

Internationale Neerlandistiek

jaargang 50
jubileumnummer 1963-2012

augustus 2012

Amsterdam University Press

Deze uitgave wordt mede mogelijk gemaakt door de Nederlandse Taalunie, de Stichting Promotie Internationale Neerlandistiek en Amsterdam University Press.

Omslag: René Staelenberg, Amsterdam
Binnenwerk: JAPES, Amsterdam

ISBN 978 90 8964 461 9
e-ISBN 978 90 4851 757 2
ISSN 0047-9276
NUR 620

© Internationale Neerlandistiek / Amsterdam University Press, 2012

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16B Auteurswet 1912 j^o het Besluit van 20 juni 1974, Stb. 351, zoals gewijzigd bij het Besluit van 23 augustus 1985, Stb. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3051, 2130 KB Hoofddorp). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

Inhoud

'En toch beweegt zij' Vijftig jaar vakgeschiedenis en internationale neerlandistiek	9
1963	
K. Langvik Johannessen, <i>Zwischen Himmel und Erde. Eine Studie über Joost van den Vondels biblische Tragödie in gattungsgeschichtlicher Perspektive</i> , door Jürgen Pieters.	11
1964	
Herman Roose, <i>Het probleem van de woordsoorten, in het bijzonder van het bijwoord in het Nederlands</i> , door Janneke Diepeveen.	14
1966	
A.L. Sötemann, <i>De structuur van Max Havelaar. Bijdrage tot het onderzoek naar de interpretatie en evaluatie van de roman</i> , door Anne-Marie Feenberg-Dibon.	17
1968	
Albert Kraak & Willem Gerrit Klooster, <i>Syntaxis</i> , door Evie Coussé.	21
1969	
J.J. Oversteegen, <i>Vorm of vent. Opvattingen over de aard van het literaire werk in de Nederlandse kritiek tussen de twee wereldoorlogen</i> , door Erik Spinoy.	24
1970	
E.M. Beekman, <i>Homeopathy of the absurd. The grotesque in Paul van Ostaijen's creative prose</i> , door Klaus Beekman.	27
1971	
J.J.A. Mooij, <i>Aspecten van redelijkheid. Rede uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van gewoon hoogleraar in de analytische wijsbegeerte aan de Rijksuniversiteit te Groningen op dinsdag 11 mei 1971</i> , door Barbara Kalla.	30
1972	
Robert S.Kirsner, <i>On deixis and degree of differentiation in modern standard Dutch</i> , door Ronny Boogaart.	33

1973	Congres Modernism in the Low Countries 1915-1930, georganiseerd door Edgar Poleme en Francis Bulhof, University of Texas at Austin, 15-17 oktober; resulterend in Francis Bulhof (red.), Nijhoff, Van Ostaijen, 'De Stijl'. Modernism in the Netherlands and Belgium in the First Quarter of the 20th Century. Six Essays, door Dirk de Geest.	36
1974	Jan Goossens, Historische Phonologie des Niederländischen, door Johan Taeldeman.	39
1975	Jan Koster, Dutch as an SOV language, door Esther Ruigendijk.	42
1976	Eddy de Jongh, Tot lering en vermaak: betekenissen van Hollandse genrevoorstellingen uit de zeventiende eeuw, door Elizabeth Honig.	45
1977	Karel Porteman, Inleiding tot de Nederlandse emblemataliteratuur, door Stefan Kiedroń.	49
1978	S. Theissen, Germanismen in het Nederlands, door Ariane van Santen.	52
1979	Jan Renkema, Schrijfwijzer, door Irina Michajlova.	55
1980	Het Taalunieverdrag, door Philippe Hiligsmann.	58
1981	Hugo Verdaasdonk, Literatuurbeschouwing en argumentatie, door Ralf Grüttemeier.	61
1982	Het Rembrandt Research Project, door Amy Golahny.	64
1983	Svetlana Alpers, The art of describing. Dutch art in the seventeenth century, door Marion Boers.	67
1984	G. Geerts, W. Haeseryn, J. de Rooij & M.C. van den Toorn, Algemene Nederlandse spraakkunst, door Gunther de Vogelaer.	70

1985	Wiljan van den Akker, <i>Een dichter schreit niet. Aspecten van M. Nijhoffs</i> versexterne poetica, door Jolanda Vanderwal Taylor.	73
1986	P.C. Paardekooper, <i>Beknopte ABN-syntaksis</i> , door Mona Arfs.	76
1987	Frits van Oostrom, <i>Het woord van eer. Literatuur aan het Hollandse hof omstreeks</i> 1400, door Anikó Daróczy.	79
1988	Maaïke Meijer, <i>De lust tot lezen. Nederlandse dichters en het literaire systeem</i> , door Judith Gera.	82
1989	Nettie Heimeriks & Willem van Toorn (red.), <i>De hele Biblebontse berg. De</i> <i>geschiedenis van het kinderboek in Nederland & Vlaanderen van de middeleeuwen</i> <i>tot heden</i> , door Herbert van Uffelen.	85
1990	Cor van Bree, <i>Historische taalkunde</i> , door Ann Marynnisen.	88
1992	Jan Stroop, <i>Towards the end of the standard language in the</i> <i>Netherlands</i> , door Roel Vismans.	91
1993	C.J. van Rees & G.J. Dorleijn, <i>De impact van literatuuroppvattingen op het</i> <i>literaire veld. Aandachtsgebied literaire oppvattingen van de Stichting Literatuur-</i> <i>wetenschap</i> , door Rita Schlusemann.	94
1993	Herbert van Uffelen, <i>Moderne niederländische Literatur im deutschen Sprachraum</i> 1830-1990. <i>Niederlande-Studien 6</i> , door Ton Naaijkens.	97
1994	Mieke Bal, <i>Reading 'Rembrandt'. Beyond the word-image opposition. Second</i> <i>edition</i> , door Jeroen Dewulf.	101
1995	<i>Woordenlijst Nederlandse taal</i> , door Niels-Erik Larsen.	104
1996	Dirk de Geest, <i>Literatuur als systeem, literatuur als vertoog. Bouwstenen</i> <i>voor een functionalistische benadering van literaire verschijnselen</i> , door Maria-Theresia Leuker.	107

1997	
Dirk de Geest & Hendrik van Gorp (red.), <i>Extra muros, langs de wegen. Opstellen voor Marcel Janssens ter gelegenheid van zijn afscheid als hoogleraar Nederlandse en Europese letterkunde aan de Katholieke Universiteit Leuven</i> , door Arie Pos.	110
1998	
Matthias de Vries, L. te Winkel et al. (red.), <i>Woordenboek der Nederlandsche taal</i> , door Zsófia Tálasi.	113
1999	
Hanna Stouten, Jaap Goedegebuure & Frits van Oostrom (red.), <i>Histoire de la littérature néerlandaise (Pays-Bas et Flandre)</i> , door Arie Jan Gelderblom.	116
2000	
Thomas F. Shannon & Johan P. Snapper (red.), <i>The Berkeley Conference on Dutch Linguistics 1997: the Dutch language at the millennium</i> , door Joop van der Horst.	119
2001	
Luc Herman & Bart Vervaeck, <i>Vertelduivels. Handboek verhaalanalyse</i> , door Lut Missinne.	121
2002	
Geert Booij, <i>Constructional idioms, morphology, and the Dutch lexicon</i> , door Barbara Schlücker.	124
2003	
Michiel van Kempen, <i>Een geschiedenis van de Surinaamse literatuur</i> , door Kees Snoek.	127
2004	
Nicoline van der Sijs, <i>Taal als mensenwerk: het ontstaan van het ABN</i> , door Ulrike Vogl.	130
2005	
Arie Verhagen, <i>Constructiegrammatica en 'usage based' taalkunde</i> , door Robert S. Kirsner.	133
2005	
<i>De gidscanon van een gidslând</i> , door Jelica Novaković-Lopušina.	136
2006	
Ralf Grüttemeier & Maria-Theresia Leuker (red.), <i>Niederländische Literaturgeschichte</i> , door Jos Joosten.	139

2007	
Mona Arfs, <i>Rood of Groen?</i> , door Fred Weerman.	143
2008	
Voltooiing <i>Dialectatlassen FAND, MAND en SAND</i> , door Matthias Hüning.	146
2008	
Joop van der Horst, <i>Geschiedenis van de Nederlandse syntaxis</i> , door Ute K. Boonen.	149
2009	
<i>De historische woordenboeken van het INL online</i> , door Saskia Schuster.	152
2010	
Roel Vismans, Matthias Hüning & Fred Weerman, <i>Dutch between English and German</i> , door Ton van der Wouden.	156
2011	
<i>Journal of Dutch Literature</i> , door Siegfried Huigen.	159
2012	
A.J. Gelderblom & A.M. Musschoot (red.), <i>Geschiedenis van de Nederlandse literatuur. 8 delen</i> , door Jan Konst.	162

‘En toch beweegt zij’

Vijftig jaar vakgeschiedenis en internationale neerlandistiek

In 2012 bestaat *Internationale Neerlandistiek* – voorheen *Neerlandica extra muros* – vijftig jaar. Het tijdschrift heeft in die vijftig jaar een ontwikkeling doorgemaakt die het blad in de ogen van redactie en lezers steeds dichterbij het centrum van de wetenschappelijke ontwikkelingen in de neerlandistiek heeft gebracht – of misschien ook wel omgekeerd. Maar wat is dat centrum eigenlijk? Mede om een antwoord op die vraag te geven, én uiteraard om dit jubileum luister bij te zetten, heeft de redactie het plan opgevat om ter gelegenheid van die verjaardag een bijzonder nummer van *Internationale Neerlandistiek* uit te brengen. In dat extra-nummer, dat hier voor u ligt, wordt waarderend en kritisch teruggekeken op de afgelopen vijftig jaar vakgeschiedenis zoals de redactie van *Internationale Neerlandistiek* en de vijftig auteurs die zien.

De redactie is daarbij verantwoordelijk voor de selectie geweest: om te beginnen heeft zij vijftig belangrijke data uit de neerlandistiek in kaart gebracht, verdeeld over de terreinen taalkunde, letterkunde en cultuur. In principe is voor ieder jaar – beginnend met 1963 en eindigend met 2012 – door de redactie een gebeurtenis (meestal een publicatie, soms een congres of een evenement) gekozen die om uiteenlopende redenen opmerkelijk genoemd kan worden: een belangrijke studie, een belangrijke theoretische impuls, een aankondiging van schuivende panelen in de vakgeschiedenis, een vergeten tendens... De chronologie werd daarbij niet slaafs gevolgd: een enkele keer zijn ook twee gebeurtenissen uit het zelfde jaar gekozen, waarvoor dan echter een ander jaar vrij is gebleven. Het gaat dus om vijftig mijlpalen. Die gekozen mijlpalen zijn uit de nationale en internationale neerlandistiek afkomstig en zijn vervolgens gekoppeld aan een – in de ogen van de redactie – ideale bespreker. Bij de keuze hebben wij ons niet alleen laten leiden door de specifieke expertise en reputatie van de bespreker, maar ook door het principe van complementariteit: voor publicaties enzovoort buiten Nederland en Vlaanderen werd een bespreker van binnen Nederland en Vlaanderen aangezocht, en vice versa. Dit natuurlijk vooral met het oog op de internationale dialoog waar ons tijdschrift voor staat.

Het resultaat zal, naar wij hopen, voldoende aanleiding tot discussie geven. Niet alleen over data en namen die ten onrechte niet of wel zijn opgenomen, maar vooral over de vraag waar ons vak – neerlandistiek in een ruime zin – anno 2012 voor staat, welke kant wij op willen, en wat de vakgeschiedenis in die discussies kan verhelderen. Zo veel meent de redactie nu al te kunnen zeggen: de neerlandistiek zal internationaal zijn, of zij zal niet zijn. En: er is reden voor op-

timisme, want wat de vijftig stukken bij elkaar laten zien is dat er in de geschiedenis van de neerlandistiek sinds 1963 – althans zoals wij die zien – veel uitwisseling over de grenzen van landen en disciplines heen heeft plaatsgevonden, met vaak indrukwekkende resultaten. Er is geen reden om aan te nemen dat dat de volgende vijftig jaar anders zal zijn.

Rest alleen nog een woord van dank. In eerste instantie willen wij de Nederlandse Taalunie, Amsterdam University Press en de Stichting Promotie Internationale Neerlandistiek danken – zonder hun financiële steun had dit jubileumnummer niet kunnen verschijnen. Verder geldt onze dank vooral de auteurs van de bijdragen die hier voor u liggen – dat zij op korte en soms zelfs bijzonder korte termijn tijd voor ons verzoek hebben weten vrij te maken, en dat ook nog eens met veel enthousiasme, heeft de redactie gesterkt in de overtuiging van het belang van een dergelijk project. Oordeelt u zelf.

Namens de redactie,

Ralf Grüttemeier

1963

K. Langvik Johannessen: *Zwischen Himmel und Erde. Eine Studie über Joost van den Vondels biblische Tragödie in gattungsgeschichtlicher Perspektive*
Oslo / Zwolle, Universitetsforlaget / Tjeenk Willink

In 1963 verscheen naast *Zwischen Himmel und Erde. Eine Studie über Joost van den Vondels biblische Tragödie in gattungsgeschichtlicher Perspektive* – het boek van Kåre Langvik Johannessen waarover het hier zal gaan – ook Roland Barthes' *Sur Racine*. Met dat boek beoogde Barthes een paradigmawissel op het domein van de historische letterkunde, waarop hij voordien niet echt actief was geweest. *Sur Racine* wordt traditioneel gelezen tegen de achtergrond van de kritiek die Barthes een jaar later in het essay 'Les deux critiques' formuleerde op de traditionele historische aanpak, de *critique universitaire*. Het gaat daarbij, kort gezegd, om een benadering die zich volgens de auteur van *Sur Racine* te weinig om de literaire tekst zelf bekommerde en vooral de context ervan in kaart wilde brengen – de historische en biografische omstandigheden waarin de auteur de tekst schreef – met het oog op een verklaring van specifieke tekstuele 'plaatsen' vanuit de omgeving van de tekst. De logica van de verklaring is volgens Barthes typerend voor deze in wezen positivistische aanpak: eindpunt van het onderzoek is het vastleggen van een reeks feiten die voor een goed begrip van de tekst noodzakelijk zijn en die de tekst ook verankeren in zijn context. Als we de raakpunten tussen tekst en context hebben vastgelegd, is binnen dit paradigma het werk van de literatuurhistoricus voltooid en kan de onderzoeker zich richten op weer een andere tekst waarvan het diepere mysterie nog niet ten volle is uiteengezet.

De chronologische coïncidentie van het verschijnen van *Sur Racine* en *Zwischen Himmel und Erde* roept de vraag op wat deze twee werken met elkaar gemeen kunnen hebben. Intuïtief zal men in de eerste plaats naar verschillen zoeken die Langvik Johannessen in het kamp zouden plaatsen van de door Barthes zo verfoeide *critique universitaire*. Die verschillen zijn er op het eerste gezicht ook. Zo brengt het boek van Barthes drie essays samen die eerder geschreven zijn naar aanleiding van Racine dan dat ze over Racine gaan. Ze zijn bovendien geschreven door een auteur die er prat op gaat geen specialist te zijn van het oeuvre van deze Franse klassieker. Dat is binnen zijn doelstelling in zekere zin ook noodzakelijk: Barthes wil duidelijk maken dat het werk van de auteur er voor iedereen toe doet, zo lang het maar op de juiste manier gelezen wordt. Wat hem interesseert is de actualiteit van Racine, niet zomaar zijn historische bepaaldheid. Het boek van Langvik Johannessen daarentegen is het doorwrochte resultaat van een lang onderzoekstraject, een boek van een academicus *pur sang* die op geen enkel moment in zijn betoog de noodzaak voelt om een breder publiek aan te spreken. Aan de basis van *Zwischen Himmel und Erde* ligt de 'Magisterabhandlung' waarmee de au-

teur in 1955 aan de universiteit van Oslo afstudeerde. Het boek zoals we het thans kennen is gebaseerd op het typoscript waarmee Langvik Johannessen in 1963 aan diezelfde universiteit de doctorstitel behaalde. Zijn alma mater bleef zijn vaste werkplek: in 1965 werd hij docent algemene literatuurwetenschap en in 1966 verwierf hij een leerstoel Nederlands. In 1972 werd hij benoemd als hoogleraar aan de afdeling Nederlands en Fries, die hij met veel enthousiasme uitbouwde tot aan zijn pensionering in 1989.

Zwischen Himmel und Erde is in elk geval in de letterlijke zin van het woord *de la critique universitaire*. Het boek is van de hand van een weliswaar nog relatief jonge onderzoeker (de auteur werd geboren in 1919), maar stijl en vraagstelling zijn al door en door academisch. Langvik Johannessen tracht duidelijk te maken op welke manier Vondels Bijbelse tragedies enerzijds voortvloeien uit een via de rederijders bemiddelde traditie van laat-middeleeuwse mysteriespelen, en anderzijds toch een unieke positie innemen in de bloeiperiode van het vroegmoderne West-Europese theater die internationale klassiekers als Shakespeare, Corneille en Calderón de la Barca voortbracht. Geen andere contemporaine auteur heeft volgens Langvik Johannessen immers in dezelfde mate en met dezelfde intensiteit als Vondel Bijbelse stof weten te integreren in een vormentaal die we vooral kennen van de grote tragici uit de klassieke oudheid. (Diezelfde stelling zal overigens ook nog in 1987 in een boek van de auteur terugkeren: *Het treurspel spant de kroon. De tragiek bij Vondel.*)

Ook het woord vooraf dat de grote Vondelkenner Anton van Duinkerken bij *Zwischen Himmel und Erde* schreef, doet grote verschillen vermoeden tussen de aanpak van Barthes en die van Langvik Johannessen. Terwijl de auteur van *Sur Racine* in het provocatieve slothoofdstuk van zijn boek opriep tot een nieuwe vorm van literatuurgeschiedenis die zich niet zou blindstaren op het beginsel van het 'creatieve genie' (een voorafname op zijn in 1968 geproclameerde dood van de auteur), belooft het boek van Langvik Johannessen ons volgens Van Duinkerken een studie waarin de auteur ons 'laat [...] zien, met welk een geniaal vermogen de grote barokdichter zijn persoonlijk doorleefde bijbelmotieven tot uitdrukking bracht in de vormen van het antieke treurspel' (p. 7). Persoonlijke doorleving en geniale uitdrukingskracht: veel dichters bij een lofzang op de romantische literatuuropvatting waartegen Barthes zich zijn leven lang bleef verzetten, kun je in een zin niet komen.

In Langvik Johannessens leespraktijk valt het evenwel nogal mee met die lofzang op de auteur. Wie aandachtig leest, zal al snel zien dat in dit boek over de ontwikkeling van het Bijbeldrama het artistieke vermogen van de individuele auteur – of het nu om Vondel gaat dan wel om Abraham de Koning of Guiliam van Nieuwelandt – weliswaar een belangrijke rol speelt, maar geen allesbepalende. Daarvoor is Langvik Johannessens kijk op de historische bepaaldheid van teksten te complex. De ontwikkeling die hij schetst is in de ware zin van het woord overgedetermineerd. De Bijbelse tragedies van Vondel zijn volgens de auteur het pro-

duct van verschillende factoren: er zijn enerzijds externe impulsen zoals het Latijnse schooldrama en het opkomende humanisme, maar anderzijds lijkt Langvik Johannessen literaire ontwikkelingen zoals deze ook te zien als een organisch proces, waarbij een genre zich als het ware van binnenuit ontwikkelt en scenario's ontplooit die al voorgeprogrammeerd waren in het oorspronkelijke materiaal van een traditie.

Met deze ontwikkeling gaat in zijn analyse ook de overgang gepaard van een middeleeuwse naar een vroegmoderne tijdgeest, met veel zin voor nuance geschetst als een samenspel van processen van continuïteit en discontinuïteit. Deze complexe ontwikkeling resulteert in wat Langvik Johannessen omschrijft als Vondels 'barok': een geestesgesteldheid waarin de taak van de mens niet langer wordt gezien in termen van het succesvolle kiezen tussen goed en kwaad (zoals in het in moreel opzicht zeer evidente rederijdersdrama), maar als de veel modernere en moeilijker te realiseren opdracht om de richtlijnen van het geloof (de hemel) in overeenstemming te brengen met een bestaan op aarde. Uit de spanning tussen die twee niet zo eenvoudig te verzoenen imperatieven vloeit de mogelijkheid van tragiek voort, een mogelijkheid die Vondel volgens Langvik Johannessen als geen ander lijkt te hebben aanvoeld en begrepen.

De rol van de auteur in deze brede cultuurhistorische analyse is evenwel niet die van degene die boven zijn tijd verheven staat en al deze ontwikkelingen met een superieure blik gadeslaat. Veeleer is de auteur bij Langvik Johannessen degene die te midden van een cultureel bestel ('de tijdgeest'), dat wat zich rondom hem afspeelt en wat hij 'existentieel' aanvoelt tot 'uitdrukking' brengt – de drie termen zijn sleutelbegrippen in de methode van Langvik Johannessen en ze doen vermoeden dat zijn leesmethode veel te danken heeft aan de *Geistesgeschichte* zoals die zich in de eerste helft van de twintigste eeuw in Duitsland ontwikkelde. Het is een zeer complexe en uitermate genuanceerde vorm van *Geistesgeschichte*, waarin hoe dan ook de aandacht voor de literaire tekst en de literaire ontwikkelingen van een genre centraal staan. De literatuur is hier veel meer dan illustratie van ideeën, ze is een tekstvorm waarin de culturele samenhang van ideeëncomplexen zich op een bijzondere manier toont. Ook daarom kan *Zwischen Himmel und Erde* uiteindelijk niet worden gezien als een voorbeeld van het cliché van de academische literatuurgeschiedenis dat Barthes in *Sur Racine* opvoerde. In het korte bestek van deze bijdrage kan de rijkdom van dit boek – zowel wat de analyses van specifieke teksten betreft (vooral de lectuur van *Gebroeders* en *Lucifer* blijven voorbeeldig) als op het vlak van de methodologie – onmogelijk worden weergegeven. Maar dat was ook niet de bedoeling: die was om ons te herinneren aan het bestaan van dit boek en ons uiteindelijk ertoe aan te zetten het met de nodige aandacht te gaan lezen. Ik zal dat in elk geval blijven doen.

Jürgen Pieters, Gent

1964

Herman Roose: *Het probleem van de woordsoorten, in het bijzonder van het bijwoord in het Nederlands*

Den Haag, Mouton

In zijn proefschrift *Het probleem van de woordsoorten, in het bijzonder van het bijwoord in het Nederlands* uit 1964 komt Herman Roose tot de conclusie dat het bijwoord als woordsoort in de Nederlandse grammatica niet gehandhaafd kan worden. Een behoorlijk controversiële aanname voor een categorie die sinds de oudheid een vaste plek in de grammatica's van de Europese talen had verworven. Wie vandaag de *Algemene Nederlandse spraakkunst* (ANS; Haeseryn, Romijn, Geerts, De Rooij & Van den Toorn 1997) raadpleegt, stelt vast dat het bijwoord nog steeds als aparte Nederlandse woordsoort behandeld wordt. Naast de adjectieven en de voorzetsels verschijnt het bijwoord als een uitgesproken heterogene categorie (p. 451) en het is vaak niet duidelijk of een bepaald woord wel of niet tot de bijwoorden gerekend mag worden (p. 453). Roose had echter twee fundamentele inzichten om het probleem van het bijwoord in het Nederlands aan te pakken.

Ten eerste maakte Roose duidelijk dat je in het Nederlands bijwoorden en adjectieven onmogelijk los van elkaar kunt beschrijven. Het traditionele onderscheid tussen deze woordsoorten is zuiver syntactisch en stelt dat adjectieven in de regel fungeren als bijvoeglijke bepaling bij substantieven, terwijl bijwoorden fungeren als bijwoordelijke bepaling bij het gezegde, een bijvoeglijke bepaling of de hele zin. Maar in werkelijkheid bestaat er een aanzienlijke overlapping. Een adjectief als *lang* kan probleemloos als bijwoordelijke bepaling dienstdoen, bijvoorbeeld *ze hebben lang gevochten*. Omgekeerd verschijnen bijwoorden als bijvoeglijke bepaling bij een substantief, bijvoorbeeld *de respectievelijke hoofdstukken* (Haeseryn et al. 1997, p. 394).

Roose selecteerde zo'n 200 woorden die volgens de *Nederlandsche spraakkunst* van Den Hertog (1903) als bijwoordelijke bepaling kunnen fungeren. Hij inventariseerde de aan- of afwezigheid van een aantal syntactische en morfologische kenmerken zoals hun gebruiksmogelijkheden, combineerbaarheid en verbuigbaarheid. Hij kwam tot het besluit dat er 'geen plaats is voor één grammatische categorie bijwoorden die alle door ons behandelde woorden omvat' (p. 117). Op basis van bundels van kenmerken construeerde hij zeven categorieën waaronder adjectieven of 'eigenschapswoorden' (bijvoorbeeld *lang*), 'relatumwoorden' (bijvoorbeeld *hier*), 'relatiebepalingswoorden' (bijvoorbeeld *zelfs*), 'iteratiewoorden' (bijvoorbeeld *nogmaals*), 'frequentiewoorden' (bijvoorbeeld *vaak*), 'oordeelspartikels' (bijvoorbeeld *misschien*) en voorzetsels. Naast constante kenmerken, die voor alle leden van een categorie gelden, zijn er 'typische kenmerken', bijvoorbeeld alle als adjectief geclassificeerde woorden kunnen als bepaling bij een substantief

fungeren, en de meeste (maar niet alle!) als predicaatsnomen. Bovendien accepteerde Roose grensgevallen die zich in het overgangsgebied tussen twee categorieën bevinden, bijvoorbeeld *paarsgewijs* is een overgangsgeval tussen adjectieven en relatiumwoorden (p. 91).

Roses benadering vertoont trekken van de prototypetheorie die in de jaren zeventig van de vorige eeuw ontwikkeld werd en die steunt op het idee dat categorisering zich in termen van 'beste exemplaren' voltrekt. Vanuit die optiek is *misschien* een beter exemplaar van een bijwoord dan *respectievelijk*, onder andere omdat het niet bijvoeglijk gebruikt kan worden en niet verbuigbaar is. Het idee dat adjectieven en bijwoorden geen discrete categorieën zijn, maar een continuüm vormen van 'prototypische adjectieven' tot 'prototypische bijwoorden' met daartussen een overgangsgebied met grensgevallen, is in de Duitse grammatica inmiddels geïntegreerd. De ANS erkent dat de grens tussen adjectieven en bijwoorden onscherp is (p. 453) maar ze blijft toch trouw aan de klassieke woordsoortenindeling met enerzijds 'echte bijwoorden' als *misschien*, bijvoeglijk gebruikte bijwoorden als *respectievelijk* en adjectieven zoals *lang* die bijwoordelijk gebruikt kunnen worden.

Een tweede essentieel inzicht dat Roose in zijn proefschrift formuleerde, is dat een adequate beschrijving van de woordsoorten van de betekenis uit moet gaan. Op grond van hun betekenis zijn bijwoorden en adjectieven onlosmakelijk verbonden. Ze leveren in essentie dezelfde betekenisbijdrage, namelijk een modificatie of wat de ANS 'een nadere bijzonderheid' noemt. Roose behandelt deze modifierende woorden samen in plaats van ze als discrete categorieën te beschrijven. Hij neemt echter geen zuivere semantiek als uitgangspunt voor zijn indeling in zeven categorieën: zijn 'categoriale betekenis' hangt organisch samen met morfosyntactische kenmerken. Op deze inconsequentie, het vermengen van syntactische en semantische criteria voor zijn indeling van de woordsoorten, heeft Roose ten tijde van het verschijnen van zijn proefschrift kritiek gekregen, zoals blijkt uit besprekingen van zijn proefschrift. Een ander methodologisch kritiekpunt is dat Roose zijn analyse van modifierende woorden volledig op basis van zijn eigen talige intuïtie heeft uitgevoerd. Oordelen over de structurele kenmerken van individuele woorden zijn subjectief: Roose vindt predicatief gebruik als in *deze dans is paarsgewijs* perfect aanvaardbaar (p. 59), maar voor andere taalgebruikers is het misschien ongrammaticaal. Roose had weliswaar nog geen toegang tot grote corpora met reëel taalmateriaal, maar het gebruik van geattesteerde voorbeelden was de objectiviteit zeker ten goede gekomen.

Uit de vorige alinea's komt naar voren dat Roose ideeën over het bijwoord als woordsoort formuleerde die voor de Nederlandse grammatica in zijn tijd revolutionair waren, maar helaas kleven er methodologische bezwaren aan de concrete omzetting. Nu wil ik nog de aandacht vestigen op twee interessante aspecten die in het proefschrift van Roose onbelicht blijven. Allereerst heeft hij zich beperkt tot een synchrone beschrijving van het bijwoord. De overlapping tussen bijwoorden en adjectieven in het Nederlands kan echter alleen maar als het resultaat van taal-

verandering begrepen worden. Zo bestond er in het Oudnederlands nog een vormverschil: woorden als *lang* droegen in de bijwoordelijke bepaling een morfologische markering -o, bijvoorbeeld *Tho se uile lango hauodon ge uohton* ('Toen ze erg lang hadden gevochten') uit de Middelfrankische rijmbijbel. Door het afslijten van de niet-beklemtoonde uitgangen is deze markering in het Middelnederlands weggevallen. In het vervolg konden woorden als *lang* alleen op grond van hun syntactische functie gecategoriseerd worden. Historische observaties verlenen inzicht in de dynamiek van het Nederlandse woordsoortensysteem en laten zien hoe de scheiding van bijwoorden en adjectieven überhaupt een 'probleem' is geworden.

Tot slot heeft Roose nauwelijks aandacht besteed aan de vormingsmogelijkheden van het bijwoord. In handboeken over de Nederlandse woordvorming, bijvoorbeeld De Haas en Trommelen (1993) is een lijstje van 'bijwoordelijke suffixen' te vinden met achtervoegsels als -erwijs, -gewijs, -lijk, -lings, -tjes, -waarts en -weg waarmee bijwoorden kunnen worden gevormd (*paarsgewijs*, *recentelijk* enzovoort). Als we, zoals Roose, de categorie van bijwoorden niet in haar traditionele vorm willen handhaven en van een continuüm van modificerende woorden uitgaan, dan dringt zich een nieuw probleem op: waar willen we in het vervolg deze achtervoegsels onderbrengen, met andere woorden, wat is precies hun status? De adverbiale morfologie in het Nederlands staat centraal in het proefschrift dat ik momenteel voorbereid. Op basis van historische en actuele data onderzoek ik de functie van de Nederlandse 'bijwoordelijke suffixen' door de eeuwen heen. Ik wil laten zien dat die woordvormingspatronen, net als hun Duitse equivalenten, geen grammaticale processen zijn zoals de Engelse bijwoordvormer -ly, maar dat ze veeleer semantische functies hebben ontwikkeld. Met mijn proefschrift hoop ik een nieuwe bijdrage te leveren tot de discussie over het Nederlandse bijwoord die Roose zowat vijftig jaar geleden opende.

Janneke Diepeveen, Berlijn

Haas, W. de & M. Trommelen, *Morfologisch handboek van het Nederlands. Een overzicht van de woordvorming*. 's-Gravenhage, 1993.

Haeseryn, W., K. Romijn, G. Geerts, J. De Rooij & M.C. van den Toorn, *Algemene Nederlandse spraakkunst*. 2 delen. Groningen en Deurne, 1997.

Hertog, C.H. den, *Nederlandsche spraakkunst. Handleiding ten dienste van aanstaande (taal)onderwijzers*. Amsterdam, 1903.

1966

A.L. Sötemann: *De structuur van Max Havelaar. Bijdrage tot het onderzoek naar de interpretatie en evaluatie van de roman*

Utrecht, Bijleveld

Met het verschijnen van Edward Saïds *Orientalism* (1978) kwamen bij het Noord-Amerikaanse academische *establishment* het kolonialisme en postkolonialisme in het centrum van het literaire en culturele debat te staan, waar zij samen met post-structuralistische perspectieven andere kritische benaderingswijzen overschaduwden.

Volgens Saïd is de structuur van de negentiende- en twintigste-eeuwse Westerse cultuur zo diepgaand beïnvloed door een imperialistische visie dat dit pas heel recentelijk als zodanig herkend werd. In zijn *Culture and imperialism* analyseert Saïd een aantal Europese literaire werken waarin hij deze imperialistische visie aantreft. Terloops maakt hij echter een uitzondering voor de negentiende-eeuwse Nederlandse romanschrijver Multatuli, wiens roman *Max Havelaar*, die uitkwam in 1860, al snel het meest gelezen en beroemdste Nederlandse literaire werk werd. Hoe kan dit in een kort terzijde geopperd oordeel van Saïd verklaard worden? Tegen de achtergrond van de controverse die rondom het werk ontstond in Nederland – het werd beurtelings betiteld als conservatief, anarchistisch, enzovoort – kan in Multatuli's niet aflatende populariteit in Indonesië een rechtvaardiging gevonden worden om de *Max Havelaar* te beschouwen als een verwerping van de imperialistische visie. Zo halen Termorshuizen en Snoek in hun boek over Multatuli in Indonesië Indonesische intellectuelen en kunstenaars aan die getuigen van de invloed van Multatuli op de nationale bevrijdingsbeweging. Toch blijft het raadselachtig waarom de roman een literair succes was en de tand des tijds doorstaan heeft ondanks de lange belerende passages en de onverbloemde politieke retoriek. De verklaring hiervoor geeft A.L. Sötemann in wat nog steeds de beste kritische analyse is van deze roman, *De structuur van Max Havelaar*.

Na een gevarieerde loopbaan richtte Sötemann (1920-2002) zich op de studie van de Nederlandse literatuur. In 1964 werd hij benoemd aan de Universiteit van Utrecht, waar hij in 1984 met pensioen ging. *De structuur van Max Havelaar* was zijn proefschrift en het heeft als enige van zijn vele werken een narratieve vorm als onderwerp. Zijn talrijke latere publicaties gaan voornamelijk over Nederlandse poëzie.

Hoewel hij er niet naar verwijst, lijkt Sötemann een aantal fundamentele inzichten te delen met klassieke theorieën over de roman, zoals we die aantreffen in Georg Lukács' *Die Theorie des Romans* (1916) en in Michail Bachtins essays over de roman, die later onder andere verzameld zijn in *Esthétique et théorie du roman* (1975). Voor Lukács is één van de centrale thema's van de negentiende-eeuwse roman de

strijd tussen het individu en de maatschappij. De roman is de weergave van de ontluisterende zoektocht naar authentieke waarden in een verloederde wereld. De held van de roman is altijd problematisch; hij maakt niet langer deel uit van een harmonisch geheel, zoals blijkt uit zijn zoektocht naar authentieke waarden in een wereld die deze ontbeert. De roman wordt gekenmerkt door ironie; hij is zowel gericht op de held, die zich volledig bewust is van de zinloosheid van zijn zoektocht, en op de poging van de romanschrijver zelf om een esthetisch geheel te scheppen (in dit geval de roman), die gedoemd is de vrucht te blijven van zijn of haar subjectieve wil. Door ironie worden de impliciete waarden voor het eerst naar voren gebracht aan de hand waarvan de wereld beoordeeld en uiteindelijk veroordeeld wordt.

De structuur van *Max Havelaar* is een structurele analyse gebaseerd op een narratologische theorie. Het doel van Sötemann is om de esthetische eigenschappen van de roman te beoordelen. Zijn uitgangspunt is het volgende:

To attain a comprehensive insight into the fundamental structure of the work, and eventually, to discover an answer to the question to what extent the results of analysis furnish reliable material for evaluation (p. 181).

In een uiterst nauwgezet uitgevoerd tekstueel onderzoek brengt Sötemann de interne samenhang van de roman naar de oppervlakte. In zijn optiek is de fundamentele structuur van de roman er een van ironie, door het door elkaar heenlopen van fictie en realiteit, waarin 'the conflict between private ethical norms and the way of the world is actualized' (p. 182).

Sötemann vestigt de aandacht op een scala aan romantische technieken, met name Multatuli's meesterlijke manipulatie van verschuivende gezichtspunten door een aantal verschillende vertellers in het leven te roepen die scherp tegen elkaar afsteken en elk vanuit een ander ooghoek naar elkaar en naar de werkelijkheid kijken. De ik-persoon/verteller waarmee de roman begint, Droogstoppel, is de schijnheilige zakenman en cultuurbarbaar waarin de imperialistische visie verpersoonlijkt is die aan het einde van de roman veroordeeld wordt. Een andere, minder prominente derde persoon/verteller, Stern, brengt orde aan in een manuscript dat Droogstoppel gekregen heeft van een vroegere schoolvriend die Sjaalman heet; Stern vertelt het verhaal van Max Havelaar, die de held van de roman blijkt te zijn. Een alwetende verteller levert commentaar, en vertegenwoordigt de 'objectieve' stem die standaard aanwezig is in realistische romans.

Sötemann laat zien hoe het ironisch door elkaar heen spelen van de verschillende karakters er uiteindelijk toe leidt dat de lezer het verhaal van de held accepteert als het verhaal van de schrijver Multatuli zelf. Multatuli spreekt aan het einde van het boek echter uit eigen naam en neemt afstand van zijn persona in de roman door zijn *alter ego*, Max Havelaar, uit te maken voor een idealistische dromer. Sötemann laat zien hoe Multatuli op meesterlijke wijze vanaf het begin de dialect-

tiek aan het licht brengt tussen fictie en werkelijkheid door echte en allegorische namen, werkelijk historische gebeurtenissen en overduidelijk fictionele, ironisch naast elkaar te plaatsen. Een van de genoemde technieken is het invoegen van het verhaal van Saïdjah en Adinda, een verhaal binnen de roman over het lijden van de boeren en hoe ze in opstand komen tegen het koloniale gezag. Het verhaal van Saïdjah en Adinda vormt, om in de terminologie van Said te blijven, een element van ‘contrapuntlezing’, dat wil zeggen een lezing van de gebeurtenissen vanuit het gezichtspunt van de oorspronkelijke bewoners, die contrasteert met de imperialistische visie. De verteller verzekert de lezer echter dat het, hoewel het een verzonnen verhaal is, niettemin de waarheid vertelt over de Nederlandse uitbuiting.

Sötemanns nauwgezette werk zet en *détail* uiteen hoe *Max Havelaar* een ‘bewilderende variety of literary processes’ weet te transformeren ‘into a tightly knit whole’ (p. 186). Sötemann concludeert dat gedetailleerde analyse de rijke complexiteit blootlegt van de structuur van de roman en de interne samenhang ervan. Dit maakt de roman tot een uitmuntend kunstwerk; daarnaast vormt het de basis voor een interpretatie van de betekenis van de roman. Voor Sötemann berust de eenheid van de roman op een geheel van ethische waarden die er structuur aan verlenen: de eis van rechtvaardigheid in naam waarvan Multatuli het kolonialisme veroordeelt. De ethische dimensie, en het openlijk politieke einde kan gerechtvaardigd worden als onderdeel van een esthetisch succesvol verhaal van de door de verslagen held beleefde ervaringen en wordt daar des te krachtiger door. Havelaars lot wijst op de onontkoombare conclusie dat dromen geen veranderingen kunnen bewerkstelligen, maar dat politieke actie dat wel kan. De roman brengt aan het licht dat het kolonialisme een systeem is dat ontmaskerd en veroordeeld dient te worden en illustreert op frappante wijze *avant la lettre* postkoloniale theorieën over koloniale psychologie en imperialistische ideologieën.

Sötemann waarschuwt dat immanente structurele analyse alleen niet voldoende is:

A thorough knowledge of the historical context is by no means a matter of extraneous interest: it is on the contrary most intimately connected with the internal dimensions of the work itself (p. 188).

Dit punt heeft hij zelf uitgebreid aangetoond in zijn boek. Samenvattend kunnen we zeggen dat in deze roman waarden worden bevestigd of van hun mystiek ontdaan in het samenspel tussen formele elementen en de inhoud die de grondstoffen vormen waaruit de roman is opgebouwd.

Sötemanns boek verheldert in hoge mate de problemen van de relatie tussen waarden en narratieve teksten. Het blijft een modelvoorbeeld van literaire analyse waarbinnen getracht wordt de interne samenhang van een kunstwerk te bepalen, en het vormt een onmisbare stap voorwaarts vanuit methodologisch oogpunt,

met name voor postkoloniale studies gericht op ethische waarden. Nu in de academische wereld de lokroep van het postmodernisme langzaam wegsterft, lijkt er onder de jongere generatie academici een hernieuwde belangstelling te ontstaan voor de roman en theorieën omtrent de roman. Sötemanns boek zou wel eens heel interessant voor ze kunnen zijn.

*Anne-Marie Feenberg-Dibon, Vancouver
Met dank aan Hans Verhulst voor de vertaling.*

1968

Albert Kraak & Willem Gerrit Klooster: *Syntaxis*

Culemborg / Keulen, Stam-Kemperman

Het boek *Syntaxis* uit 1968 van A. Kraak en W.G. Klooster is een klassieker uit de Nederlandse taalkunde. Het is het eerste handboek generatieve grammatica in het Nederlandse taalgebied. De generatieve taalkunde was ten tijde van publicatie een nog relatief jonge discipline. Slechts een tiental jaar eerder (in 1957) had de Amerikaan Noam Chomsky een geheel nieuwe manier van taalbeschrijving gelanceerd in zijn boek *Syntactic structures: de transformationeel-generatieve grammatica*. Met het handboek van Kraak en Klooster worden die ideeën voor het eerst toegankelijk gemaakt voor een breed neerlandistisch publiek. Het werk vormt op die manier het startpunt van een lange en bloeiende onderwijs- en onderzoekstraditie binnen de generatieve taalkunde in de Nederlanden. Van Bree, Van den Toorn en Van der Wal (2007) geven een mooi overzicht van de opmars van de generatieve taalkunde in de neerlandistiek.

Het boek telt elf hoofdstukken, die uiteenvallen in twee grote delen. In de eerste drie hoofdstukken worden de principes van de transformationeel-generatieve taalkunde uit de doeken gedaan. De nieuwe taalkundige opvatting van Chomsky biedt volgens Kraak en Klooster 'het duidelijkste en meest genuanceerde theoretische kader dat op het ogenblik voor de bespreking van syntactische vraagstukken voorhanden is' (p. 14). In de daaropvolgende hoofdstukken worden die theoretische inzichten toegepast op een reeks casestudies uit de Nederlandse syntaxis. Die tweedeling zorgt ervoor dat *Syntaxis* zowel een boek over syntaxis is in het algemeen als een boek met syntaxis van het Nederlands. In wat volgt zal ik de inhoud van beide delen kort schetsen.

Kraak en Klooster leggen in het eerste hoofdstuk om te beginnen uitvoerig uit wat ze bedoelen met 'generatieve' grammatica. Samen met Chomsky gaan ze ervan uit dat de grammatica van een taal opgebouwd is uit een set van regels die voorspellen welke woordcombinaties een grammaticale zin kunnen 'genereren'. Die regels nemen in het boek van Kraak en Klooster de vorm aan van relatief eenvoudige substitutieregels zoals 'Z → NC VC' wat zoveel betekent als 'de zin wordt gesubstitueerd door een nominale constituent en een verbale constituent'. Op de output van een dergelijke substitutieregel kunnen vervolgens andere substitutieregels toegepast worden tot uiteindelijk de gehele zinsdeelstructuur van de zin 'afgeleid' is. Die zinsdeelstructuur kan inzichtelijk weergegeven worden in een hiërarchische boomstructuur; een praktijk die later is uitgegroeid tot één van de meest herkenbare eigenschappen van de generatieve taalkunde.

Naast de daarnet besproken substitutieregels spelen ook zogenaamde 'transformaties' een essentiële rol in de transformationeel-generatieve grammatica,

zoals de naam van het taalmodel zelf ook al aangeeft. Kraak en Klooster argumenteren dat transformaties noodzakelijk zijn om de zinsdeelstructuur verder te verrijken met bijkomende syntactische informatie zoals de congruentie tussen persoonsvorm en onderwerp. Transformaties vormen op die manier een link tussen de afgeleide zinsdeelstructuur (ook ‘dieptestructuur’ genoemd) aan de ene kant en de uiteindelijke zin (of ‘oppervlaktestructuur’) aan de andere kant. Het is belangrijk hier op te merken dat het belang van transformaties later op de achtergrond is geraakt in de generatieve taalkunde.

In het tweede deel van *Syntaxis* wordt dieper ingegaan op een reeks syntactische casestudies uit het Nederlands. Kraak en Klooster hebben hierbij niet voor ogen een complete syntaxis te schrijven van het Nederlands. Veeleer willen zij tonen hoe de theoretische inzichten uit de transformationeel-generatieve grammatica succesvol kunnen worden toegepast op een selectie van syntactische problemen uit het Nederlands. Hierbij beperken zij zich hoofdzakelijk tot ‘een globale karakteristiek van de regels die noodzakelijk zijn of mogelijk lijken om bepaalde syntactische verschijnselen te beschrijven’ (p. 47). Het volledig uitwerken van een set substitutieregels en transformaties vinden zij niet wenselijk omdat ‘het gehele model der transformationeel-generatieve grammatica sedert zijn intrede in de linguïstiek in 1957 op vrij ingrijpende wijze is gewijzigd en nog steeds veranderingen ondergaat’ (p. 47). Bovendien zou een volledige transformationeel-generatieve descriptie té technisch en complex uitvallen voor de didactische doelstellingen van het boek.

Om een indruk te geven van de syntactische analyses in het handboek van Kraak en Klooster zal ik hier ingaan op hun bespreking van de werkwoordstijden in het Nederlands (uitgewerkt in paragraaf 6.2). Kraak en Klooster vertrekken van de volgende twee zinnen:

- (1) a. Hij werkt.
- b. Hij werkte.

Traditioneel wordt het verschil tussen deze twee zinnen geduid door te zeggen dat zin (1a) de tegenwoordige tijdsvorm heeft en zin (1b) een verleden tijdsvorm. Kraak en Klooster nemen afstand van die morfologische karakterisering en werken een syntactisch alternatief uit. Zij argumenteren dat het predicaat in de zin niet uit het werkwoord *werken* alleen bestaat maar ook een zogenaamde ‘tijdsindicator’ bevat. Die tijdsindicator is een abstract element dat niet meteen correspondeert met een concreet woord in de uiterlijke zinsvorm; iets wat kenmerkend is voor veel generatieve taalbeschouwingen. In bovenstaande voorbeelden neemt die abstracte tijdsindicator volgens Kraak en Klooster twee verschillende waarden aan, namelijk ‘presens’ in zin (1a) en ‘preteritum’ in zin (1b). Het verschil in tijdsindicator demonstreren de auteurs door beide voorbeeldzinnen onder meer te

combineren met een tijdsbepaling die naar het heden dan wel het verleden verwijst:

- (2) a. Zij werken op het ogenblik.
b. *Zij werkten op het ogenblik.
c. *Zij werken gisteren.
d. Zij werkten gisteren.

Kraak en Klooster argumenteren dat een voorbeeldzin als (2b) ongrammaticaal is (dit wordt in de generatieve syntaxis gemarkeerd met een asterisk), aangezien de tijdsindicator ‘preteritum’ niet in overeenstemming is met de tijdsbepaling *op het ogenblik* die naar het moment van spreken verwijst. Dit type van combinatietest met grammaticale en ongrammaticale zinnen is representatief voor de rest van de syntactische analyses gepresenteerd in Kraak en Klooster. Voor uiteenlopende casestudies testen de auteurs op basis van hun moedertalige intuïtie heel systematisch de formele eigenschappen van constituenten in verschillende syntactische omgevingen.

Het is niet vanzelfsprekend een eindoordeel te vellen over *Syntaxis* van Kraak en Klooster meer dan veertig jaar na publicatie. Heel wat van de ideeën uit het oorspronkelijke transformationeel-generatieve taalmodel zijn immers al achterhaald door de latere ontwikkeling van het principes-en-parameters-model en ten slotte het minimalistisch programma. Toch blijft het handboek mijn inziens overeind als een uitstekende inleiding tot de klassieke transformationeel-generatieve taalkunde voor nieuwe generaties studenten. Niet in het minst vanwege het vibrerende optimisme over het potentieel van de (toen nog jonge) generatieve taalkunde die uit de inleiding van dit boek spreekt. Of dat potentieel uiteindelijk ook echt vervuld is, daar heb ik persoonlijk mijn twijfels bij... maar dat is dan weer voer voor een andere discussie.

Evie Coussé, Göteborg

Bree, Cor van, Maarten van den Toorn & Marijke van der Wal, ‘Paradigmawisselingen en constanten: 200 jaar taalkundige diversiteit’. Jan de Vries, *‘Eene Bedenkelijke nieuwigheid’: Twee eeuwen neerlandistiek*. Hilversum, 2007, 13-54.

1969

J.J. Oversteegen: *Vorm of vent. Opvattingen over de aard van het literaire werk in de Nederlandse kritiek tussen de twee wereldoorlogen*

Amsterdam / Athenaeum, Polak / Van Genneep

‘Baanbrekend’, ‘toonaangevend’, een ‘mijlpaal’, een ‘standaardwerk’ – het zijn enkele van de termen die in de voorbije decennia werden gebruikt om J.J. Oversteegens proefschrift *Vorm of vent* te karakteriseren. Ze geven aan hoe groot de impact ervan is geweest in de neerlandistiek en in de zich formerende ‘theoretische’ literatuurwetenschap.

Vorm of vent verscheen in 1969, in een ook in de ontwikkeling van de internationale literatuurtheorie bewogen periode. In Frankrijk hield de dominantie van het structuralisme nog even aan, maar hadden Barthes en Derrida al de bijl aan de wortels van het structuralistische vertoog gelegd. In 1967 had receptie-estheticus Jausss zijn geruchtmakende inaugurele rede gehouden, in 1970 daarin gevolgd door zijn kompaan Iser. In 1969 viel voor het eerst de term ‘narratologie’, in Todorovs *Grammaire du Décaméron*. Eveneens in 1969 verschenen *Séméiôtikè. Recherches pour une sémanalyse* (Julia Kristeva) en een verzameling *Texte der russischen Formalisten* (Jurij Striedter). 1969 was het sterfjaar van Adorno en het jaar van publicatie van John Fowles’ *The French lieutenant’s woman*, die een *vague* van postmodernistisch-intertekstuele romans hielp inluiden. Het was, kortom, een grootse en meeslepende tijd. Tegen die internationale achtergrond gezien is *Vorm of vent* eigenlijk een heel bedaalde onderneming. Zo is het wel vaker: een internationale tsunami breekt op de vlakke Nederlandse stranden als een wat woeliger branding.

Oversteegen kwam uit *Merlyn* (1962-1966), het tijdschrift voor literatuurkritiek dat hij samen met Jessurun d’Oliveira en Fens had opgericht en dat, volgens het dominante beeld, zijn theoretische mosterd vooral bij de *New Critics* had gehaald. Met zijn *Merlyn*-bagage verscheen Oversteegen aan de Universiteit van Amsterdam, waar hij in 1965 aan zijn proefschrift begon te werken, in een klimaat waarin ook de invloed van het structuralisme, nog versterkt door de ontdekking van het Russisch formalisme, zich sterk begon op te dringen. *Vorm of vent* kan dan ook niet los worden gezien van de toenmalige dominantie van de immanentie- of autonomiebewegingen, die een literatuurstudie bepleitten uitsluitend op basis van de tekst, dat wil zeggen onder abstractie van de relaties tekst-auteur en tekst-publiek en van alle (historische, sociaal-politieke, cultureel-intellectuele) context. De nieuwe generatie literatuuronderzoekers zette zich daarmee af tegen de filologische en literair-historische traditie waarin ze was opgeleid. Dat gold ook voor Oversteegen, die zelf historicus was van vorming. De afwijzing betrof tevens de nawerking van de *Forum*-traditie en de haar kenmerkende cultus van de ‘vent’, en dit dus ten voordele van de vorm, de tekst-op-zichzelf.

Bij nader toezien is de genoemde afwijzing van de traditie in *Vorm of vent* echter behoorlijk ambivalent, in meerdere opzichten. Zo bestudeert Oversteegen enerzijds wel de poëtische opvattingen in de Nederlandse kritiek tijdens het interbellum, en dus in een welomschreven historisch tijdvak, maar geeft hij anderzijds herhaaldelijk aan geen ‘geschiedenis van de kritiek’ (p. 6) te willen schrijven. Dat laatste blijkt ook uit de keuze van zijn materiaal: geen tijdschriften en oorspronkelijke uitgaven, maar de teksten zoals die later in *Verzamelde werken* en andere bundelingen *post factum* verschenen. Oversteegen was dan ook niet uit op de precieze reconstructie van de contemporaine debatten en de context waarin die plaatsvonden. Hij beschouwde de verschillende standpunten als de expressie van ‘transhistorische’, recurrente visies op de aard van literatuur, die te situeren zijn tussen twee polen: literatuur als een ‘rechtstreeks contactmiddel tussen schrijver en lezer’ (p. 491) versus ‘literatuur als een bijzondere vorm van taalgebruik’ (p. 490). In overeenstemming met het toen heersende autonomisme vond hij dat deze laatste visie het ‘wezen’ van de literatuur het dichtste benaderde. Voor Oversteegen betekende dit echter niet dat de visie op literatuur als uitdrukking en communicatie daarom moet worden afgewezen: alle taalgebruik is immers communicatief, dus ook de literatuur. Zoals uit het bovenstaande kan worden afgeleid formuleert *Vorm of vent*, hoezeer het zich ook als een ‘theoretisch’ veeleer dan als een literair-historisch werk aandient, toch een visie op literatuurgeschiedenis, als een scène waarop in *se* onveranderlijke opvattingen in wisselende configuraties terugkeren.

Opvallend is ook hoe de poëtica’s die *Vorm of vent* pretendeert te reconstrueren, voor Oversteegen vanzelfsprekend met personen verbonden zijn: de inhoudsopgave bestaat, op enkele uitzonderingen na, uit de namen van een aantal protagonisten. Ook dat maakt Oversteegens onderneming ambivalent: *Vorm of vent* streeft naar het beschrijven van poëtica’s, die echter telkens worden gepresenteerd als een integrerend onderdeel van het denken van belangwekkende individuen. Dat denken is doorgaans een – nuances daargelaten – stabiel en samenhangend systeem. Ook dat is revelerend voor de manier waarop Oversteegen historische ontwikkeling opvat: geschiedenis wordt voortgebracht door persoonlijkheden die hun grotendeels constant blijvende ideeën ontvouwen.

Het eertijds als ‘baanbrekend’ ervaren *Vorm of vent* blijkt dus bij nader toezien een studie over hun literatuuropvattingen uitsprekende ‘venten’. Alle lippendienst aan het heersende autonomisme ten spijt blijkt Oversteegen dus nog aanzienlijk meer een Forumiaan dan toen handig was toe te geven. Dat zou hij, zoals Marita Mathijssen (2006, p. IV) terecht heeft opgemerkt, in zijn hele verdere loopbaan ook blijven. Het is symptomatisch dat hij, na een hele reeks literair-theoretische exercities, die overigens vooral het beeld te zien gaven van een toenemende radeeloosheid, uiteindelijk zou terugkeren naar de biografie.

De zoektocht naar de literatuuropvatting lijkt dus wezenlijk verbonden te zijn met die naar wat de late Oversteegen – in het bijzonder instructieve interview dat Jaap Goedegebuure en Odile Heynders in 1993 van hem afnamen – het ‘ethos’ van

de auteur zou noemen, waarbij hij 'ethos' gelijk blijkt te stellen aan 'persoonlijkheid' en de 'kern' van iemands bestaan (Goedegebuure & Heynders 1993, pp. 36, 43, 49). Deze fascinatie voor het diepste wezen van de bestudeerde critici kan gemakkelijk worden afgedaan als een typerende uiting van ouderwets essentialistisch en dus 'metafysisch' denken. In *Vorm of vent* leidt ze in ieder geval vaak tot een relatieve verwaarlozing van de ontwikkelingen in het werk van de bestudeerde auteurs. Wie ooit grondig een oeuvre heeft bestudeerd, weet waar ik op doel: de soms bijzonder ingrijpende verschuivingen die zich in terminologie en opvattingen van een auteur voordoen – in (een zelf overigens altijd discursief gemedieerde) reactie op 'reële' gebeurtenissen, maar veel vaker nog in respons op wat zich in de omringende discursieve ruimte voordoet. Wat *Vorm of vent* dan ook onvoldoende laat zien, is hoe literatuuropvattingen ontstaan en evolueren in een permanent en complex dialogisch proces.

Toch is Oversteegens poging om de hand te leggen op het 'ethos' van de auteurs die hij bestudeert, nog steeds – of misschien juist nu weer – belangwekkend. *Vorm of vent* herinnert ons, postpoststructuralisten, eraan dat een oeuvre niet alleen het stolsel is van een permanente flux, maar ook elementen bevat die insisteren en zo *ex negativo* naar een inerte kern verwijzen. Een oeuvre ontstaat uit de wonderlijke ontmoeting tussen discoursen en die kern, die tot uitdrukking komt in typerende vervormingen van het geïncorporeerde discursieve materiaal. Alleen dit inzicht kan verklaren waarom figuren die een op het eerste gezicht zeer verwant discours hanteren, bij nader toezien toch soms afgrondelijk van elkaar blijken te verschillen – zoals Oversteegens bespreking van Ter Braak en Du Perron in *Vorm of vent* goed laat zien.

Het koppige vasthouden aan het 'ethos', ook als dat soms haaks stond op de theoretische discoursen waar hij zich mee identificeerde, maakt deel uit van Oversteegens eigen ethos. Zijn eigen praktijk als literatuuronderzoeker laat zien hoe een ethos zich manifesteert: als een zich telkens weer opdringende, significante scheeftrekking.

Erik Spinoy, Luik

Goedegebuure, Jaap & Odile Heynders, *Literatuurwetenschap in Nederland. Een vakgeschiedenis*. Amsterdam, 1996.

Mathijssen, Marita, 'Voorwoord'. J.J. Oversteegen, *Vorm of vent. Opvattingen over de aard van het literaire werk in de Nederlandse kritiek tussen de twee wereldoorlogen*. Amsterdam, 2006, I-IV.

Oversteegen, J.J., 'De vrolijke veldtocht van Merlijn: Rita Blooy in gesprek met ex-redacteur J.J. Oversteegen'. *De literaire kritiek*. Speciale editie van *Bzzlletin* 11, (100) 1982/3, 75-80; 88.

Verstraeten, Pieter, 'Poëtica, kritische praktijk en "melodische verschuivingen"'. Kanttekeningen bij enkele sleutelconcepten uit *Vorm of vent* van J.J. Oversteegen'. E. Brems, H. Brems, D. de Geest & E. Vanfraussen, *Achter de verhalen: over de Nederlandse literatuur van de twintigste eeuw*. Leuven, 2007, 44-58.

1970

E.M. Beekman: *Homeopathy of the absurd. The grotesque in Paul van Ostaijen's creative prose*

Den Haag, Martinus Nijhoff

In 1970 verscheen onder auspiciën van een comité van hoogleraren en docenten in de Nederlandse taal- en letterkunde aan universiteiten buiten Nederland en België het eerste deel van de boekenreeks *Bibliotheca neerlandica extra muros*. Het betrof een Engelstalige studie over het groteske in Paul van Ostaijen's creatieve proza: *Homeopathy of the absurd*. De schrijver ervan, E.M. Beekman (1939-2008), stond bekend als een vermaard comparatist, die aan diverse universiteiten had gedoceerd, waaronder die van Massachusetts, en die zich ook als Amerikaans vertaler, onder andere van Van Ostaijen, niet onbetuigd had gelaten.

In zijn boek heeft Beekman creatieve prozateksten van Van Ostaijen willen classificeren als *moderne grotesken*. Grotesk proza is altijd al wel geschreven, zo beoogt hij aan de hand van Wolfgang Kayser's *Das Grotteske in Malerei und Dichtung*. Maar de *moderne groteske* laat zich zowel op inhoudelijke als formele gronden onderscheiden van de traditionele variant, aldus Beekman. Om die stelling te verdedigen onderzocht hij een corpus van circa twintig teksten, waaronder *Het bordeel van Ika Loch*. Weliswaar waren die al eerder onderzocht, zoals door Garnt Stuiveling, maar deze meende dat het hierbij slechts om wat willekeurige experimenten ging, waaraan niet al te veel waarde hoefde te worden gehecht. Dit standpunt wenst Beekman te bestrijden door exacter te werk te gaan dan zijn voorgangers, die te weinig oog zouden hebben gehad voor de talige kant van de teksten en niet hebben beschikt over een deugdelijk apparaat om die te beschrijven.

Met gebruikmaking van de essayistische geschriften van Van Ostaijen buigt Beekman zich allereerst over de thematiek. Hij stelt daarbij vast dat die in grote lijnen overeenstemt met wat Kayser had geconcludeerd met betrekking tot grotesken van anderen. In moderne grotesken wordt protest aangetekend tegen de burgerlijke maatschappij, waarin hiërarchisch en logisch denken de boventoon voeren. Een dergelijk protest zou onmogelijk in traditionele literaire vormen gestalte kunnen krijgen. Vandaar het gebruik van dit type proza.

De meeste aandacht van Beekman gaat uit naar het taalgebruik in Van Ostaijen's grotesken. Voor de beschrijving hiervan ging hij te rade bij de in de jaren zestig van de vorige eeuw opkomende formalisten en structuralisten, van wie later wel is gezegd dat zij aan de wieg stonden van de moderne, exacte literatuurwetenschap. Het is met name Roman Jakobson op wie hij zich telkenmale beroept. Beekman legitimeert zijn keuze echter op nog een andere manier, namelijk door erop te wijzen dat Van Ostaijen in soortgelijke termen over de structuur van teksten sprak als Jakobson. De associatietechniek die ten grondslag ligt aan

de moderne groteske zou overeenkomen met wat Jakobson metonymische kunst noemde, een kunstvorm die niet is gebaseerd op overeenkomstigheid, maar op contiguiteit, aangrenzendheid. Door zich te bedienen van een metonymische kunstvorm zou Van Ostaijen ook nog eens de aandacht op de gebruikte technieken zelf, zoals syntactische deformaties, herhalingen en contradicties, hebben willen vestigen. Ook op dit punt lopen de opvattingen van Jakobson en Van Ostaijen parallel, aldus Beekman. Evenals ten aanzien van de opvatting dat groteske teksten autonoom zijn: in een metonymische vertelling verwijzen woorden niet naar de werkelijkheid, maar creëren ze een eigen talige realiteit. Een modern grotesk verhaal heeft een paralogische structuur die is gebaseerd op een langs associatieve weg opgebouwde onjuiste redenering welke tot in het absurde is doorgevoerd. Met behulp van deze contigue verhaalstructuur zou Van Ostaijen het vertrouwen in de positivistische logica, waarop het burgerlijk wereldbeeld berust, hebben willen parodiëren. Tegelijkertijd zou hij met de metonymische verteltechniek traditionele verhaalvormen, waarin dit wereldbeeld is vervat, hebben willen ondermijnen. Van een Aristotelische opbouw, een plot, logische samenhang en afgeronde karakters, kenmerkend voor traditioneel proza, is in de moderne grotesken weinig terug te vinden.

Door nog tien andere teksten van Van Ostaijen bij zijn onderzoek te betrekken, welke op de rand van proza en poëzie balanceren, wil Beekman zijn bevindingen als het ware toetsen door te laten zien dat ook deze onder metonymische kunst ressorteren. Daarnaast wil hij aantonen dat zowel Jakobsons theorie over metonymische kunst als de tien teksten van Van Ostaijen in verband zijn te brengen met een fenomenologische wereldbeschouwing. Jakobson zou uiteindelijk op zoek zijn geweest naar het essentiële karakter van verschijnselen, evenals Van Ostaijen, wiens beelden in zijn autonome teksten volgens Beekman eigenlijk metonymische uitdrukkingen van het wezen van de schrijver zijn.

Homeopathy of the absurd (1970) heeft in het literatuurwetenschappelijke circuit zijn weg al snel weten te vinden. Het speelde een rol in het debat over het modernisme, getuige het door Francis Bulhof bezorgde Nijhoff, Van Ostaijen, 'De Stijl' (1976). Het vormde een van de bouwstenen voor het standaardwerk *Historische avant-garde* (1982), bezorgd door Ferd Drikkoningen en Jan Fontijn. En ook in latere publicaties, gewijd aan Van Ostaijen, stuit men regelmatig op Beekmans studie, zoals in de essaybundel *De mensen zijn mooier dan ze denken* (1985) van Cyrille Offermans, het proefschrift van Jef Bogman, *De stad als tekst* (1991), de bundel *De stem der Loreley* (1996), samengesteld door Geert Buelens en Erik Spinoy, en de inleiding van Marc Reynebeau bij de uitgave van *De bankroet jazz* (2009).

Door zich te bedienen van een linguïstisch en stilistisch beschrijvingsapparaat mag Beekman, in het kielzog van Jakobson, dan ogenschijnlijk een modern literatuurwetenschappelijk standpunt hebben ingenomen, hij bleef, net als Jakobson, oude, op een Aristotelische poëtica geënte vragen stellen, zoals naar het wezen van de moderne literatuur, en meende, net als Jakobson, voor de interpretatie van

Van Ostaijens groteske proza een beroep te moeten doen op de toch weinig exacte *Wesensschau* van de fenomenologie. Daarbij zag hij niet dat zijn argumentatie om Jakobsons theorie te gebruiken zwak was: de door hem gesignaleerde overeenkomst met de literatuuropvatting van Van Ostaijen had hem aan het denken moeten zetten over het wetenschappelijke karakter van zijn beschrijvingsmodel. Hoewel hij de indruk wekt in zijn onderzoek ruimte te hebben voor toetsing, heeft hij via Kayser en vooral Jakobson hoofdzakelijk bevestiging voor zijn beweringen gezocht. Beekman heeft eigenlijk alles in het werk gesteld om zo dicht mogelijk bij Van Ostaijen te blijven en in die opzet is hij geslaagd.

Klaus Beekman, Amsterdam

1971

J.J.A. Mooij: *Aspecten van redelijkheid. Rede uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van gewoon hoogleraar in de analytische wijsbegeerte aan de Rijksuniversiteit te Groningen op dinsdag 11 mei 1971*

Groningen, Wolters-Noordhoff

Toen J.J.A. Mooij in 1971 tot hoogleraar in de analytische wijsbegeerte aan de Universiteit Groningen benoemd werd, ging de auteur dezes nog niet naar school. In 1991, toen professor Mooij met emeritaat ging, studeerde ik als uitwisselingsstudente aan dezelfde universiteit waar hij twintig jaar actief was als hoogleraar, eerst in de analytische filosofie en sinds 1976 als eerste hoogleraar in de algemene literatuurwetenschap. In 2012, weer ruim twintig jaar later, wil ik in deze bijdrage enige verdiensten van deze uitmuntende wetenschapper onder de hernieuwde aandacht brengen.

In zijn inaugurele rede *Aspecten van redelijkheid* (1971) onderscheidt Mooij de redelijkheid van meningen en overtuigingen (cognitieve redelijkheid), de redelijkheid van gedragingen (praktische redelijkheid) en de redelijkheid van wensen, doelstellingen en normen (desideratieve redelijkheid). Terwijl talrijke vooraanstaande filosofen, te beginnen met Hume, het begrip redelijkheid tot cognitieve en praktische redelijkheid terugbrengen, behoort Mooij tot de groep analytische filosofen die met deze beperking geen vrede heeft: 'Een redelijk mens is iemand die niet slechts redelijke overtuigingen heeft en zich gezien zijn overtuigingen en wensen redelijk gedraagt, maar wiens wensen ook aan zekere extra-voorwaarden voldoen' (p. 11). De redelijkheid is volgens Mooij (p. 14) in strijd met 'bandeloze grilligheid', maar evenzeer met 'dogmatische starheid'. Als een van de voorwaarden van desideratieve redelijkheid noemt hij daarom de vatbaarheid om eigen voorkeuren en het bijbehorende systeem van waarden te veranderen. De verschuivende waarden en veranderende waardehiërarchieën zijn het blijvend onderwerp van Mooijs belangstelling waarvan hij in al zijn publicaties blijk geeft.

In zijn teksten laat Mooij zich kennen als een gestructureerd denkende wetenschapper. Zijn studie wiskunde en zijn promotie op dat gebied leveren hier een verklaring voor. Toch is Mooij vooral humanist, haast een renaissancehumanist. De onderwerpen die hij aansnijdt, onderzoekt hij exhaustief en ondersteunt hij met een bewonderenswaardig aantal referenties op het gebied van filosofie, cultuur en literatuur. Hendrik van Gorp (1991, p. 25) prees de inspirerende en didactische waarde van *Tekst en lezer* (1979), Mooijs meest bekende, klassiek geworden boek met opstellen over literatuur. Voor mijn eigen onderzoek naar poëzie heeft vooral het boek *A study of metaphor* (1976) dienst bewezen. Mooijs uitgangspunt is breed en hij onderzoekt de metafoor 'not only from the point of view of literary theory, but also from the point of view of general linguistics and the philosophy

of language' (p. V). Dankzij dit kader verkent hij niet zozeer de specifiek literaire, maar vooral de cognitieve mogelijkheden van de metafoor. Wat geldt voor gehele boeken, geldt eveneens voor bepaalde gedachten, zoals geformuleerd in deze metaforische vraag, afkomstig uit het essay 'De rol van het schrift in de poëzie' (1967): 'Vergelijkt men het gedicht met een buitenhuis, is dan het schrift louter oprit, of kan het als entree tot het huis zelf behoren?' (Mooij 1979, p. 119). De teksten van Mooij zijn overigens niet alleen inhoudelijk de moeite waard. Op basis ervan kan de stilistiek van wetenschappelijke teksten worden bestudeerd en onderwezen. Logisch en glashelder geconstrueerd en geargumenteed, geschreven in zorgvuldige taal, laten ze zich met genoegen lezen. Wel moet worden toegegeven dat dit genoegen de jongere generatie enigszins bijgebracht moet worden. Geboren in de jaren tachtig en negentig van de vorige eeuw, opgegroeid met computers, zijn ze gewend om informatie fragmentarisch en uit uiteenlopende bronnen te verwerven. De bijdragen van Mooij laten zich moeilijk fragmentarisch of in een andere volgorde lezen dan ze opgesteld zijn. Beslissend voor deze aanpak is ongetwijfeld de wiskundige en filosofische achtergrond van de auteur. Uit zijn interesse voor literatuur, vooral voor poëzie, kan het belang worden verklaard (en genoten!) dat hij hecht aan de precisie van formuleringen en woorden. Mooijs kritiek op de verhouding van de titel *Lessen in lyriek* tot de inhoud van het boek ('Mij lijkt die titel niet minder vreemd dan een titel als *Vakantie in Vlaanderen. Toeristisch handboek voor België.*' Mooij 1995, p. 317) was voor hem de aanleiding tot een systematische uiteenzetting in historisch perspectief over 'de usurpatie van de poëzie door de lyriek' (ibidem).

Mooij beschouwde literatuur als een cultuurfactor die vergeleken moet worden met andere cultuurfactoren. De bijzonderheid en waarde van literatuur zag hij vooral in 'cultivering van min of meer "magische" restanten in onze moderne beschaving én van onze positieve reacties daarop' (Mooij 1987, p. 191). Aangezien in de hedendaagse neerlandistiek de accenten duidelijk verschuiven van louter literatuur naar cultuur in het algemeen, zijn de cultuurfilosofische essays uit *De wereld van waarden* (1987) het herlezen waard. Met dat boek waagde zich Mooij op een door velen vermeden terrein, zeker in de jaren tachtig van de vorige eeuw, toen het tweehonderd jaar durende 'proces van relativering, indifferentiatie en opheffing van waarden' (p. 72) een punt had bereikt dat kan worden weergegeven door Paul Feyerabend's *anything goes*-principe, verbonden met vooral wetenschappelijk maar eveneens met politiek, maatschappelijk en cultureel relativisme. Als 'ethisch bewogen wetenschapper' (Van Gorp 1991, p. 27) was Mooij er stellig van overtuigd dat van opheffing van waarden geen sprake kan zijn: 'Dat zou slechts tot volledige onverschilligheid leiden' (Mooij 1987, p. 8). Zijn essays uit deze bundel hebben vooral betrekking op de westerse cultuur, maar zijn in vele opzichten universeel. Het oorspronkelijk Nederlands perspectief van de auteur kan door elke andere aardbewoner aangenomen worden bij het lezen van zinnen als deze:

[...] ingrijpende veranderingen genoeg, en ons land is daarin te midden van de ons omringende landen geen uitzondering, ofschoon misschien wel wat extreem. Een groot deel van deze veranderingen wordt toegejuicht, een ander deel betreurd, door sommige mensen zus en door andere zo. Weer anderen laten alles gelaten gebeuren. Vast staat dat men om te beoordelen maatstaven nodig heeft, en in de hier bedoelde gevallen impliceert dat het hebben van waarden (Mooij 1987, p. 9).

De afwegingen en waardehiërarchieën moeten volgens Mooij (p. 22) voldoen aan vijf gezichtspunten. Laat ik ze hier noemen als een ideaal om mee te nemen naar de komende vijftig jaar van de internationale neerlandistiek: het streven naar behoud en voortzetting, bereidheid om een eind te maken aan dingen die hun onwaarde hebben bewezen, de eis om ruim baan te maken voor dingen van te verwachten blijvende waarde, realistische schatting van alternatieven en respect voor de behoeften van alle betrokkenen.

Barbara Kalla, Wrocław

Gorp, Hendrik van, 'Mooij en goed'. Rien T. Segers (red.), *Visies op cultuur en literatuur*. Amsterdam / Atlanta, 1991, 25-28.

Mooij, J.J.A., *A study of metaphor. On the nature of metaphorical expressions, with special reference to their reference*. Amsterdam, 1976.

Mooij, J.J.A., 'De rol van het schrift in de poëzie'. J.J.A. Mooij, *Tekst en lezer. Opstellen over algemene problemen van de literatuurstudie*. Amsterdam, 1979, 106-153.

Mooij, J.J.A., *De wereld der waarden. Essays over cultuur en samenleving*. Amsterdam, 1987.

Mooij, J.J.A., 'Lyrische poëzie, verhalende poëzie, en verhalende lyriek'. *Forum der Letteren* 36, 1995, 316-318. Geraadpleegd op http://www.dbnl.org/tekst/_for004199501_01/_for004199501_01_0041.php op 10-09-2011.

1972

Robert S. Kirsner: *On deixis and degree of differentiation in modern standard Dutch*

Columbia, Columbia University

Aan de titel zie je het niet meteen, maar in zijn proefschrift uit 1972 houdt Robert S. Kirsner zich bezig met het verschil tussen zinnen als (1) en (2).

- (1) Er blaft een hond.
- (2) Een hond blaft.

Zes jaar daarvoor had Kraak (1966) in *Negatieve zinnen* een generatieve analyse gegeven die volgens Kirsner alleen maar een beschrijving van het probleem bood: een herhaling van de feiten en geen verklaring ervan. Maar ook over die feiten zijn ze het eigenlijk al niet eens. Volgens Kraak is alleen in zin (1) het onbepaald lidwoord *een* echt indefiniet; in (2) hebben we te maken met een categoriaal *een*. Het verschil tussen (1) en (2) kan Kraak dan ‘verklaren’ – de aanhalingstekens zijn van Kirsner – door te stellen dat alleen in geval van een subject met indefiniet *een* ‘er-insertie’ plaatsvindt. De observaties die voor Kirsner het vertrekpunt van zijn studie vormen, zijn anders: zin (2) kan inderdaad een categoriale interpretatie krijgen, maar ook een indefiniete lezing van *een hond* is in zulke zinnen niet uitgesloten. Voor Kraak (1966, p. 125) is indefiniet *een* zonder *er* in de meeste gevallen niet grammaticaal, maar je hoeft alleen maar een roman of een krant open te slaan en je komt dit gebruik, dat Kirsner *vivid narrative* noemt, volop tegen.

De kritiek die Kirsner op Kraak heeft, is fundamenteler dan de vaststelling dat zijn regel van *er*-insertie descriptief niet adequaat is. Kirsner schreef zijn proefschrift aan *Columbia University* in New York, bij William Diver (1921-1995), en is ook heden ten dage nog een gepassioneerd vertegenwoordiger van de *Columbia school of Linguistics*. Terwijl in de functionele en cognitieve – de nieuwe overkoepelende term is *usage based* – taalkunde inmiddels het idee van polysemie algemeen geaccepteerd is, gaat de *Columbia School* ook nu nog uit van het principe van monosemie: één vorm, één betekenis. Omdat taal een communicatiemiddel is waarmee een oneindig aantal verschillende boodschappen kan worden overgebracht, kan de betekenis van de taalelementen zelf niet anders dan heel globaal zijn: de lezer/luisteraar moet uit de combinatie met andere taalelementen en de context de specifieke bedoeling van de schrijver/spreker afleiden. Kraaks analyse van zin (1) bevat minstens twee elementen die voor een ‘Saussureaans’ taalkundige als Kirsner, die uitgaat van de eenheid van vorm en betekenis, onverteerbaar zijn: een vorm met twee verschillende betekenissen (indefiniet en categoriaal *een*) en een vorm zonder enige betekenis (*er*). In zijn proefschrift laat hij zien dat de overeen-

komsten en verschillen tussen (1) en (2) verklaard kunnen worden zonder homonymie of semantisch lege elementen aan te nemen.

De gedachte van monosemie is in de neerlandistiek een tijd lang opmerkelijk populair geweest, met name in de laatste decennia van de vorige eeuw, met als resultaat monoseme analyses van bijvoorbeeld de werkwoordstijden, de gebiedende wijs, de lijdende vorm, modale werkwoorden, en een heel aantal voorzetsels en partikels. (Over al deze onderwerpen heeft Kirsner ook zelf gepubliceerd.) Het is gemakkelijk om van de monoseme benadering een karikatuur te maken: aangezien de betekenis van een vorm een abstractie is van alle mogelijke interpretaties van die vorm in verschillende contexten, kan die niet anders dan vaag zijn. Voor *er* komt Kirsner bijvoorbeeld uit op de betekenis *weak situational deixis*, wat helemaal niet zover verwijderd lijkt van semantisch leeg à la Kraak. Maar wie Kirsners proefschrift leest, realiseert zich snel hoe zeer zo'n karikatuur onrecht doet aan de benadering van de *Columbia School*.

Monosemie is namelijk slechts één van de uitgangspunten. Een ander, structuralistisch, uitgangspunt is dat de betekenis van een vorm wordt bepaald door de plaats die het element inneemt in een grammaticaal systeem van opposities. Dat heeft nogal wat consequenties voor de analyse. Om de interpretatie van *er* en *een* in (1) en (2) te verklaren, is dan namelijk óók een beschrijving nodig van de woorden waarmee deze elementen een systeem vormen. Het probleem van (1) en (2) vormt voor Kirsner bij nader inzien niet meer dan een aanleiding om die twee systemen van het Nederlands tot in detail te beschrijven. In het geval van *er* gaat het om het situationele (temporele en ruimtelijke) deiktische systeem waarvan *hier* en *daar* de andere leden zijn (*the system of space-time deixis*); het onbepaald lidwoord *een* ontleent zijn betekenis aan de oppositie met de bepaalde lidwoorden *de/het* en het ontbreken van een lidwoord (*the system of degree of differentiation*). Vooral die laatste is interessant omdat Kirsner in principe geen vormen zonder betekenis accepteert, maar dus wel betekenis zonder vorm: ook het ontbreken van een vorm heeft binnen een systeem betekenis.

Maar daarmee zijn we er nog niet. De interpretatie van zinnen als (1) en (2) is volgens Kirsner het resultaat van *numerous interactions*: de genoemde systemen van *deixis* en *differentiation* zijn slechts twee van de relevante factoren. Daarnaast is vooral ook woordvolgorde van belang, met name de functie van de eerste zinsplaats. Die kan gebruikt worden voor bekende informatie (oud-voor-nieuw), maar ook om een constituent extra nadruk te geven (*attention focusing*) en eigenlijk laat geen van beide functies zich gemakkelijk verenigen met de betekenis van *een* ('ongeïdentificeerde referent'). De zin gewoon met het werkwoord laten beginnen is ook moeilijk omdat het *v1*-patroon een taalteken is met nog weer een andere betekenis. Kirsner presenteert *er* als de ideale kandidaat uit het deiktische systeem om als *focus absorber* op de eerste zinsplaats dit probleem op te lossen, zoals in (1). Als een onbekende referent wel op de eerste zinsplaats wordt gepresenteerd, zoals in (2), kan die categoriaal geïnterpreteerd worden (een vorm van 'oude' in-

formatie) of ontstaat het effect van *vivid narrative*. Zo geeft Kirsner naar aanleiding van deze twee zinnnetjes ook nog even een heldere inleiding in de woordvolgordestrategieën van het Nederlands.

Het lezen van Kirsners proefschrift uit 1972 is verder vooral de moeite waard omdat het vol staat met prikkelende observaties, die ook veertig jaar later nog uitnodigen tot onderzoek – en die niet allemaal het latere boek hebben gehaald (Kirsner 1979). Die rijkdom past bij het motto van het laatste hoofdstuk dat ‘an accumulation of minute details [...] is the only correct means to reach the fundamental truths’ (p. 503). Het is maar wat je details noemt.

Ronny Boogaart, Leiden

Kirsner, Robert S., *The problem of presentative sentences in modern Dutch*. Amsterdam/New York/Oxford, 1979.

Kraak, A., *Negatieve zinnen*. Hilversum, 1966.

1973

Congres *Modernism in the Low Countries 1915-1930*, georganiseerd door Edgar Poleme en Francis Bulhof, University of Texas at Austin, 15-17 oktober; resulterend in Francis Bulhof (red.), *Nijhoff, Van Ostaijen, 'De Stijl'*.

Modernism in the Netherlands and Belgium in the first quarter of the 20th century. Six essays

Den Haag, Nijhoff, 1976

Sommige boeken worden decennialang door onderzoekers geciteerd of vermeld; hun belang blijkt uit het feit dat ze mee het historische referentiekader vormen dat zo eigen is aan het menswetenschappelijke onderzoek. Andere publicaties hebben daarentegen ogenschijnlijk hun moment gemist. Ze blijven vrijwel onopgemerkt, of hun relevantie blijkt pas lang na de oorspronkelijke verschijningsdatum.

De bundel Nijhoff, Van Ostaijen, 'De Stijl' verkeert onmiskenbaar in dat laatste geval. Het boek is niet helemaal onbekend, maar toch wordt het nauwelijks geciteerd, zelfs niet waar men dat toch zou verwachten. Fokkema en Ibsch (1984), Van den Akker (1985), Vaessens (1998), Buelens (2001), Van den Berg en Dorleijn (2002), Baetens, Houppermans, Langeveld en Liebrechts (2003) hebben het eveneens over modernisme, over Nijhoff en/of Van Ostaijen, maar de Engelstalige bundel uit 1976 speelt bij hen hooguit een marginale rol.

Dat hangt ongetwijfeld samen met het anderstalige karakter van de publicatie. Het boek, onder redactie van Francis Bulhof, bundelt – zoals de ondertitel het stelt – 'Six essays' over 'Modernism in the Netherlands and Belgium in the first quarter of the 20th century'. De publicatie vloeide voort uit een symposium aan de universiteit van Texas in Austin in oktober 1973, dat gepaard ging met een tentoonstelling over 'The non-objective world 1914-1955'. Dat de beeldende kunst fungeert als opstapje naar de literatuur, blijkt ook uit het boek; de ondertitel heeft het veelzeggend niet over 'Literature', maar over het algemenere 'Modernism'. De twee bijdragen van Anglo-Amerikaanse academici (Krispyn en Welsch) bestuderen overigens de kunstenaars rond *De Stijl*. De 'intramuraal' auteurs (de Gentenaar Antonin van Elslander, de Brusselaar Paul Hadermann en de Utrechtse Guus Sötemann en Jan Brandt Corstius) belichten hoofdzakelijk de literatuur.

Bulhof schetst in zijn inleiding de problematiek van het internationale modernisme via een verwijzing naar de provocatieve vraag van Harry Levin: *What was Modernism?* Bulhof sluit aan bij Levins historische perspectief, maar tegelijk onderstreept hij vooral de twintigste-eeuwse articulatie: enerzijds een kritische visie op mens en maatschappij, met kunst als een soort van evasieve utopie, anderzijds het autonome kunstwerk met de klemtoon op de vorm. Meteen geeft hij aan het begrip 'modernisme' zowel een inhoudelijke als een formele invulling.

Ook Brandt Corstius en Van Elslander geven een breed overzicht. Van Elslander beschouwt *Van nu en straks* duidelijk als het model voor de moderne literatuur. Als gevolg daarvan gaat verrassend veel aandacht uit naar neoclassicistische dichters uit het interbellum. Zelfs Van Ostaijen wordt hoofdzakelijk in die ‘moderne’ traditie gesitueerd. Brandt Corstius belicht meer het verzet van de jonge auteurs in Nederland tegen het gangbare naturalisme en symbolisme. Toch gaat bij hem evenveel aandacht naar Verwey als naar Van Doesburg of het expressionisme. Ook hij beschouwt de literaire avant-garde hooguit als ‘a continuation of modernism’ (p. 11); *Forum* wordt zelfs expliciet niet-modernistisch genoemd.

Een soortgelijke argwaan tegenover het gebruik van het label ‘modernisme’ spreekt ook uit de meer specifieke bijdragen. Hadermann belicht weliswaar de verwantschap van Van Ostaijen met het Duitse *Der Sturm*, maar de term ‘modernisme’ valt daarbij niet. En Sötemann situeert Nijhoff in een brede Europese en literair-historische context, maar hij ziet in hem hooguit een vertegenwoordiger van een *non-spectacular modernism*, iemand voor wie tal van literair-historische etiketten kunnen gelden.

Dit summiere overzicht doet allerm minst recht aan dit rijke boek. In die zin is het bedenkelijk dat Nijhoff, *Van Ostaijen*, ‘*De Stijl*’ nauwelijks is opgemerkt in het Nederlandse taalgebied. Die ommissie hangt allereerst samen met het feit dat de studie in het Engels verscheen (weliswaar bij een Nederlandse uitgever), op een ogenblik dat het Nederlands nog de onmiskenbare forumtaal van de neerlandistiek uitmaakte. Daarbij komt dat de inzichten van de Nederlandstalige auteurs in feite uitvoeriger beschikbaar waren (of zouden worden) in het Nederlands. Hadermann brengt een aantal elementen samen uit zijn eerdere *Van Ostaijen*-boeken (maar vermeldt pas in de laatste voetnoot die antecedenten), en het synthetische beeld van Van Elslander is grotendeels een compilatie (hij verwijst bijvoorbeeld meermaals naar Hadermann). Sötemann van zijn kant zou zijn Nijhoff-visie de daaropvolgende jaren verder ontwikkelen via een aantal belangwekkende Nederlandse bijdragen.

Even cruciaal als die institutionele factoren lijkt mij echter de vaststelling dat de discussie rond het historische modernisme op dat ogenblik in de Lage Landen nauwelijks leefde. Dat blijkt ook uit de bijdragen, die enkel teruggrijpen naar de historische avant-garde: ‘modernisme’ is daarbij een quasisynoniem van ‘expressionisme’ of krijgt een zeer algemene invulling (‘moderne literatuur’ op zich). Pas enkele jaren later zou de modernismestudie in Angelsaksische zin, in eerste instantie in Utrecht, bij ons vaste grond onder de voeten krijgen. Op dat ogenblik wordt echter de bundel van Bulhof (strategisch?) verzwegen.

Toch is het boek vandaag belangrijker dan ooit. Het realiseert een vruchtbare samenwerking binnen en buiten het taalgebied, het introduceert een nieuw perspectief, beklemtoont terecht het internationale kader van de moderne literatuur en de nauwe band tussen literatuur en andere kunstvormen (verbanden die de overwegend nationaal gerichte literatuurgeschiedschrijving maar moeizaam on-

derkent). Daarbij komt dat de discussies die vandaag over modernisme, avantgarde en arrièrè-garde worden gevoerd hier al in de kiem aanwezig zijn. Een publicatie als deze is dus een unieke gelegenheid om Nijhoff, Van Ostaijen, 'De Stijl' opnieuw onder de aandacht te brengen, niet enkel als een historisch verschijnsel, maar als een prikkelende studie. In die zin worden deze summere bladzijden ongetwijfeld vervolgd.

Dirk de Geest, Leuven

Akker, W.J. van den, *Een dichter schreit niet. Aspecten van M. Nijhoffs versexterne poetica*. Amsterdam, 1985.

Baetens, Jan, Sjef Houppermans, Arthur Langeveld & Peter Liebrechts (red.), *Modernisme(n) in de Europese letterkunde 1910-1940*. Leuven, 2003.

Berg, Hubert F. van den & Gillis J. Dorleijn (red.), *Avantgarde! Voorhoede? Vernieuwingsbewegingen in Noord en Zuid opnieuw beschouwd*. Nijmegen, 2002.

Buelens, Geert, *Van Ostaijen tot heden: zijn invloed op de Vlaamse poëzie*. Nijmegen, 2001.

Fokkema, D.W. & E. Ibsch, *Het modernisme in de Europese letterkunde*. Amsterdam, 1984.

Vaessens, Thomas, *Circus Dubio & Schroom. Nijhoff, Van Ostaijen en de mentaliteit van het modernisme*. Amsterdam, 1998.

1974

Jan Goossens: *Historische Phonologie des Niederländischen*

Tübingen, Max Niemeyer

Toen in 1974 het in de titel vermelde werk van Goossens verscheen, vulde het een opvallende leemte in de nederlandistiek, meer bepaald in de historische nederlandistiek en nog preciezer op het vlak van de historische klankleer van het Nederlands. Belangrijke bronnen van kennis op dat terrein waren toen enerzijds de historische grammatica van Schönfeld en Van Loey (1970) en anderzijds enkele Middelnederlandse grammatica's, waarvan Van Loey's klankleer (1971) veruit de meest gebruikelijke en meest geüpdatete was. Geen van beide courant gebruikte werken leidde echter op een bevredigende manier tot een dieper en geïntegreerder inzicht in de historische ontwikkeling van het Nederlandse klanksysteem.

Tegen de historische grammatica van Schönfeld en Van Loey – overigens een monumentale informatiebron – kunnen twee types van algemene bezwaren geuit worden: 1) de overvloedige informatie wordt op een weinig overzichtelijke manier aangeboden, wat doorgaans een frustrerend effect had op aankomende linguïsten met een historische belangstelling; 2) in zijn algemene opzet reflecteert het geenszins de theoretische inzichten van de modernere linguïstiek. Het werk baadt nog in de sfeer van de *Junggrammatiker* en de daaruit voortgevloeide klassieke dialectgeografie maar laat nergens blijken dat al sedert het begin van de jaren 1930 de ideeën van de Praagse structuralisten (met hun centrale aandacht voor de structuur van het klanksysteem, meer dan voor de afzonderlijke spraakklanken) hun intrede hadden gedaan in de nederlandistiek (via figuren als De Groot en Van Wijk) en zelfs in de Nederlandse dialectologie (vooral via de Nijmeegse hoogleraren Van Ginneken en Baader).

Aan de Middelnederlandse grammatica van Van Loey kleefde veeleer een feitelijk bezwaar: met betrekking tot de historische ontwikkeling van het Nederlandse klanksysteem (en de regionale subsystemen) biedt het boek enkel een diepere kijk op de klankverhoudingen in één evolutiefase van het Nederlands, namelijk het Middelnederlands van de dertiende tot en met de vijftiende eeuw.

Tegen die achtergrond mocht Goossens' *Historische Phonologie des Niederländischen* (voortaan HPN) in 1974 werkelijk *innovatief* genoemd worden in die zin dat het de hierboven opgesomde bezwaren tegen de voorradige studieboeken in hoge mate opving. In dat verband noem ik (slechts) drie aspecten:

1. HPN focust niet op één bepaalde ontwikkelingsfase van het Nederlands maar bestrijkt de maximale tijdsspanne van Indogermaans tot Modern Nederlands. Daarbij gaat hij 'metachronisch' te werk: 'd.h. es wird angenommen, dass sich die Entwicklung des Phonemensystems durch eine Reihe von zeitlichen Querschnitten verdeutlichen lässt' (p. 4). De ontwikkelingschets be-

vat twee delen: één over het vocalisme en één over het consonantisme. Elk deel begint met een ‘Vorgeschichte’, waarin de belangrijkste overgangen van Indogermaans naar Westgermaans heel beknopt besproken worden (respectievelijk pp. 29-35 en 59-65). Daarna volgen drie nederlandistische ‘Querschnitte’: (veranderingen naar) Oudnederlands (respectievelijk pp. 35-39 en 65-72), Middelnederlands (respectievelijk pp. 39-52 en 73-81) en Nieuwnederlands (respectievelijk pp. 53-58 en 81-100).

2. In HPN worden klankevoluties altijd gesitueerd in het klanksysteem. Daarmee wordt het atomisme van eerdere klankhistorische beschrijvingen grotendeels opgeheven. Goossens’ systeemdenken gaat duidelijk terug op de principes van het Praagse structuralisme (zie het werk van onder andere Jakobson, Trubetzkoy en ietwat later Martinet). Dat blijkt heel duidelijk uit de eerste bladzijden (pp. 1-4) van het boek, waar hij het gehanteerde begrippenapparaat kort toelicht.
3. Voor deze ontwikkelingsschets hanteerde Goossens een heel strak beschrijvingspatroon, wat (onder andere in vergelijking met Schönfeld en Van Loey) de overzichtelijkheid zeer ten goede kwam, maar een schetsmatige aanpak heeft ook een kostenplaatje, namelijk dat van de vereenvoudiging. Ongeveer alle behandelde klankovergangen hadden een (veel) complexer karakter dan uit deze ‘schets’ blijkt. De auteur was zich daar duidelijk van bewust, zoals blijkt uit zijn ‘Vorwort’:

Da die vorliegende Arbeit ein Modell bieten will, vereinfacht sie die Komplexität der sprachhistorischen Wirklichkeit: Ausnahmen werden nicht besprochen und auf sprachgeographische Diversität wird nicht eingegangen (p. XI).

In diezelfde inleiding lezen we ook:

Es ist nun keineswegs meine Absicht mit dem vorliegenden Heft Schönfeld & Van Loeys umfassende Darstellungen der niederländischen historischen Lautlehre zu ersetzen. Sie werden ihrer grösseren Vollständigkeit und ihrer Materialfülle wegen beim eingehenden Studium unentbehrlich bleiben (p. X).

Dat alles brengt ons bij de eigenlijke bedoeling van de auteur. Zijn docererervaringen in Münster hadden hem geleerd dat er de extramurale studenten Nederlands maar (heel) weinig tijd toegemeten was om kennis te maken met de historische klankveranderingen die tot het moderne Nederlands hadden geleid. Met zijn HPN wou hij dan ook de extramurale studenten Nederlands een overzichtelijke cursus ter beschikking stellen.

Nu, ruim 35 jaar later, valt er ongetwijfeld heel wat kritiek op Goossens’ onderneming te formuleren, onder andere dat zijn ‘metachronische’ werkwijze bij zijn studenten wel een erg statisch beeld van taalverandering(en) ophing en dat het

gekozen theoretische kader ook een bepaalde kijk op de beschreven overgangen oplegde die in het licht van jonger onderzoek naar taalverandering als enigszins verouderd bestempeld mag worden. Maar eigenlijk is dat onrechtvaardig: men moet een (hand)boek hoofdzakelijk beoordelen op zijn opzet en op de mate waarin het zijn doel bereikt heeft. In het geval van HPN is de balans mijns inziens positief: zeker voor de extramurale nederlandistiek heeft dit cursusboek een al lang openstaande leemte gevuld (zie supra). Maar ook voor de intramurale studie van het Nederlands had het zijn merites, want ook aan 'onze' studenten Nederlands anno 1974 en volgende was Schönfeld en Van Loey (1970) steeds minder 'slijtbaar' als cursusboek. Wie toen de historische grammatica van het Nederlands doceerde aan een Vlaamse of Nederlandse universiteit, werd fataal geconfronteerd met de behoefte aan een nederlandstalige historische grammatica (partim historische fonologie) die de goede eigenschappen zou combineren van enerzijds de chaotisch opgebouwde maar ongemeen rijk gestoffeerde Schönfeld en Van Loey en anderzijds de sterk vereenvoudigde maar overzichtelijke schets van Goossens (1974). Ruim tien jaar later werd die combinatie gerealiseerd in twee historische grammatica's die ook nu nog voor studenten erg degelijk en overzichtelijk studiemateriaal bevatten en in hun opbouw duidelijk schatplichtig zijn aan het hier besproken werk: Van Bree (1987) en Van Loon (1986).

Johan Taeldeman, Gent

Bree, C. van, *Historische grammatica van het Nederlands*. Dordrecht, 1987.

Loey, A. van, *Middel nederlandse spraakkunst. II. Klankleer*. Groningen, 1971.

Loon, J. van, *Historische fonologie van het Nederlands*. Leuven/Amersfoort, 1986.

Schönfeld, M. & A. van Loey, *Historische grammatica van het Nederlands*. Zutphen, 1970.

1975

Jan Koster: 'Dutch as an SOV language'

Linguistic analysis 1, pp. 111-136

Slechts drie jaar nadat hij zijn MA voor Nederlandse taal- en letterkunde en algemene taalkunde aan de universiteit van Amsterdam had gehaald, publiceerde Jan Koster het artikel 'Dutch as an SOV language' in het tijdschrift *Linguistic Analysis*. Dit artikel is zeker niet alleen voor de auteur zelf belangrijk geweest. Het heeft, zoals ik zal laten zien, in veel verschillende soorten neerlandistisch en taalwetenschappelijk onderzoek een grote rol gespeeld en het doet dat nog steeds. Jan Koster kreeg in 1978 de doctorstitel voor zijn dissertatie *Locality principles in syntax*. Hij werkte onder andere aan het MIT (*Massachusetts Institute of Technology*) met taalwetenschappers als Kenneth L. Hale, en niemand minder dan Noam Chomsky. In Nederland werkte hij onder andere aan de universiteiten van Utrecht en Tilburg. Sinds 1985 is hij verbonden aan de universiteit van Groningen met de leerstoel voor algemene taalwetenschap en de filosofie van taal, inmiddels is hij emeritus.

Het artikel van Koster begint met de observatie dat in het Nederlands (en ook in het Duits) de plaats van het finiete werkwoord in ingebedde bijzinnen verschilt van die in hoofdzinnen. In bijzinnen (zie 1) is de volgorde subject–object–werkwoord (SOV) en in hoofdzinnen (zie 2) is het subject–werkwoord–object (SVO).

- (1) Ik denk dat neerlandici mooie artikelen schrijven.
- (2) Neerlandici schrijven mooie artikelen.

Voor het Duits was al eerder beargumenteerd dat de basisvolgorde SOV is (zie Bach 1962). Koster verdedigt nu de stelling dat het Nederlands ook een zogenaamde SOV-taal is, een subject–object–werkwoord-taal dus, waarin het werkwoord op de laatste plek van de zin gegenereerd wordt en waarbij de volgorde in de bijzin dus de basisvolgorde is. Deze aanname is in eerste instantie misschien intuïtief onlogisch, maar kan een aantal verschijnselen verklaren. Uitgaande van een transformationele benadering van taal, is de consequentie van deze hypothese bovendien dat er één transformatie nodig is voor het creëren van een grammaticale hoofdzin en geen speciale regel die alleen geldt voor bijzinnen. Dit past goed in de transformationele benadering, omdat er volgens deze benadering in talen eigenlijk zelden regels voor afleidingen zijn die speciaal gelden voor bijzinnen en niet voor hoofdzinnen, terwijl het omgekeerde wel voorkomt.

Om te beginnen weerlegt Koster een paar mogelijke argumenten tegen de aanname dat Nederlands (of Duits) een SOV-taal zouden zijn, waarna hij in het tweede deel van het artikel vooral uitgebreid aandacht besteedt aan de voordelen van deze analyse. Eén voorbeeld is de overeenkomst tussen het gedrag van parti-

kels van zogenaamde partikelwerkwoorden (zoals *opbellen*, *opgeven*) en dat van het werkwoord. Zoals we in (3) zien, komt in een Nederlandse hoofdzin het partikel na het object. In een bijzin (4b) staat het partikel voor het werkwoord. Zinnen als (3a) kunnen dus niet worden afgeleid door een speciale partikelverplaatsingsregel (verplaats een partikel naar het eind van de zin), want dan zou (4a) en niet (4b) goed zijn.

- (3) a. Hij belde het meisje op.
b. *Hij belde op het meisje.
- (4) a. *Hij zei dat hij gaf op.
b. Hij zei dat hij op gaf.

Als Nederlands een SOV-taal is met een zogenaamde transformatie voor werkwoordsplaatsing in hoofdzinnen die het partikel van partikelwerkwoorden op de originele plaats achterlaat, dan moet volgens Koster de distributie van partikels in hoofdzinnen vergelijkbaar zijn met de distributie van werkwoorden zonder partikel in ingebedde zinnen. Deze voorspelling kan volgens hem worden bevestigd. Zo kan een werkwoord in een bijzin niet door een naamwoordgroep worden gevolgd (... **omdat hij kocht het boek*) en hetzelfde geldt voor partikels in hoofdzinnen (**hij gaf de jongen terug het boek*). Een voorzetselgroep kan in het Nederlands in de bijzin na het werkwoord komen (... *omdat hij het boek geeft aan Norval*) en kan ook op een partikel in een hoofdzin volgen (*hij gaf het boek terug aan Norval*). Zo geeft Koster nog een aantal opmerkelijke overeenkomsten. Belangrijk is dat we met de SOV-analyse steeds maar één eenvoudige transformatieregel nodig hebben, namelijk die van de werkwoordsplaatsing in hoofdzinnen. Terwijl als we van een SVO-volgorde uit zouden gaan, we meerdere complexe regels zouden moeten formuleren, onder andere voor de plaatsing van het partikel.

In het laatste deel formuleert Koster de regel voor de werkwoordsplaatsing in het Nederlands en het Duits, de zogenaamde *verb-second*-regel waardoor het werkwoord in de hoofdzin naar de tweede positie in de zin verplaatst. Koster sluit het artikel af met de conclusie dat we bepaalde oppervlaktefenomenen van het Nederlands niet kunnen verklaren zonder een onderliggende SOV-structuur aan te nemen.

Het artikel van Koster is inmiddels 37 jaar oud en bij velen bekend. Het is niet voor niets opgenomen in de DBNL-lijst met honderd belangrijke werken op het gebied van de Nederlandse Taalkunde.¹ Een kleine zoektocht op *google scholar* leert dat het artikel wordt geciteerd in meer dan 400 publicaties, die gezamenlijk een buitengewoon brede afspiegeling zijn van het (Nederlandse) taalkundig onderzoek. Er zijn publicaties uit de theoretisch taalkundige hoek, namelijk de morfologie, syntaxis, en de formele semantiek. Daarnaast zijn er verschillende cross-linguïstische studies en ook meerdere psycholinguïstische onderzoeken (over

taalverwerving, afasie, taalontwikkelingsstoornissen, zinsverwerking en tweedetaalverwerving) die verwijzen naar het artikel van Koster. Door deze onderzoeken ben ik destijds zelf met het artikel in aanraking gekomen. In kindertaalonderzoek (bijvoorbeeld Wijnen & Bol 1993) is gevonden dat jonge Nederlandstalige kinderen in eerste instantie vooral onvervoegde werkwoorden gebruiken. Zij zeggen bijvoorbeeld *koekje eten*. Opvallend hierbij is dat het niet-vervoegde werkwoord zo goed als nooit voor het object gerealiseerd wordt. Met andere woorden, kinderen lijken voor de verwerving van werkwoorden te beginnen met de onderliggende basispositie van het werkwoord zoals in de analyse van Koster wordt voorgesteld: na het object, in zinsfinale positie. Zodra kinderen vervoegde werkwoorden gebruiken, passen ze ook de werkwoordsplaatsingsregel (*verb second*) toe. Opvallend is ook het patroon dat in het taalgebruik van agrammatische afasiepatiënten te vinden is. Deze patiënten hebben net als jonge kinderen moeite met de realisatie van vervoegde werkwoorden. Ook in hun taalgebruik valt de regelmatigheid op: onvervoegde werkwoorden worden vooral in zinsfinale positie gerealiseerd, de basispositie volgens de SOV-analyse (Bastiaanse & Van Zonneveld 1998). Nog interessanter is het dat op basis van deze resultaten een linguïstisch gefundeerd behandelprogramma ontwikkeld is (Bastiaanse, Hurkmans & Links 1997) waarmee mensen met dit type taalstoornis getraind kunnen worden in de productie van werkwoorden in zinnen.

Met andere woorden, ‘Dutch as an SOV-language’ is een mooi voorbeeld van invloedrijk neerlandistisch onderzoek.

Esther Ruigendijk, Oldenburg

Noot

1. Zie http://www.dbnl.org/tekst/kostoo6dutco1_01/, laatst geraadpleegd op 17 mei 2012.

Bach, E., ‘The order of elements in a transformational grammar of German’. *Language* 38, 1962, 263-269.

Bastiaanse, R., J. Hurkmans & P. Links, *Werkwoordproductie op woord- en zinsniveau: Een linguïstisch oefenprogramma voor afasiepatiënten*. Lisse, 1997.

Bastiaanse, R. & R. van Zonneveld, ‘On the relation between verb inflection and verb position in Dutch agrammatic aphasics’. *Brain and Language* 64, 1998, 165-181.

Wijnen, F. & G. Bol, ‘The escape from the optional infinitive stage’. A. de Boer, J. de Jong & R. Landeweerd (red.), *Language and cognition* 3. Groningen, 1993.

1976

Eddy de Jongh: *Tot lering en vermaak: betekenissen van Hollandse genrevoorstellingen uit de zeventiende eeuw*
Amsterdam, Rijksmuseum (tentoonstelling)

In september 1976 ging in het Rijksmuseum in Amsterdam de tentoonstelling *Tot lering en vermaak* open, met Eddy de Jongh als gastconservator. Museumbezoekers wachtte een verrassing: een nieuwe opvatting over een aantal van hun geliefde kunstwerken uit de Gouden Eeuw. De muurteksten in de expositie onthulden dat onder het beeldschone oppervlak van elk schilderij een didactische boodschap of erotische toespeling verscholen lag. Zelfs de meest goedaardige voorstelling – kinderen die met een bal spelen, een vrouw die boodschappen doet voor het avondeten, een man die pijp rookt – borg eigenlijk een morele les in zich. Deze simpele *lock-and-key* methode, waarmee aan een oud, vertrouwd kunstwerk een spiksplinternieuwe betekenis werd gegeven, sloeg geweldig aan bij het publiek, en zou nog jarenlang voor tentoonstellingen in het Rijksmuseum gebruikt worden. In de ogen van sommige kunsthistorici echter werd hiermee de goede naam van deze benadering van de Nederlandse kunst – intelligent en genuanceerd als De Jongh haar zelf toepaste – helaas geen eer aangedaan.

In datzelfde jaar 1976 benoemde de Universiteit van Utrecht, waar De Jongh al tien jaar doceerde, hem tot hoogleraar, met als leeropdracht 'Iconologie en Kunsttheorie'. De Jongh en wijlen Professor Jan Emmens hadden het Utrechtse Kunsthistorisch Instituut tot het centrum van de nieuwe Nederlandse kunstgeschiedschrijving gemaakt. Het tijdschrift *Simiolus* was opgericht als een podium voor Utrechtse kunsthistorici en De Jongh en Emmens hadden voor het eerste nummer samen een artikel geschreven, dat overigens niet ging over de Gouden Eeuw, maar opmerkelijk genoeg over de kunsttheorie van CoBrA (Emmens & De Jongh 1966/7). Pas na Emmens vroege overlijden in 1971 werd alleen De Jongh's naam in verband gebracht met de ideeën over betekenisgeving, die de twee kunsthistorici aanvankelijk samen hadden ontwikkeld.

In de jaren daarna verscheen in deze publicatie van de hand van De Jongh een serie artikelen, waarin hij telkens een ander, op het eerste gezicht volkomen alledaags motief in de Nederlandse kunst onder de loep nam – vogels, parels, druiven – en uitploos op wat voor manieren het afbeelden van die motieven verwees naar heersende sociale normen en waarden. 'Erotica in vogelperspectief', het eerste van deze essays, is een prachtig voorbeeld van De Jongh's methode (De Jongh 1968/9). Gebruikmakend van gegevens ontleend aan een rijke schakering aan bronnen, zowel uit de elite- als volkscultuur, toont hij aan dat het veelvuldig voorkomen van vogels in genreschilderijen – vogels geschonken en verkocht, gekooid en gebraden, buitgemaakt en op de markt gebracht – samenhang met algemeen

bekende metaforen voor seksuele gemeenschap; en vervolgens tracht hij uit te vinden in hoeverre deze afbeeldingen een graadmeter zijn voor het verschuiven van de *schaamtegrens* in de Nederlandse maatschappij in de loop van de zeventiende eeuw.

In de tentoonstelling *Tot lering en vermaak* vond de moeite die De Jongh zich had getroost om de Nederlandse kunst onder te brengen in het domein van kunst die zich leent voor het duiden van haar betekenis, haar bekroning. Sinds die tijd zou ervan uit worden gegaan dat genrevoorstellingen, maar ook stillevens en portretten, dragers waren van complexe, bewust door de kunstenaar meegegeven betekenissen, die zorgvuldig moesten worden blootgelegd en in verband gebracht met een of ander in de zeventiende eeuw gehanteerd stelsel van sociale normen of heersend gedachtegoed. In de tentoonstelling van 1976 waren bijvoorbeeld ook een stilleven (Collier) en een familieportret (Molenaer) opgenomen. In zijn essay 'Realisme en schijnrealisme' voor de expositie *Rembrandt en zijn tijd* (Brussel 1971) besteedde De Jongh aandacht aan alle genres in de schilderkunst en beweerde hij dat zelfs een landschap een drager van betekenis kon zijn.

Het realisme van de schilderijen was volgens De Jongh slechts *schijnrealisme*, een samenspel van elegante trucs uit de goocheldoos van de schilderkunst en vernuftig verhulde vermaningen, waarvan de oorsprong of parallel dikwijls terug te vinden was in geïllustreerde embleemboeken. De Jongh slaagde zo goed in het invoeren van dit nieuwe denkraam van waaruit naar de kunst van de Gouden Eeuw kon worden gekeken, dat het vandaag de dag bij het lezen van zijn inleiding in de catalogus opvalt, dat hij Fromentins volgende opmerking, van toentertijd precies een eeuw geleden, weerlegde: 'Welke reden heeft een Hollands schilder om een schilderij te maken? Geen enkele; en welbeschouwd vraagt men hem die ook nooit' (p. 81). Niemand zou na 1976 Nederlandse afbeeldingen nog beschouwen als louter spiegels van het leven van alledag.

De Jonghs methode wordt vaak betiteld als *iconografie*, maar hij omschreef haar zelf als *iconologie*, en een essay als 'Erotica in vogelperspectief' voegt zich zondermeer in de intellectuele traditie van Erwin Panofsky. Deze geleerde ontwierp een getrappt systeem voor het interpreteren van kunst, en de iconologie vertegenwoordigt daarin het hoogste en meest moeilijk te definiëren niveau, waarop van ons wordt gevraagd *the world of symbolical values* te duiden, in samenhang met een geschiedenis van culturele symptomen, die 'essential tendencies of the human mind' tot uitdrukking brengen (Panofsky 1962, pp. 14-15). De Jonghs critici hebben hem ervan beticht een methode, die was ontwikkeld voor het interpreteren van Italiaanse kunst, toe te passen op een cultuur die in haar esthetisch streven totaal verschillend was. In mijn ogen echter ligt daar niet het probleem. Panofsky schonk in zijn publicaties ruime aandacht aan de schilderkunst in de Nederlanden van de vijftiende eeuw, en zijn artikel over Van Eyck's Arnolfiniportret is een sprekend voorbeeld van het toepassen van de iconologie in de praktijk. In de conclusie beschrijft Panofsky hoe de beschouwer van Van Eycks schilderij 'is allowed

to abandon himself to the quiet fascination of what I might call a *transfigured reality*', met als gevolg dat het mimetische naturalisme de symbolische betekenis volkomen absorbeert (Panofsky 1934, pp. 126-127). Eerder had de Nederlandse historicus Johan Huizinga het beeld van een laatmiddeleeuwse 'werkelijkheid' geschilderd, die bezwangerd was met betekenis, en waar symboliek onvervreemdbaar in besloten lag. Voor een kunstpubliek dat de wereld op deze wijze begreep, in Huizinga's eigen woorden, alsof zij: '[...] lag verspreid in die alomvattende verzinnebeelding [...]' (Johan Huizinga 1949, p. 252) ging een naturalistische esthetiek als vanzelfsprekende samen met een doorvoelde, betekenisvolle inhoud.

De transcendente werkelijkheid die Huizinga beschreef, en die met zo'n grote verfijning was uitgebeeld door Van Eyck en zijn tijdgenoten, kwam volgens Christine Hasenmueller tot haar volle betekenis binnen een Christelijke kosmologie. Het ondergaan van de adembenemende volkomenheid van Van Eycks wereldbeeld is als het doorgronden van de mystieke structuren waarmee deze wereld zo goddelijk begenadigd is: zoals we de wereld zelf lezen, kunnen we van de wereld de *Rolin Madonna* lezen (Hasenmueller 1980, pp. 53-94). Het is onmogelijk dergelijke uitspraken te doen over de Nederlandse schilderkunst van de zeventiende eeuw, en het is op dit punt dat het structureel schort aan De Jonghs interpretatiemodel. Voldoet het om een meesterwerk te duiden met een verwijzing naar een veel gebruikt spreekwoord of vies grapje? We lopen het risico de buitengewone uiterlijke schoonheid van een Vermeer of een Dou te reduceren tot niets meer dan de verpakking van een betekenisvolle inhoud, terwijl bij Van Eyck vorm en inhoud onlosmakelijk met elkaar verbonden waren. De gouden eeuw komt als gevolg daarvan oppervlakkig, en enigszins sleets over, alsof contemplatieve filosofie plaats heeft gemaakt voor goedkoop moralisme.

Daarom was ik teleurgesteld toen de ideeën van de Amerikaanse kunsthistorica Svetlana Alpers door de aanhangers van De Jonghs iconologie vijandig werden ontvangen. Alpers beweerde dat de verscheidenheid aan soorten van nauwgezette mimesis in de Republiek van de zeventiende eeuw was ontstaan in dienst van kennis: dat het publiek van de Nederlandse kunstenaar verwachtte dat hij de wereld en de dingen daarin neutraal zou weergeven, louter en alleen in zoverre ze in visuele termen konden worden begrepen. In het debat gedurende de jaren tachtig werd De Jonghs notie van te ontlocken betekenis gepresenteerd als tegengesteld aan Alpers' inzicht dat het ging om kennis zonder inhoudelijke betekenis, alsof zij elkaar wederzijds volledig uitsloten. Alpers' idee van visuele kennis voorzag echter nu juist in een alternatieve invalshoek, die het realistisch afbeelden van zeden en gewoonten zou kunnen verheffen tot iets dat grootser en belangwekkender is dan zwaaien met het vingertje of een blik van verstandhouding. De Nederlandse kunstgeschiedenis heeft deze discussie inmiddels achter zich gelaten, maar dat er niemand is geweest die afstand heeft genomen om een theoretisch kader te ontwerpen, waarbinnen deze twee van elkaar verschillende maar belang-

rijke interpretatieve gezichtspunten met elkaar zouden kunnen worden verzoend, was een gemiste kans voor het vak.

Elizabeth Alice Honig, Berkeley
Vertaald door Machteld Löwensteyn.

- Alpers, Svetlana, *The art of describing*. Chicago, 1983.
- Brown, Christopher, 'Tot lering en vermaak at Amsterdam'. *The Burlington Magazine* 119, (886) 1977, 60-65.
- Emmens, J.A. & E. de Jongh, 'De kunsttheorie van Cobra, 1848-1948'. *Simiolus* 1, 1966/7, 51-64.
- Hasenmueller, Christine, 'A machine for the suppression of space: Illusionism as ritual in a fifteenth century painting'. *Semiotica* 29, (1-2) 1980, 53-94.
- Jongh, E. de, 'Erotica in vogelperspectief. De dubbelzinnigheid van een reeks 17de eeuwse genrevoorstellingen'. *Simiolus* 3, (1) 1968-69, 22-74.
- Jongh, E. de, *Inleiding: Tot lering en vermaak*. Amsterdam, Rijksmuseum, 1976.
- Huizinga, Johan, 'Herfsttij der middeleeuwen'. L. Brummel (red.), *Verzamelde werken*. Deel 3. Haarlem, 1949.
- Panofsky, Erwin, 'Jan van Eyck's Arnolfini portrait'. *The Burlington Magazine* 64, (372) 1934, 126-127.
- Panofsky, Erwin, *Introduction to Studies in iconology*. New York, 1939/1962.

1977

Karel Porteman: *Inleiding tot de Nederlandse emblemataliteratuur*

Groningen, Wolters-Noordhoff

Toen de jonge Vlaamse literatuurhistoricus Karel Porteman in de jaren zestig en vroege jaren zeventig van de twintigste eeuw zijn wetenschappelijke interesses definieerde, kwam hij op een onderzoeksveld terecht dat in zich zowel literatuur als ook kunst verenigde. Het kon volgens het klassieke motto *ut pictura poesis* opgevat worden en het was: de emblematiek. Porteman had eerder weliswaar op een heel ander terrein gewerkt; zijn promotieonderzoek ging over de mystieke dichter Lucas van Mechelen. Maar hij zou als *emblematicus* de geschiedenis van de neerlandistiek ingaan.

In 1966, met 28 jaar, werd hij assistent van prof. Edward Rombouts aan de Katholieke Universiteit Leuven, binnen de Germaanse filologie; ‘filologie’ was toen een belangrijk woord. Dankzij Rombouts was Porteman aangekomen bij de Nederlandse emblematiek, zoals hij bijna dertig jaar later, in een interview in *Literatuur* (11/1994), vertelde: ‘Rombouts moet intuïtief gevoeld hebben dat er muziek in zat’; ‘ik raakte enthousiast en heb me hals over kop in de emblemata gestort’.

Eerst kwam er een seminarie voor studenten Germaanse talen in Leuven. Later verschenen de eerste bijdragen over aspecten van de emblematiek. Weliswaar waren Portemans allereerste teksten aan religieuze onderwerpen gewijd (de *ars praedicandi* in 1968, Petrus Dathenus in 1970 of Zuid-Nederlandse mystici in 1973). Maar al snel was er een artikel over Jan Luyken (1970), daarna over de verbinding mystiek–emblematiek (1974) en over ‘Miscellanea emblematica’ (1975). En dan publiceerde Karel Porteman in 1977 bij Wolters-Noordhoff in Groningen zijn *Inleiding tot Nederlandse emblemataliteratuur*. Dat boek vormde als het ware een mijlpaal in het literatuurhistorisch onderzoek van de emblematiek uit de Lage Landen.

Hij erkende hierin de betekenis van deze emblematiek voor de hele Europese letterkunde van de zestiende en zeventiende eeuw. Hij keek daarbij naar zowel Noord als Zuid, hij onderstreepte de betekenis van de jezuïetenemblematiek uit de zuidelijke Nederlanden en van de unieke *Sinnepoppen* van de Amsterdammer Roemer Visscher. In zijn *Inleiding* stelde hij ook een indeling van de subgenres voor: zo beschreef hij de liefdesemblematiek naast de realistische emblematiek. Decennia later zei de president van de *Society for Emblem Studies*, Peter M. Daly: ‘Probably nobody knows the Dutch love emblem tradition better than Karel Porteman.’

Porteman zei over zichzelf: ‘Ik heb liever dat men zich mij over twintig jaar herinnert als de Porteman van de wetenschappelijke studies, desnoods als de Porteman-met-de-plaatjes, dan als de Porteman die publiekelijk sentimenteel wordt boven een bundel gedichten.’ Een Poolse neerlandicus begrijpt dat meteen: Witold

Gombrowicz schreef daarover reeds in het interbellum in zijn roman *Ferdydurke*. Nee, niet over de Nederlandse poëzie van bijvoorbeeld P.C. Hooft, maar over de Poolse van Juliusz Słowacki; men moet – zou Porteman ook zeggen – even goed oppassen, om niet in ‘dweperij’, zoals hij dat destijds formuleerde, te vervallen: ‘Waarom houden wij van P.C. Hooft? Omdat hij een groot dichter was!’. Nee, Porteman hield en houdt niet van zulke dweperij.

Waar hij wel naartoe wilde, was filologisch onderzoek in een supranationale kring. Dus: Nederlandse emblematiek in een internationaal circuit. In de jaren die volgden op 1977 heeft hij daaraan gewerkt. Hij was reeds vanaf de jaren tachtig van de twintigste eeuw nauw betrokken bij de activiteiten van de bovengenoemde *Society for Emblem Studies* en hij heeft een internationale kring van onderzoekers rondom de Nederlandse emblematiek opgebouwd. Hij had in 1996 *The Fourth International Emblem Conference* in Leuven georganiseerd waar meer dan honderd literatuur-, kunst- en cultuurhistorici uit heel de wereld aan deelnamen. Het was ook de intentie – en het resultaat – van Porteman dat het emblematologisch onderzoek in West en in Oost zich zou verenigen. Een jaar vóór Leuven, in 1995, organiseerde hij als voorbereiding in het Poolse Wrocław een embleemcongres dat – voor het eerst – geleerden uit heel Europa (en verder) rondom het verschijnsel ‘embleem’ verzamelde.

Op een karakteristieke manier schreef de Amerikaanse emblemologe Mara R. Wade, de huidige voorzitter van de *Society for Emblem Studies*, over het congres in Leuven; in de *Wolfenbütteler Barock-Nachrichten* (23/2, 1996) noemde ze Karel Porteman, toen reeds, de ‘Nestor der belgischen Emblemforschung!’ En de gevierde geleerde was op dat moment nog niet eens zestig.

Sinds het verschijnen van de *Inleiding tot de Nederlandse emblemataliteratuur* zijn nu 35 jaar verlopen – en wij zien hoe belangrijk de emblematicus Porteman was en nog steeds is. Hij gaf in de tussentijd onder andere de *Emblemata amatoria* van P.C. Hooft (1983), de *Emblematic exhibitions (affixiones)* uit Brussel (1996) of de *Amorum emblemata* van Otto Vaenius (1996) uit. En hij stichtte in 1998 een nieuwe wetenschappelijke reeks over emblematiek: *Imago figurata*. En toen hij in 2003 met emeritaat ging, kreeg hij uit handen van zijn collega’s in het vak een *album amicorum* – een immense, meer dan 1100 pagina’s tellende feestbundel onder de dubbele titel *De steen van Alciato / The stone of Alciato. Literatuur en visuele cultuur in de Nederlanden / Literature and visual culture in the Low Countries* (Leuven, 2003). Vlaamse en Nederlandse collega’s, maar ook auteurs uit Duitsland, Frankrijk, Groot-Brittannië, Polen, Canada en de Verenigde Staten stelden hun onderzoek voor en menige bijdrage refereerde naar de *Inleiding* uit 1977 als een belangrijke bron.

Karel Porteman gaf aan zijn eerste boek over de Nederlandse emblematiek de titel *Inleiding*. Het was geen lijvig boek, het telde 183 pagina’s en werd door zijn auteur later vaak gekarakteriseerd als ‘groen’ en ‘onrijp’. Maar tot vandaag is dit het boek voor iedereen die zich met de emblematiek uit de Lage Landen bezighoudt. Zijn leerling Marc van Vaeck schreef in *Spiegel der Letteren* (51/2, 2009) over

de betekenis van het onderzoek naar de Nederlandse emblematiek en over Portemans inbreng in dat onderzoek dat het 'in de weegschaal der Letteren van Europa' ligt. En dat onderzoek begon in 1977 met de *Inleiding* – tot vandaag een 'livre de chevet' (zo Van Vaeck): een boek dat men telkens weer opnieuw en opnieuw herleest...

Stefan Kiedroń, Wrocław

1978

S. Theissen: *Germanismen in het Nederlands*

Hasselt, Heideland-Orbis

Überhaupt, aha-erlebnis, langlaufen, schwalbe, unverfroren, woorden die het Nederlands – lang geleden of tamelijk recent – aan het Duits ontleend heeft. In Theissen (1978) komen ze niet voor, evenmin als in zijn dissertatie uit 1975 (*De germanismen in de moderne Nederlandse woordenschat*) waarop hij deze bewerking voor een groter publiek baseerde. Beide studies gaan namelijk niet over leenwoorden, woorden die direct zijn overgenomen uit het Duits, maar over germanismen: woorden die er weliswaar Nederlands uitzien, maar die, omdat ze een Duits verleden hebben, slechts pseudo-Nederlands zijn.

Het verzet tegen Duitse invloed op het Nederlands nam vanaf de dertiger jaren in Nederland in hevigheid toe, ongetwijfeld mede door de politieke situatie in Duitsland. Woordenboeken wezen woorden die ze eerder goedkeurden, tijdens en kort na de oorlog als germanisme af. Het in 1931 opgerichte Genootschap Onze Taal had als belangrijke doelstelling de strijd tegen Duitse invloed. *Dertiger jaren* schreef ik, met *dertiger* als een bijvoeglijk naamwoord, een afleiding op *-er* van een telwoord, die vaak werd gezien als een voorbeeld van zo'n germanisme, ontleend aan het Duits *dreiziger* (een zelfstandig naamwoord als *tachtiger* zou wel correct Nederlands zijn).

Het begrip 'germanisme' is volgens Theissen 'een uitermate subjectief en tijdgebonden begrip' (p. 6). Hij meent dat in de jaren zeventig van de vorige eeuw sprake is van een kentering. Zijn onderzoek naar germanismen betreft de periode 1920 tot 1970, en het gaat hem niet alleen om de inburgering – is een germanisme in het Nederlands opgenomen? – maar 'bepaaldelijk ook om een *inburgeringsproces*', het mechanisme van de inburgering (Theissen 1975, p. 10).

Om resultaat en proces te onderzoeken, heeft hij over een periode van vijftig jaar drie bronnen geraadpleegd. Allereerst werk van de voornaamste puristen en taalkundigen: welke woorden signaleren zij als germanismen, welke evolutie was er in hun standpunten? Vervolgens de diverse drukken van de belangrijkste Nederlandse eentalige woordenboeken over dezelfde periode, alsmede enkele vertaalwoordenboeken. Om de resultaten te kunnen toetsen aan het feitelijk gebruik – woordenboeken lopen altijd een beetje achter – heeft Theissen ook een hedendaags krantencorpus van ongeveer 3000 pagina's samengesteld. Zowel de woordenboeken als de kranten moesten in het predigitale tijdperk handmatig op germanismen worden doorgenomen, een waar monnikenwerk!

Wat is een germanisme nu precies? In de literatuur gaat het steeds om twee aspecten: 'overgenomen uit het Duits' en 'in strijd met het Nederlands'. De overname betreft vaak een geleed woord, afleiding of samenstelling, dat naar het

voorbeeld van het Duits gevormd zou zijn. Omdat het Nederlands sterk verwant is met het Duits, komt het aanpassen van een Duits woord aan het Nederlands veel voor, type *springstof* – *Sprengstoff*, *reikwijdte* – *Reichweite*, *Einbürgerung* – *inburgering*. Maar puristen die in spitsuur een germanisme zien voor ‘topuur’, ‘piekuur’, zitten ernaast: Theissen constateert nuchter dat het Duits helemaal geen woord *Spitzenstunde* kent (wel *Hauptverkehrszeit*).

Net als bij woordontlening kan overname in een behoefte voorzien. Er zijn tal van ingeburgerde woorden waarvan we het Duitse verleden niet meer herkennen (zich *afspelen* ‘gebeuren’, *voordracht*, *betreffende*), en Theissen concludeert: ‘een ingeburgerd germanisme is geen germanisme meer maar een gewoon Nederlands woord’ (p. 6). Anderzijds signaleert hij heel wat gevallen die uit het taalgebruik en de woordenboeken verdwenen zijn, zoals *maagbezwaren* en *spijswagen*, of die ‘germanistische eendagsvliegen’ (p. 253) zijn gebleven, zoals *afmageren* (‘vermageren’).

Een tweede kenmerk van germanismen is hun strijdigheid met het ‘karakter van het Nederlands’, of met het ‘Nederlandse taaleigen’. Bij de leenvormingen komen woorden voor waarvan men meent dat de structuur on-Nederlands is. Bekend, zo niet berucht zijn samenstellingen als *sneltrein*, bestaande uit een onverbogen bijvoeglijk naamwoord en zelfstandig naamwoord. In het Nederlands concurreren dergelijke woorden met woordgroepen waarin het bijvoeglijk naamwoord wel verbogen is, zoals *snelle maaltijd*. Theissen analyseert uitvoerig de meningen over deze woorden en het gebruik ervan, en constateert per geval welke inmiddels zijn ingeburgerd, welke nog worden afgekeurd en welke overwegingen daarbij een rol kunnen hebben gespeeld. Zo worden *sneltrein*, *snelweg*, *snelbrommer* en *snelverkeer* niet meer als germanismen beschouwd, wordt *snelbouw* nog niet aanvaard, en is er verschil van mening over *snelboot*. Factoren die een rol spelen zijn de betekenis – is er betekenisverschil tussen de woordgroep en de samenstelling – en analogie – hoe meer samenstellingen met een bepaald onverbogen adjectief zich gevestigd hebben, hoe meer tolerantie er is voor nieuwe. Maar, zoals Theissen laat zien, met deze criteria kan lang niet steeds de inburgering verklaard worden, zoals bijvoorbeeld van *rauwkost*: er zijn geen andere voorbeelden met *rauw*, en de betekenis zou niet anders zijn dan die van *rauwe kost*. Als ‘bewijs’ van inburgering verwijst Theissen niet alleen naar de woordenboeken, maar noemt hij ook de vele samenstellingen waarin het woord inmiddels is opgenomen, zoals *rauwkosteter*, *-gerecht*, *-recept*, *-schaaf*, *-schotel*, *-slaatje*, *-voeding* (Theissen 1975, p. 170; Theissen 1978, pp. 173-174).

Theissen besteedt ook ruim aandacht aan de woorden die bestaan uit een zelfstandig naamwoord en een deelwoord, zoals *watergekoeld*, die meestal als germanismen, maar ook wel als anglicismen worden veroordeeld. Daaruit blijkt al dat Duitse invloed niet zeker is, maar belangrijker, hij constateert dat dit woordtype inmiddels ‘uitermate productief is (rechtstreekse Duitse invloed is hier helemaal niet noodzakelijk’, Theissen 1975, p. 137). Denk aan *vacuümverpakt*, *handgeschreven*,

seizoengebonden en vele andere. Het gaat niet alleen om de inburgering van individuele woorden, maar ook om die van patronen. ‘Elk germanisme (...) scheidt mogelijk een precedent; het maakt een bres in het systeem, waardoor andere woorden kunnen binnenglippen’ (p. 239).

Zijn inzichten dat er twee evolutiepatronen zijn, namelijk het germanisme verdwijnt weer, ofwel het verkrijgt burgerrecht (p. 243) en ‘dat het Nederlandse taaleigen, voor zover men dat überhaupt kan definiëren, geen statische maar een dynamische realiteit is’ (pp. 238-239), zijn invloedrijk geweest. We vinden ze onder andere terug in de conclusie van Van der Sijs (2005, p. 247):

Al met al acht ik het onderscheid tussen ‘germanisme’ en ‘niet-germanisme’ niet zinnig. Ik spreek liever neutraal van Duitse invloed, zonder daaraan een waardeoordeel toe te voegen over de strijdigheid van die invloed met het Nederlandse taaleigen.

Een standpunt dat ze evenzeer laat gelden voor gallicismen en anglicismen.

Zowel zijn dissertatie uit 1975 als Theissen 1978 kenmerken zich door een stevige empirische basis, een neutrale houding tegenover Duitse invloed, en een afgewogen oordeel. Theissen (1978) is als taaladviesboek modern te noemen, de lezer krijgt geen voorschriften, het is geen boek over taalzuivering waarin woorden met een Duits luchtje worden afgeraden, maar een boek waarin de lezer informatie krijgt op grond waarvan hij dan zelf een keuze kan doen.

Ariane van Santen, Leiden

Theissen, S., *De germanismen in de moderne Nederlandse woordenschat*. Brussel, 1975.

Sijs, Nicoline van der, *Groot leenwoordenboek*. Utrecht/Antwerpen, 2005.

1979

Jan Renkema: *Schrijfwijzer*

's-Gravenhage, Staatsuitgeverij

Een ideale taalgids moet aan drie eisen voldoen: 1) hij moet een heldere uitleg van de meeste actuele taalproblemen bevatten; 2) hij moet logisch opgebouwd zijn en een goed register hebben zodat je er makkelijk in kunt oriënteren; 3) hij moet als gezaghebbende bron gelden. Als het meezit, dan is hij ook prettig leesbaar en kan hij je taalhorizon verbreden.

Als docente Nederlands voor Russen en literair vertaalster Nederlands-Russisch heb ik het geluk om zelfs twee voortreffelijke gidsen te hebben, twee Virgiliussen, die mij telkens uit de hel van onbegrip via het vagevuur van nadenken naar het paradijs van de kennis van deze twee talen leiden: de *Schrijfwijzer* van Jan Renkema en zijn Russische tegenhanger door D.E. Rosenthal. Omdat ik deze twee talen dagelijks met elkaar vergelijk – woord voor woord, klank voor klank – om de smaak van iedere zin in de mond te voelen, durf ik erover mee te praten.

Rosenthal is inmiddels aan zijn vijftiende druk toe, maar ook Renkema is zeer succesvol gebleken. We kennen vier edities, met vele oplages: de eerste uit 1979 (bruin), de tweede uit 1989 (groen), de derde uit 1995 (blauw), en een vierde uit 2002 (rood); van deze laatste is in 2005 alweer een vierde, ditmaal aangepaste editie verschenen, eveneens rood. De achtste oplage daarvan, ook rood, dateert van 2010. De omvang is toegenomen van 202 naar 466 pagina's. Een nieuwe editie is op dit moment in de maak (2012).

Het heeft overigens lang geduurd voordat ik het boek van Jan Renkema durfde open te slaan. Ten eerste omdat ik niet tot de doelgroep van de *Schrijfwijzer* behoor, die oorspronkelijk werd geschreven op initiatief van de voorzitter van de Tweede Kamer en gericht was op Nederlandse ambtenaren. Ik ben geen Nederlandse en geen ambtenaar. 'Vooral door ambtenaren wordt dikwijls gebruik gemaakt van de lijdenvorm. Of, minder stijf gezegd, vooral ambtenaren maken dikwijls gebruik van de lijdende vorm' (p. 39). Renkema spreekt zelfs van 'passivitis' (p. 40). Uit dit citaat blijkt al, dat het Renkema niet alleen om een handboek voor duidelijk taalgebruik gaat, maar dat hij ook adviezen geeft voor prettig leesbare teksten. Een te ruim gebruik van de lijdende vorm maakt 'de tekst overdreven zakelijk, onpersoonlijk of al te gewichtig' (p. 41).

Ten tweede was ik bang voor de titel, die mij als een streng bevel in de oren klonk: *Schrijf wijzer!* Ik ben nu eenmaal niet zo wijs als de mensen in de Tweede Kamer, hoe kan ik dan wijzer leren schrijven. Weliswaar werd de *Schrijfwijzer* vanaf de groene (tweede) editie niet meer vooral afgestemd op schrijvers in overheidsdienst, maar op een breder publiek, maar ik las op Internet dat het 'het meest geraadpleegde taalorakel van Nederland' was en 'dé politieagent van het Neder-

landse taalverkeer', wat me nog angstiger maakte. Bij het vertalen van Nederlands proza en poëzie bleef ik daarom de woordjes in *Van Dale* opzoeken en mijn Russisch aan Rosenthal toetsen die mij al zo vaak had geholpen in de ruzies met de redacteurs van mijn vertalingen: zij onderwerpen zich allemaal, net als ik, graag aan deze gezaghebbende en onpartijdige taalrechter.

Maar op een dag zat ik gestresst te googelen nadat ik in een heel mooie tekst een werkwoordsvorm tegen was gekomen die me pijn deed. Toevallig las ik op internet nog een andere definitie van de *Schrijfwijzer*, zoiets als 'dé stressverlagnende factor voor de mensen die taalproblemen hebben'. Toen durfde ik mijn taalprobleem aan Jan Renkema toe te vertrouwen.

Het zinnetje dat me in paniek had gebracht, was: 'Zij is haar broer verloren'. Het gebruik van *zijn* leek me in strijd met de heilige regel dat normale transitieve werkwoorden (op een paar uitzonderingen na) met *hebben* vervoegd moeten worden. Zo staat het ook in de meeste grammatica's en woordenboeken. In een paar nieuwere bronnen heb ik gevonden dat *heb verloren* en *ben verloren* allebei kunnen, maar het hoe en waarom ontbrak. In de *Schrijfwijzer* (editie 2005, p. 189) vond ik een uitleg die me volkomen geruststelde:

Werkwoorden worden doorgaans met *hebben* vervoegd als ze een lijdend voorwerp bij zich kunnen hebben, en met *zijn* wanneer dat niet het geval is. Bovendien wijst *hebben* doorgaans op een activiteit en *zijn* op een situatie of een verandering [...] Als de criteria botsen, wint *zijn* het steeds vaker van *hebben* (cursivering door IM).

Vooraf de woorden *steeds vaker* zijn hier belangrijk, want het gaat kennelijk om een algemene tendens. In de derde editie (1995) werd deze botsing (wel een lijdend voorwerp, geen activiteit) nog niet besproken.

Sindsdien zoek ik altijd in de *Schrijfwijzer* naar een antwoord als ik rare taalverschijnselen tegenkom. Ook als onze studenten hun scripties over taalkundige onderwerpen schrijven, raad ik ze aan om de *Schrijfwijzer* te raadplegen, want daar wordt niet alleen geconstateerd hoe het moet (zoals in de *Algemene Nederlandse spraakkunst*), maar ook helder uitgelegd welke fouten vaak gemaakt worden en waarom. En ook hoe het oordeel over bepaalde verschijnselen in de loop der tijd veranderd is. Dan snappen de studenten veel beter hoe relatief het begrip 'taalnorm' is.

Je kan de *Schrijfwijzer* nog op twee andere manieren in het leerproces gebruiken. In de vierde editie (2005) staan voor het eerst na sommige regels heel moeilijke, maar ook nuttige en leuke oefeningen en testen. Bijvoorbeeld het oplossen van tangconstructies, of het vermijden van lange woorden. Je laat de studenten die oefeningen gewoon maken, dat helpt ze allerlei nuances aan te voelen.

De tweede manier is nog leuker. Er wordt namelijk bijna op elke pagina gespeeld: fouten worden niet alleen voorzien van een voorbeeld, maar bij de uitleg van de regel wordt dan expres de fout in kwestie gemaakt, bijvoorbeeld (p. 141):

Wat is een foute beknopte bijzin? Vrolijk zingend werd het eten klaargemaakt.

Geïrriteerd door deze fout wordt een tekst maar al te snel weggelegd. In de vorige zin lijkt het of de tekst geïrriteerd is. Dat kan niet de bedoeling zijn. Hier is sprake van een foute beknopte bijzin.

De studenten moeten precies uitleggen wat er fout is.

Voor ons, neerlandici, is vooral het hoofdstuk 'Taalkwesties' belangrijk. Dat is sinds 1979 sterk uitgebreid en uitgegroeid tot het centrale en grootste hoofdstuk. Andere hoofdstukken die op schrijven toegespitst zijn, lezen we met minder emoties. Nadat mijn studenten op YouTube hebben gezien dat de presentatoren van het Groot Dictee der Nederlandse Taal (sinds 1991 jaarlijks in december uitgezonden door de Nederlandse en de Vlaamse publieke omroep) telkens zeggen waar de komma's moeten staan, weten ze dat Nederlanders, anders dan Russen, van komma's geen punt maken en willen ze verder niet graag over komma's en punten en puntkomma's lezen. Voor het hoofdstuk 'Spelling' hebben ze meer respect, al was het alleen om wijs te worden uit de recente spellingbesluiten, waardoor ze de indruk hebben dat de Nederlandse spelling voortdurend wordt herzien, terwijl de laatste spellingwijziging van het Russisch dateert uit 1918.

Tot slot wil ik alle Nederlanders en neerlandici aanraden zo vaak mogelijk in de Schrijfwijzer van Jan Renkema te lezen. Nederlanders zullen er wel net zo veel van genieten als wij in Rusland van onze Rosenthal. Voor neerlandici is het een voortreffelijke gids die ze langs de kromme paadjes van het Nederlands kan leiden waarop dagelijks tientallen taalregels en tendensen met elkaar botsen.

Irina Michajlova, St. Petersburg

Haeseryn, W., K. Romijn, G. Geerts, J. De Rooij & M.C. van den Toorn, *Algemene Nederlandse spraakkunst*. 2 delen. Groningen/Deurne, 1997.

Renkema, Jan, *Schrijfwijzer*. Den Haag, vierde aangepaste editie, 2005.

Rosenthal, D.E., *Spravotsjnik po pravopisaniju i literaturnoj pravke*. Moskva, eerste druk 1967, vijftiende druk 2010.

1980

Het Taalunieverdrag

De gemeenschappelijke bevordering van de Nederlandse taal en letteren in binnen- en buitenland was al lang vóór 1980 een voorwerp van aanhoudende zorg. Verenigingen en organisaties zoals het Genootschap Onze Taal, Ons Erfdeel vzw, de Vereniging Algemeen Nederlands (VAN) en de Internationale Vereniging voor Neerlandistiek (IVN) werden met dat doel voor ogen opgericht en zijn anno 2012 nog altijd zeer actief. Maar met de ondertekening op 9 september 1980 in Brussel van het Verdrag inzake de Nederlandse Taalunie (voortaan Taalunie,¹ krijgt de samenwerking tussen Nederland en België op het gebied van de Nederlandse taal een meer institutioneel karakter. Hoe ironisch het in het licht van de huidige taalproblematiek in België ook klinkt, de Belgische ondertekenaar, de toenmalige Belgische minister van buitenlandse zaken, de heer Ch.-F. Nothomb, was Frans-talig en... sprak nauwelijks Nederlands. Sinds de federalisering van België hoort het Taalunieverdrag tot de bevoegdheden van de Vlaamse regering.

Aanvankelijk was de Taalunie een samenwerkingsverband tussen Nederland en Vlaanderen. In 2004 is Suriname geassocieerd lid van de Taalunie geworden. Het Nederlands is er immers de officiële taal in het onderwijs en bij de overheid. In 2007 is er een overeenkomst voor samenwerking gesloten met de Nederlandse Antillen en in 2011 met Aruba.

Doel van het Verdrag was ‘de integratie van Nederland en de Nederlandse gemeenschap in België op het gebied van de Nederlandse taal en letteren in de ruimste zin’ (artikel 2, eerste lid). Daartoe behoren volgens artikel 2, tweede lid, de volgende domeinen: ‘de taal en letteren als onderwerp van wetenschap, de letteren als vorm van kunst, de taal als communicatiemiddel van de wetenschappen, de taal als medium van de letteren, het onderwijs van de taal en van de letteren, en, meer in het algemeen, de taal als instrument van maatschappelijk verkeer’. Dit zijn stuk voor stuk de huidige speerpunten van de Taalunie (zie infra). Wat in het Verdrag ook opvalt, is het aantal keren dat de term ‘gemeenschappelijk’ erin voorkomt. In artikel 3 (doelstellingen van de Taalunie) en in artikel 4 (de werkerreinen van de Taalunie) komt het maar liefst tien keer voor, bijvoorbeeld ‘de *gemeenschappelijke* bevordering van de kennis en het verantwoorde gebruik van de Nederlandse taal; de *gemeenschappelijke* bevordering van de Nederlandse letteren’ (artikel 3; cursivering PH).

De Taalunie associeert men meestal met het Algemeen Secretariaat in Den Haag. Ten onrechte, want de Taalunie kent in feite vier organen: het Comité van Ministers bepaalt het beleid van de Taalunie (artikel 7); de Interparlementaire Commissie, die uit Nederlandse en Vlaamse volksvertegenwoordigers bestaat,

ziet toe op het Taaluniebeleid (artikel 10); de Raad voor de Nederlandse Taal en Letteren brengt adviezen uit aan het Comité van Ministers en stelt maatregelen voor met betrekking tot de doelstellingen van de Taalunie (artikel 12). In 2009 heeft de Raad bijvoorbeeld het advies 'Naar een internationale en interdisciplinaire neerlandistiek' uitgebracht. Dat advies had 'tot doel om, binnen het proces van globalisering in en buiten Europa, de positie, de status en het belang van de neerlandistiek en daarmee van de Nederlandse taal internationaal te bevorderen'. Het Algemeen Secretariaat 'is het beleidsvoorbereidend en beleidsuitvoerend orgaan' en staat ten dienste van de bovengenoemde organen (artikel 14).

Als we de werkerreinen uit artikel 4 van het Verdrag even overlopen, dan moet geconstateerd worden dat er in ruim dertig jaar al vrij veel gerealiseerd is. De officiële spelling van de Nederlandse taal is vastgelegd in de *Woordenlijst Nederlandse Taal*, die ook digitaal beschikbaar is (www.woordenlijst.org). In 1997 verscheen de tweede druk van de *Algemene Nederlandse spraakkunst* (ANS, ook digitaal beschikbaar op <http://www.let.ru.nl/ans/e-ans/>). Hopelijk zal de ANS binnenkort, met steun van de Taalunie, geactualiseerd worden. Van de *Geschiedenis van de Nederlandse literatuur* zijn inmiddels vijf delen verschenen. Er is verder ook 'gemeenschappelijk beleid [gevoerd] met betrekking tot particuliere initiatieven op het gebied van woordenboeken, woordenlijsten en grammatica's' (artikel 4.d), bijvoorbeeld in samenwerking met het Instituut voor Nederlandse Lexicologie dat door de Taalunie en de Universiteit Leiden gesubsidieerd wordt. Om gebruikers van het Nederlands kosteloos verantwoorde en betrouwbare taaladviezen beschikbaar te stellen, is taaladvies.net ontwikkeld. Een ander werkerrein van de Taalunie betreft certificering, met het *Certificaat Nederlands als Vreemde Taal* (CNaVT). Het *Certificaat*, dat in de jaren 1970 in Louvain-la-Neuve werd ontwikkeld, werd met de oprichting van de Taalunie in 1980 een Nederlands-Vlaamse samenwerking; het wordt momenteel uitgevoerd door het Centrum voor Taal en Onderwijs van de Katholieke Universiteit Leuven in samenwerking met de Fontys Lerarenopleiding Tilburg. Jaarlijks wagen ongeveer 2400 buitenlandse studenten en leerlingen hun kans. De ontwikkelde profielexamens worden vandaag de dag niet alleen meer bij universiteiten afgenomen, maar ook op hogescholen of in het secundair onderwijs. Verder kunnen NVT-docenten bij www.cnnavt.org terecht voor een toetsenbank en allerlei toetstips.

In wat volgt, besteed ik nog kort aandacht aan de implementatie van het Taalunieverdrag voor de buitenlandse neerlandistiek. Volgens artikel 5.f dient de Taalunie de neerlandistiek in het buitenland te bevorderen. Dat doet ze onder meer aan de hand van subsidies.² Deze subsidies werken de kwaliteit en professionaliteit van het universitaire onderwijs Nederlands als vreemde taal in het buitenland in de hand. Naast de bovengenoemde *Geschiedenis van de Nederlandse literatuur* heeft de Taalunie ook de totstandkoming van anderstalige geschiedenissen van de Nederlandstalige literatuur gesteund, namelijk in het Duits en in het Engels. Naast de universitaire neerlandistiek in het buitenland ondersteunt de Taalunie het re-

guliere en volwassenenonderwijs Nederlands in de regio's die grenzen aan het Nederlandse taalgebied. Voor informatie over de didactiek van het Nederlands als vreemde taal en over leermiddelen kunnen alle docenten Nederlands als vreemde taal bij het volledig door de Taalunie gefinancierde Taaluniecentrum NVT terecht.³

Het zal duidelijk zijn dat de oprichting van de Taalunie in 1980 een mijlpaal is geweest in de gemeenschappelijke bevordering van de Nederlandse taal en letteren in binnen- en buitenland. Vandaag de dag staat de Taalunie volgens mij voor twee belangrijke uitdagingen. In de huidige globale wereld moet Nederlands als wetenschaps- en publicatietaal duidelijk ondersteund worden. Daarnaast groeien het Nederlands in Nederland en het Nederlands in Vlaanderen steeds meer uit elkaar. Tolerantie voor taalvariatie moet natuurlijk kunnen, maar laat 'de gemeenschappelijke ontwikkeling van de Nederlandse taal' nou net de eerste doelstelling zijn van de Taalunie (artikel 3.a).

Philippe Hiligsmann, Louvain-la-Neuve

Noten

1. Het volledige document kan gedownload worden op: http://taalunieversum.org/taalunie/verdrag_inzake_de_nederlandse_taalunie/, laatst geraadpleegd op 17 mei 2012.
2. Zie http://taalunieversum.org/werldwijd/subsidiesystematiek_buitenlandse_neerlandistiek/, laatst geraadpleegd op 17 mei 2012.
3. Zie <http://www.taaluniecentrum-nvt.org/>, laatst geraadpleegd op 17 mei 2012.

1981

Hugo Verdaasdonk: *Literatuurbeschouwing en argumentatie*

Amsterdam, Huis aan de Drie Grachten

1981 is voor Hugo Verdaasdonk, een van de markantste Nederlandse literatuurwetenschappers, een cruciaal jaar. In dat jaar verruilt hij namelijk zijn docentschappen in Amsterdam bij Frans (aan de VU) en Nederlands (aan de UvA) voor een hoogleraarschap Literatuursociologie in Tilburg. In hetzelfde jaar verschijnt ook de Nederlandstalige handelseditie van het Franstalige proefschrift waarop hij in 1979 aan de VU bij Kibédi Varga was gepromoveerd. Dat boek bevat in een notendop de hele Verdaasdonk.

Nadat Verdaasdonk, samen met Kees van Rees en Klaus Beekman, in 1974/1975 in *De Revisor* de wetenschappelijkheid van hermeneutische tekstinterpretatie principieel had betwist, gaat zijn proefschrift over een beschrijving en analyse van wat literatuurwetenschappers, andere interpreten en auteurs van poëtische geschriften ('literatuurbeschouwers') daadwerkelijk deden. Aan de hand van een breed corpus van representatieve poëtica's en studies uit de zeventiende tot de twintigste eeuw, uit het Franse maar ook uit het Duitse en Engelse taalgebied, onderzoekt Verdaasdonk de vraag: 'Hoe wordt er in literaire discussies gesproken?' Of, wat concreter geformuleerd: als het wetenschapstheoretisch niet mogelijk is dat de interpretatie van literaire teksten tot een expliciete, intersubjectieve consensus kan leiden, hoe kan het dan dat er toch overeenstemming tussen literatuurbeschouwers wordt bereikt? Zijn antwoord zoekt hij achter de rug van zijn studiemateriaal om: de meeste interpreten gaan uit van de stilzwijgende – en volgens Verdaasdonk onhoudbare – aanname dat lezen 'een direkt en korrektaarnemingsproces' zou zijn (Verdaasdonk 1979, p. 230). Tegen die achtergrond zorgen vooral twee argumentatiestrategieën voor overeenstemming, zoals Verdaasdonk in het tweede en langste deel van zijn dissertatie laat zien: de analogeredenering en de dialectische redenering.

Onder analogie verstaat hij het projecteren van bevindingen over de werkelijkheid op de tekst zelf ('a is E, derhalve b is F'). Problematisch is volgens hem niet alleen dat de uitspraken over de werkelijkheid ('a is E') niet getoetst worden, maar vooral dat geen toetsbare criteria worden aangegeven op basis waarvan men een en ander al dan niet naar een literaire tekst mag overhevelen. Om dat te laten zien besteedt Verdaasdonk bijvoorbeeld aan Gerard Genettes *Discours du récit* in koele, rustige, messcherpe zinnen alleen al 26 van de 174 bladzijden. Met 'dialectische redenering' – in de zin van Karl Popper – bedoelt Verdaasdonk het negeren van het uitgesloten derde: literatuurbeschouwers doen regelmatig uitspraken over literaire teksten die tegenstrijdig zijn. Door zowel 'a is F' als 'a is niet-F' voor hun rekening te nemen, immuniseren ze zich tegen kritiek, aldus Verdaasdonk. Men

zou dus kunnen zeggen dat de handelseditie van het proefschrift voornamelijk erover gaat hoe literatuurwetenschap niet moet. Ondanks alle beroering hierover in de jaren zeventig en tachtig van de vorige eeuw heeft Verdaasdonk met zijn kritiek echter vrijwel geen sporen in de literatuurwetenschap achtergelaten, afgezien van enkele eerder obligate verwijzingen naar zijn werk in sommige inleidingen in de literatuurwetenschap.

Maar in het onderhavige boek is tevens al de kiem te zien van wat Verdaasdonks programma zou worden voor de leerstoel 'Marketing en Sociologie van het Boek' in Tilburg, die hij tot aan zijn dood in 2007 bekleedde. In het zevende hoofdstuk van zijn dissertatie onderzoekt Verdaasdonk in een op methodologische leest geschoeid experiment – inclusief chi-kwadraattoets, zeg maar – de opvattingen over literatuur en lezen van een 43-tal vwo-leraren Frans. De resultaten van deze analyse – die een van zijn vroegste verwijzingen naar Bourdieu behelst – noemt Verdaasdonk 'buitengewoon merkwaardig': terwijl alle leraren getraind waren in tekstinterpretatie, vonden ze het moeilijk om systematisch op poëtische uitspraken te reageren. Op beweringen over het lezen daarentegen – wat geen deel van hun studie uitmaakte – reageerden ze zeer coherent. Verdaasdonk concludeert: 'expliciete informatie over teksteigenschappen is bij hen verloren gegaan, een impliciet aangebrachte ideologie over het lezen heeft daarentegen scherpe contouren gekregen.' Wat men in dit experiment en in het kijken naar de argumentatie van literatuurbeschouwers ziet, bleef Verdaasdonk ook later, vanuit andere vraagstellingen, methoden en objecten bezighouden: kort gezegd ging het hem bijna altijd om het gedrag en de keuzes van mensen in de omgang met 'het literaire boek' als product. Met die oriëntatie van zijn werk is Verdaasdonk wel buitengewoon invloedrijk geweest. Ik noem slechts enkele voorbeelden die zonder hem (en zijn Tilburgse collega Kees van Rees) er niet of op zijn minst anders waren geweest, zoals het NWO-programma 'De impact van literatuuropvattingen', de Rotterdamse leerstoelgroep kunstsociologie of het huidige profiel van het A-tijdschrift *Poetics*. Vanuit Duitsland bekeken valt ook op hoeveel prominenter Bourdieu-gerelateerd onderzoek in Nederland dan in de Germanistik is; ook daar heeft Verdaasdonk het zijne toe bijgedragen.

Toch lijkt me het plaatje daarmee nog niet compleet. Bij het herlezen van het boek is me een retorische strategie opgevallen die door iemand als Verdaasdonk met veel literatuurbeschouwers (althans van na 1945) wordt gedeeld: die van de kritische afwijking. Het is frappant om te zien hoe ook Verdaasdonk zijn methodologische helden (Popper, Hempel, Kuhn, Lakatos) weliswaar gebruikt, maar er meteen aan toevoegt dat geen 'van de bovengenoemde methodologische opvattingen in haar volle omvang op literatuurbeschouwelijke teksten zal worden toegepast.' Of, om een ander voorbeeld te geven, betreffende de minimumvoorwaarden voor wetenschappelijk onderzoek volgens Beerling et al.: 'Zoals uit mijn betoog blijkt, neem ik ze niet zonder enige wijzigingen over.' Het is alsof Verdaasdonk, ondanks zijn expliciete aansluiting bij het natuurwetenschappelijke, eerder centri-

petale wetenschapsdebat, niet helemaal achter zich kan laten dat hij zelf in het literatuurbeschouwelijke debat is geschoold, waarin eerder onderscheidingen en centrifugale argumentaties domineren. Zijn 'kritische opstelling' tegenover Genette is een ander sprekend voorbeeld in dit verband. Niet alleen beklemtoont Verdaasdonk zijn 'bewondering' voor het *Discours du récit* ('belangrijk boek', 'briljant geschreven', 'bijzonder ingenieus'). Voorts motiveert hij zijn uitgebreide kritiek niet met iets als het voortbouwen aan het gebouw van de wetenschap, maar in retorische ad-hominem-termen: 'ik geloof dat men een onderzoeker meer eert door diens inzichten aan een grondige analyse te onderwerpen, dan door diens opvattingen in felicitatieprogrammen na te praten'. Misschien was de man die zijn empirische stempel – direct of indirect – op grote delen van de literatuurwetenschap in Nederland aan het eind van de twintigste eeuw heeft gedrukt, ook in zijn wetenschappelijk werk meer literatuurbeschouwer dan hij zich zelf wilde toegeven.

Ralf Grüttemeier, Oldenburg

1982

Het Rembrandt Research Project

In 1969 organiseerde het *Boston Museum of Fine Arts* een tentoonstelling om de driehonderdste sterfdag van Rembrandt te gedenken en bij die gelegenheid verscheen onder de redactie van Egbert Haverkamp-Begemann de catalogus *Rembrandt after three hundred years* (Haverkamp-Begemann 1969). Als tiener bewonderde ik deze schilderijen, met de prachtige, expressieve personages die verhalen uitbeeldden, of ernstig voor de kunstenaar poseerden. De verfstreken gaven op briljante wijze de stemming en de fysieke aanwezigheid van de personages weer. Ik bewonderde de vaardigheid waarmee de meester deze levensechte karakters opriep, maar ik had er geen idee van dat ik later een van degenen zou zijn die Rembrandt beroepsmatig bestuderen. Ik had er toen ook geen idee van dat veel van deze schilderijen zouden worden onderzocht door een team van experts van het *Rembrandt Research Project* (RRP), die onder leiding van Joshua Bruyn en later van Ernst van de Wetering zochten naar wetenschappelijke methodes om te bepalen of deze schilderijen al dan niet van de hand van de meester zelf waren. Omdat de schilderijen die als Rembrandts te boek stonden blijk gaven van een zeer grote variatie aan penseelstreken, onderwerpen en narratieve strategieën, leek het bijna onmogelijk dat ze allemaal door één en de zelfde meester geschilderd konden zijn. Als student woonde ik een saai college bij over 'Rembrandt in cijfers'. Een eminente Nederlandse geleerde gaf een overzicht van de catalogus van Rembrandts schilderijen, van een maximum van 900, dat tot de huidige schatting van ongeveer 320 was teruggebracht. Achteraf gezien begrijp ik dat hij de Amerikanen moest uitleggen waarom het RRP veel Rembrandts afkeurde, waarvan er zich veel in de Verenigde Staten bevonden (Bruyn 1982).

Vanaf 1968 heeft het RRP een wetenschappelijke analyse uitgevoerd van meer dan 350 schilderijen die als werken van Rembrandt werden beschouwd. Deze schilderijen werden onderzocht met state-of-the-art technische apparatuur waaronder zeer sterke vergroting, röntgenopnames, autoradiografie, dendrochronologie, analyse van verfmonsters, het aantal draden van het linnen, en microfotografie. Deze technische onderzoeken hebben veel informatie opgeleverd over oudere schilderijen die onder latere verflagen verborgen waren, retouchering door restaurateurs, schilderijen op panelen die uit dezelfde bomen waren gezaagd en werken op doek, die afkomstig waren van dezelfde rol linnen. Verder kregen we informatie over de verf die in het atelier werd gebruikt, en de manieren waarop de panelen en doeken werden geprepareerd. Aan de hand van deze analytische hulpmiddelen onderscheidde het RRP drie categorieën: a) Schilderijen met het label

‘echt’: werken van Rembrandts eigen hand; b) Meester en atelier; c) Afgekeurd: noch van de meester noch van zijn atelier.

De verklaringen van echtheid – of niet – van het RRP waren voorpaginanieuws. Als hun eigen Rembrandts in twijfel werden getrokken, legden nerveuze museumconservatoren de finesses van het Rembrandtkennerschap uit aan de pers. Soms werden geliefde schilderijen aanvankelijk afgekeurd, maar later in ere hersteld. Dit gold bijvoorbeeld voor de *Poolse ruiter* van de Frick-collectie en *Bathsheba* van het Metropolitan Museum (Corpus VI, nog te verschijnen). New Yorkers waren verbaasd, maar ze bekeken hun Rembrandts nog altijd met dezelfde genegenheid, of dat was met of zonder het stempel van goedkeuring van het RRP. Het maakte de gewone museumbezoeker niet uit of zijn favorieten nu ineens tot de a-, b- of c-categorie werden gerekend.

De oprichting van het RRP impliceerde dat beeldende kunst door een comité kon worden beschreven. Maar elk lid van het comité is een individu, met zijn eigen ideeën. In de poging om Rembrandts te kwantificeren onthulde het RRP de feilbaarheid van het oog en de subjectiviteit van de experts. Naarmate diverse van de oorspronkelijke leden van het comité met pensioen gingen, veranderde het RRP zelf van koers en ging het rekening houden met de verscheidenheid binnen Rembrandts eigen penseelhantering, onvoltooide schilderijen van Rembrandt, en vooral met de subjectieve aard van het onderzoek naar de schone kunsten. Ten slotte heeft het RRP in zes delen een enorme hoeveelheid informatie verschaft, met een lijst van ongeveer 320 schilderijen die met Rembrandt in verband kunnen worden gebracht.

De eigenhandigheid van Rembrandts grootste schilderij, de *Nachtwacht*, wordt niet in twijfel getrokken door het RRP (Corpus A146). Maar is elke penseelstreek in dit schilderij ook inderdaad van Rembrandt zelf? Wat was de rol die bij het tot stand komen van dit schilderij werd gespeeld door assistenten behalve bij het prepareren van de doeken? Het RRP maakt zich sterk dat het atelier aan veel andere schilderijen heeft meegewerkt, maar dat dit niet zou zijn gebeurd bij de *Nachtwacht*. De echtheid hiervan als een werk van Rembrandt zowel wat betreft concept als de uitvoering wordt niet betwijfeld, maar andere handen dan die van de meester hebben er wel degelijk aan meegewerkt: Rembrandt, assistenten en restaurateurs.

Buiten het RRP bloeit een parallelle industrie van Rembrandtwetenschap. Individuele wetenschappers hebben enkele van de raadsels van Rembrandts schilderijen opgelost. Drie voorbeelden zijn: het schilderij van *David en Jonathan* (St. Petersburg, Hermitage), dat volgens Anna Tummers afkomstig blijkt te zijn uit een zeventiende-eeuwse verzameling (Bruyn 1982 in Corpus III C84; Tummers 2008, p. 126); *Artemisia* (Madrid, Prado), dat naar mijn idee de oude koningin als literair mecenas uitbeeldt (Bruyn 1982 in Corpus II A94; Golahny 2000, p. 139); en *Badende vrouw: Callisto* (Londen, National Gallery), die door Jan Leja wordt gezien als

een medelevend portret van de verkrachte gezellin van Diana (Bruyn 1982 in Corpus V 19; Leja 1996, p. 321).

De bestudering van Rembrandt gaat nog altijd voort. Er kwamen spectaculaire Rembrandts tevoorschijn, die waren genegeerd omdat ze verborgen waren in onbekende verzamelingen, of die opnieuw werden bestudeerd nadat ze waren schoongemaakt. Een voorbeeld hiervan is het *Portret van een man* uit 1658 (Otto Naumann, New York). Familiearchieven onthulden soms hun geheimen, waaronder een opdracht uit 1666 voor twee grootse altaarstukken voor een kerk in Genua (Magnani 2007, p. 3). Deze uitbreiding van onze kennis over Rembrandts schilderijen herinnert ons eraan dat er altijd meer te ontdekken valt. Hoeveel we ook leren over deze kunstenaar, er worden altijd weer nieuwe vragen opgeworpen over de aard van zijn creativiteit, kunstproductie, techniek en onze beperkingen als kunsthistorici. Tegelijkertijd krijgen we ook nieuwe waardering voor de veelzijdigheid, het intellect en de menselijkheid van deze kunstenaar.

Het RRP heeft ons veel materiaal gegeven – maar we hebben nog zoveel meer te doen!

Amy Golahny, Williamsport

Met dank aan Lida Ouwehand en Marion Boers voor hulp bij de vertaling.

Bruyn, Josua, B. Haak, S.H. Levie, P.J.J. van Thiel & D. Cook-Radmore (vert.), *A corpus of Rembrandt paintings*. 6 delen. Den Haag, 1982-2011.

Golahny, Amy, 'Rembrandt's Artemisia: Arts Patron'. *Oud Holland* 114, 2000, 139-52.

Haverkamp-Begemann, Egbert & Jay Richard Judson, *Rembrandt after three hundred years*, tentoonstellingscatalogus, Chicago/Boston, 1969.

Leja, Jan, 'Rembrandt's Woman bathing in a stream'. *Simiolus* 24, 1996, 321-327.

Magnani, Lauro, '1666. Een onbekende opdracht uit Genoa voor Rembrandt'. *Kroniek van het Rembrandthuis*, 2007, 3-17.

Tummers, Anna, 'The painter versus the connoisseur? The best judge of pictures in seventeenth-century theory and practice'. Anna Tummers & Koenraad Jonckheere, *Art market and connoisseurship*. Amsterdam, 2008, 126-47. Zie ook: Tummers, Anna, *The eye of the connoisseur*, Amsterdam, 2011.

1983

Svetlana Alpers: *The art of describing. Dutch art in the seventeenth century*
Chicago, University of Chicago Press

In 1983 publiceerde Svetlana Alpers *The art of describing*, een boek met een even uitdagende als programmatische titel, waarmee ze haar naam in de academische wereld vestigde. Vanaf het moment dat het verscheen was het zowel controversieel als gezaghebbend. Simon Schama noemde het een plotselinge koude douche voor de kunstgeschiedenis en Ernest Gombrich voorspelde dat deze hoogst originele studie zou bijdragen tot een grondige herziening en verjonging van het onderzoek naar de schilderkunst van de zeventiende eeuw. Anderen, zoals Joshua Bruyn, wezen op de in hun ogen onvergefelijke ongerijmdheden, bijvoorbeeld het selectief of verkeerd citeren van bronnen en het weglaten van zaken die niet in haar redenering pasten. Het boek werd door velen als provocatief ervaren, niet in de laatste plaats doordat Alpers haar standpunten verdedigt met een nogal dominant taalgebruik dat vaak wordt beheerst door moeilijk te doorgronden jargon. Haar methodiek en terminologie zijn goed vergelijkbaar met de *close reading* die toen ook veelvuldig werd toegepast bij het analyseren van letterkundige werken. In een interview met Blake Gopnik in de *Washington Post* van 9 oktober 2005 zei Alpers dat het hele boek een gevolg was geweest van een eureka-moment bij het zien van een reproductie van 'De schilderkunst' van Johannes Vermeer. Ze zag ineens dat de kwaliteit van het schilderij niet werd bepaald door de verborgen betekenissen, maar dat het iets beschreef dat door het scherpe observatievermogen van de schilder was vastgelegd en dat daarin eeuwen van een typisch Nederlandse traditie waren samengevat. Haar oog was ook gevallen op de kaart op de achtergrond en de rol die dat object moet hebben gespeeld bij de manier waarop Nederlanders hun omgeving ervaren. Dat mag dan wel zo zijn, het boek was toch vooral geschreven uit weerzin tegen de manier waarop kunsthistorici rond 1980 de schilderkunst van de zeventiende eeuw benaderden en Alpers trok ten strijde tegen één van hen in het bijzonder, de Utrechtse hoogleraar Eddy de Jongh, die zij beschouwde als de belichaming van de door haar verguisde 'emblematische interpretatie van de Hollandse kunst'. Zeven jaar eerder, in het najaar van 1976, was in het Rijksmuseum namelijk de tentoonstelling 'Tot lering en vermaak' over de genreschilderkunst uit de zeventiende eeuw te zien geweest. De gelijknamige catalogus deed toen veel stof opwaaien in de kunsthistorische wereld. Daarin betoogde de samensteller van de tentoonstelling – de hier al genoemde Eddy de Jongh – dat genrestukken niet, zoals toen nog gebruikelijk was, moesten worden opgevat als een exacte weergave van de dagelijkse werkelijkheid in de zeventiende eeuw, maar dat daarin vaak op een subtiele wijze een moraliserende boodschap was verstopt. De Jongh meende dat er voor de zeventiende-eeuwse beschouwer

een hechte relatie bestond tussen de esthetische waarde en de boodschap van het kunstwerk. Volgens hem werd het ongekende vernuft van deze kunstenaars in dienst gesteld van de moraliserende les die men wilde uitdragen; tot lering en vermaak dus. Een tafereeltje van een bellenblazend jongetje moest volgens De Jongh bijvoorbeeld worden gezien als een verwijzing naar het feit dat het leven is als een zeepbel en dat het ineens uiteen kan spatten. Als bronnen voor zijn interpretaties gebruikte hij inderdaad de door Alpers verfoeide emblemen, maar ook talloze andere bronnen die in de Gouden Eeuw grote populariteit genoten bij de Hollandse burgerij. De moraliserende toon – de ijdelheid der dingen en de vergankelijkheid van het bestaan – beschouwde hij als een van de meest fundamentele aspecten van al die lectuur. De Jongh betoogde dat de alfabetiseringsgraad onder de Hollandse bevolking hoog was en dat de kunst een weerspiegeling was van die geletterdheid. Alpers stelde daar in haar *Art of describing* tegenover dat het bij kunst in de eerste plaats gaat om het kijkplezier. Je mag van een kunstwerk geen intellectuele exercitie maken, want dat zou veel te ver afstaan van wat de kunstenaar ermee heeft bedoeld. Schilderijen waren – en zijn – wel degelijk een uitvloeisel van de tijdgeest, maar die mag je volgens Alpers niet eenzijdig bekijken vanuit een calvinistisch moraliserend oogpunt. Kunsthistorici als De Jongh hadden volgens haar te weinig oog gehad voor de wetenschappelijke ontwikkelingen in die tijd. Het gaat er vooral om hoe het kunstwerk eruit ziet en hoe de burgerij in die tijd het technische vernuft van de schilders beleefde. Haar argumentatie voert ons in vijf hoofdstukken, een epiloog en een appendix langs een reeks van deelonderwerpen: de kunstopvattingen van Constantijn Huygens en diens bewondering voor Bacon en de wetenschappelijke demonstraties van Drebbel met lenzen; de onderzoeken van Kepler naar het menselijk oog en hoe daarmee kennis wordt vergaard; het ongekende vakmanschap van de schilders, zowel als het gaat om het hanteren van hun materialen als om de zorgvuldigheid waarmee ze de visuele wereld hebben vastgelegd; het belang van de cartografie voor de Nederlandse cultuur; de rol die het geschreven woord speelde in schilderijen; de plaats van Rembrandt en Vermeer binnen de Nederlandse traditie en, ten slotte, de gewraakte ‘emblematiese interpretaties’ van Eddy de Jongh. Het uitgangspunt van haar betoog is dat beelden in Holland deel uitmaakten van de visuele en niet van de literaire cultuur. De zeventiende-eeuwse Hollandse burger was gefascineerd door de visuele aspecten van de werkelijkheid die hem omgaf en die intense manier van kijken stelde kunstenaars in staat die wereld in hun schilderijen op zo’n verbluffend levensechte manier te beschrijven. Hoewel *The art of describing* een eigenzinnig boek was en het volgens menig kunsthistoricus aanvechtbaar en slecht gefundeerd was, hebben Alpers’ ideeën over de visuele cultuur van de Noordelijke Nederlanden in de zeventiende eeuw veel invloed gehad. Het boek is symptomatisch voor de wetenschappelijke stroming die tot nieuwe inzichten trachtte te komen met behulp van een multidisciplinaire aanpak. De iconologische methodiek van Eddy de Jongh leidt nu, mede door toedoen van dit boek, een sluimerend be-

staan, niet in de laatste plaats doordat veel van zijn opvolgers de eruditie van hun leermeester ontberen. Kunstgeschiedenis werd cultuurwetenschap en die houdt zich, zoals de vertaalde titel van Alpers' boek luidt, vooral bezig met *de kunst van het kijken*.

Marion Boers, Leiden

1984

G. Geerts, W. Haeseryn, J. de Rooij & M.C. van den Toorn: *Algemene Nederlandse spraakkunst*
Groningen, Wolters-Noordhoff

Nadat minstens al sinds 1960 vooral vanuit de extramurale neerlandistiek de behoefte aan een uitvoerige praktische spraakkunst van het hedendaagse Nederlands expliciet was verwoord, begon in 1977 het redactionele werk aan een dergelijke spraakkunst. Na jarenlange arbeid door een heel team taalkundigen brachten G. Geerts, W. Haeseryn, J. de Rooij en M.C. van den Toorn in 1984 uiteindelijk de eerste editie van de *Algemene Nederlandse spraakkunst* voor het voetlicht, die intussen wellicht vaker als de ANS over de tong gaat. De stroom aan publicaties gewijd aan het verschijnen van de ANS getuigt dat de gebeurtenis weinig neerlandici onberoerd liet. De vakgenoten die als belangrijkste doelgroep werden omschreven, de extramurale docenten Nederlands, reageerden in doorsnee positief door te stellen dat de ANS 'zeer veel te bieden heeft' (Salverda 1987, p. 56) of zich zelfs af te vragen 'if any other language can boast of such a comprehensive, beautifully executed grammar as the ANS' (Donaldson 1985, p. 286). De receptie binnen het eigen taalgebied, vooral dan in de vakpers, was niet onverdeeld positief, en sommigen spraken zich in niet minder dan vernietigende termen over de ANS uit. De centrale kritiekpunten betroffen: 1) de afwezigheid van recente theoretische inzichten in de ANS; 2) de houding tegenover taalnormen; en 3) de kwaliteit en bruikbaarheid van de gegeven beschrijvingen.

Dat er op de afwezigheid van recente theoretische inzichten kritiek zou komen, was uiteraard te verwachten, zelfs al doen de ANS-auteurs in hun inleiding afstand van theoretische aspiraties en wijzen ze op de beperkte bruikbaarheid van veel theoretisch taalkundig werk voor de descriptieve praktijk (pp. 10-11): de theoretische taalwetenschap anno 1984 had al zoveel vooruitgang geboekt dat ze zichzelf zou verloochenen als ze zou nalaten om te wijzen op het potentieel van sommige inzichten voor de grammaticale descriptie. Maar zelfs al snijden bepaalde theoretische kritiekpunten zeker hout, dan nog blijft de vraag naar de realiseerbaarheid van een grammatica volgens recente theoretische inzichten. Het spreekt boekdelen dat een dergelijke grammatica voor het Nederlands nog steeds niet bestaat, althans niet met de omvang en precisie van de ANS. Dat veel voorgestelde theoretische uitgangspunten intussen ook alweer ter discussie gesteld worden (bijvoorbeeld Smits' 1986, p. 401 standpunt dat semantisch-pragmatische motieven 'buitentalig' zouden zijn), doet ook het ergste vermoeden over de tijdloosheid van theoretisch geïnspireerde grammaticale beschrijvingen.

Wat het tweede discussiepunt betreft, de houding tegenover taalnormen, noemt de ANS zich 'impliciet normatief': het doel is om te beschrijven welk Ne-

derlands volgens de taalgebruikers voor standaardtaal kan doorgaan, en niet het opleggen van zelf bedachte regels aan de taalgemeenschap. Dat vertaalt zich in genuanceerde taaladviezen, waarin labels als ‘spreektaal’ of ‘schrijftaal’ taalbouwsels in de periferie van de standaardtaal plaatsen, en andere labels (bijvoorbeeld ‘formeel’, ‘regionaal’) gebruikt worden om aan te geven dat iets duidelijk niet tot de standaardtaal behoort. Deze principieel beschrijvende houding vormde in 1984 blijkbaar een ontgoocheling voor enkelingen die gehoopt hadden dat de ANS voor eens en voor altijd de knoop zou doorhakken in een paar heikele grammaticale kwesties, en leverde haar het predicaat *Ans tolerans* op, maar wordt vandaag aangenomen door nagenoeg alle normatieve bronnen in het Nederlands (onder andere de Nederlandse Taalunie via hun *Taalunieversum*). Niettemin plaatst de ANS in vergelijking met oudere grammatica’s behoorlijk veel wendingen buiten de (enge) standaardtaal (bijvoorbeeld *u kan/wil/zal* zijn slechts ‘spreektaal’; het uitspreken van de eind-n in bijvoorbeeld *wij werken* is ‘regionaal’). Dat die vaak niet het minste verstaanbaarheidsprobleem opleveren, brengt Daan (1987, p. 104) tot het oordeel dat de ANS de kans mist om recht te doen aan de sociale en regionale verscheidenheid van het Nederlands. Een naslagwerk dat dat aandurft, is een kleine dertig jaar na het verschijnen van de ANS nog steeds niet voorhanden.

De belangrijkste kritiek op de ANS betreft evenwel die die de kern van de hele onderneming aangaat, namelijk het verschaffen van ‘een praktisch hulpmiddel [...] om zich een oordeel te vormen over de grammaticaliteit en de aanvaardbaarheid van hedendaags Nederlands taalgebruik’ (p. 10). Bepaalde beschrijvingen in de ANS werden echter net bestempeld als niet-inzichtig, onbruikbaar of zelfs fout (uitgesproken kritisch is bijvoorbeeld Zonneveld 1987). In hun inleiding anticiperen de ANS-auteurs op dit soort kritiek, door te wijzen op tijdsdruk, vertrageningen om inhoudelijke redenen, en een storend gebrek aan voorstudies. Het behoort ongetwijfeld tot de verdiensten van de ANS verdere beschrijvende arbeid aangewakkerd te hebben (zie onder andere de selectie ‘voetzoekers’ in *Forum der Letteren* 28, 4), waardoor het al snel duidelijk was dat een tweede ANS-editie een stuk omvangrijker zou worden.

Bij de door de vakpers geuite lof en kritiek moet natuurlijk opgemerkt worden dat die niet noodzakelijk samenloopt met het oordeel van de gebruikers van de ANS. Alvast de mening van de Nederlandse onderwijsgevers is in kaart gebracht: de ANS geniet bij hen ruime bekendheid en wordt ook frequent gebruikt, al lijkt het werk nauwelijks toegankelijk voor wie weinig tot geen taalkundige scholing heeft genoten, en kon de doorzoekbaarheid in de eerste druk ook nog aanzienlijk verbeterd worden (Süter 1987).

Het zou tot 1997 duren vooraleer de auteurs de kans grepen om middels een tweede editie de belangrijkste bezwaren bij de ANS uit de wereld te helpen, een missie waarin ze, afgaande op de toch vrij unaniem positieve receptie in de vakpers, goed slaagden. Die tweede editie is intussen ook online beschikbaar (<http://www.let.ru.nl/ans/>) en uitgerust met goede zoekfuncties. Zelfs taalkundigen uit

het generatieve kamp erkenden bij monde van Hans Bennis (1998, p. 203) dat de tweede ANS-editie, al hoort ze misschien niet thuis in het boekenrek van de liefhebbers van de Nederlandse taalkunde, toch een prominente plaats verdient in de kast van iedere liefhebber van de Nederlandse taal. Tekenend is dat nagenoeg alle recensies van de tweede editie meteen al reikhalzend uitkijken naar een derde editie, waarop het intussen nog steeds wachten blijft. Het valt echter te bezien of die derde editie er ooit komt. Bij moedertaalsprekers lijken strikte taalnormen plaats te maken voor een taalcultuur waarin fragmentering en communicativiteit de sleutelwoorden zijn (zie Van der Horst 2008). Veel informatie die vroeger alleen beschikbaar was via grammatica's is bovendien intussen geïntegreerd in elektronische schrijfhulpmiddelen of kan online teruggevonden worden in databanken die constante actualisering mogelijk maken. Corpora en digitale tekstverzamelingen laten toe om rechtstreeks in het taalgebruik te peilen of bepaalde wendingen gangbaar zijn. In de taalwetenschappelijke hoek heeft de interesse in grondige beschrijving intussen plaats gemaakt voor een klemtoon op internationaal-theoretische debatten, wat Hüning (2012) er zelfs toe brengt om de Nederlandse taalkunde als vak dood te verklaren. Het tijdsklimaat lijkt een eventuele ANS III dus absoluut niet gunstig gezind.

Gunther de Vogelaer, Münster

- Bennis, Hans, 'Waar is het werkwoord? Deel IV: ANS en Hans op avontuur'. *Nederlandse Taalkunde* 3, 1998, 195-208.
- Daan, Jo, 'Normering van normen'. *De Nieuwe Taalgids* 80, 1987, 97-106.
- Donaldson, Bruce, 'Boekbespreking: Algemene Nederlandse spraakkunst'. *Leuvense Bijdragen* 74, 1985, 281-286.
- Horst, Joop van der, *Het einde van de standaardtaal*. Amsterdam, 2008.
- Hüning, Matthias, 'Kroniek van de taalkunde 2010-2011'. *Internationale Neerlandistiek* 50, 2012, 58-64.
- Salverda, Reinier, 'De ANS voor anderstaligen'. *Forum der Letteren* 28, (4) 1987, 43-58.
- Smits, Rik, 'De gemiste kansen van de ANS'. *De Nieuwe Taalgids* 79, 1986, 387-406.
- Süter, Maartje, 'Hoe waarderen gebruikers in Nederland en België de ANS?' *Forum der Letteren* 28, (4) 1987, 69-77.
- Zonneveld, Wim, 'De ANS moet gebruikt kunnen worden'. *De Nieuwe Taalgids* 80, 1987, 1-20.

1985

**Wiljan van den Akker: *Een dichter schreit niet. Aspecten van M. Nijhoffs
versexterne poëtica***

Utrecht, Veen

Een dichter schreit niet is een invloedrijke en bijzondere bijdrage in de geschiedenis van de neerlandistiek. De dissertatie van Wiljan van den Akker handelt over de literatuuropvatting van Martinus Nijhoff, zoals bekend een van de grootste Nederlandse dichters van de twintigste eeuw, die voor velen als ‘moeilijk’ en moeilijk te plaatsen geldt. Van den Akkers studie is niet alleen een uitstekende beschrijving, op basis van grondig onderzoek, van de versexterne poëtica van de dichter, maar levert ook een belangrijke bijdrage aan de heersende opvattingen over de rol van poëtica in het onderzoek en de methodes waarmee de poëtica van een schrijver kan worden gereconstrueerd. Als zodanig heeft dit boek een belangrijke correctie tweewegebracht in de bepaling van de literaturopvatting, in de eerste plaats van Nijhoff maar daarnaast ook van andere schrijvers.

Niet enkel het onderwerp was invloedrijk en vernieuwend. Ook de methode en de resultaten van de studie beantwoordden aan een impuls uit die tijd. Frank Berndsen citeert in zijn studie over de geschiedenis van de neerlandistiek in de jaren tachtig van de vorige eeuw de oratie van Ton Anbeek: ‘Theoretische reflectie en praktijk van het onderzoek mogen niet meer gescheiden worden, zoals in het verleden gebeurde: dat leidt in beide gevallen tot steriliteit’ (Berndsen 1989, p. 92). Dat Van den Akker een theoretische reflectie levert die (bovendien) onderbouwd en uitgewerkt is aan de hand van breed en diepgaand onderzoek, is dus belangrijk. Berndsen beschrijft poëticaonderzoek als ‘een relatief nieuwe vorm van onderzoek die weliswaar in ruimere, ook internationale, kaders past, maar tegelijk specifiek is voor de universitaire beschouwing van de Nederlandse letterkunde’ (p. 102). Van den Akker levert, behalve een beschrijving van Nijhoffs poëtica, een systematische verhandeling over de functie en interpretatie van de versexterne poëtica.

Dat zijn boek invloed op het vak heeft uitgeoefend, is gemakkelijk aantoonbaar aan de hand van de vele citaten en verwijzingen in wetenschappelijke publicaties sindsdien. Van Bork en Laan noemen in dit verband bijvoorbeeld twee dissertaties van kort na de publicatie (1989, 1992; Van Bork en Laan 2010, p. 32). Zij beschrijven een aantal ideeën als nieuw, bijvoorbeeld de vraag ‘waarom schrijvers de moeite nemen hun denkbeelden over literatuur uiteen te zetten’ (p. 31). Invloedrijk is, zo stellen Van Bork en Laan, dat Van den Akker de aandacht vestigt op het feit dat literatuur, hoe goed ook, ontstaat in een bepaald klimaat waarvan de opvattingen wel of niet goed stroken met de literatuur van een bepaalde schrijver, en dat een schrijver kan trachten invloed uit te oefenen op die opvattingen en tevens

om zijn eigen werk zo gunstig mogelijk te presenteren binnen de context van de heersende literaire situatie. Dat betekent dan ook dat de wetenschapper poëtische uitspraken moet interpreteren, ze niet als neutraal kan behandelen en zich soms sceptisch moet opstellen. Van den Akker beschrijft die context als zowel nationaal als internationaal: 'Een [...] mogelijke werkwijze is de poëtica te plaatsen in de nationale, literair-historische context. [...] Het comparatistisch perspectief kan zich ook uitstrekken over de landsgrenzen [...]' (Van den Akker 1985, p. 46). Het materiaal dat de onderzoeker ter beschikking staat bij het bepalen van de poëtica van de schrijver kan worden ingedeeld in verscheidene categorieën, namelijk versintern en versextern; beide categorieën zijn verder onder te verdelen in impliciet en expliciet.

Hoe belangrijk de publicatie van Van den Akkers boek ook is geweest als ijkpunt voor ons poëticabegrip, de bredere gevolgen ervan voor de neerlandistiek zijn nog groter. Invloed kan ook van institutionele aard zijn. De publicatie (onder andere) van *Een dichter schreit niet* en de benoeming van Van den Akker tot hoogleraar Moderne Nederlandse Letterkunde aan de toenmalige Rijksuniversiteit Utrecht, en later tot decaan Geesteswetenschappen (inmiddels Universiteit Utrecht), heeft verstrekkende gevolgen gehad in institutionele zin, voor het vak in het algemeen, en in het bijzonder voor de IVN. Dat alles heeft ertoe bijgedragen dat het centrum van de neerlandistiek verschoof. Daarom is het zinvol om daar hier even bij stil te staan. Zoals Van den Akker bij het bepalen van een poëtica de context belangrijk acht, zowel de nationale als de internationale, zo heeft hij ook altijd oog gehad voor binnen- én buitenland, specialisatie en bredere perspectieven, kennis en interpretatie, dat wil zeggen, de meerwaarde van een dialoog. Dit duidt op een werkvorm, een inzicht in de gang van zaken die hem in vele situaties eigen is. Indien men het 'zowel-als' niet onderkent, schijnt Van den Akker keer op keer aan te geven, ziet men slechts een gedeelte van het beeld, en ziet men belangrijke factoren over het hoofd.

Van den Akker heeft zich als hoogleraar en als decaan met inzicht en toewijding ingezet voor studentenuitwisselingen, docentenuitwisselingen en samenwerkingsverbanden met buitenlandse universiteiten. Bovendien heeft hij zijn invloed en status als hoogleraar in Nederland wellicht meer dan wie dan ook gebruikt om verschuivingen binnen de internationale neerlandistiek te stimuleren. Hij was een van de eerste hoogleraren 'van binnen' die de IVN *au sérieux* namen; hij pleitte binnen en buiten de vereniging – in die tijd heette dit tijdschrift nog *Neerlandica extra muros* – voor een vervaging van de verdeling van het vak in de categorieën 'binnen en buiten de muren'. Hij zag duidelijk in dat, hoewel de buitenlandse neerlandistiek uiteraard anders is en moet zijn dan die binnen de Lage Landen, een dialoog tussen de verscheidene soorten zinvol is: een genuanceerd 'zowel-als'.

Terugblikkend op 1985 zou men haast durven verwijzen naar het betoog van de auteur van *Een dichter schreit niet*, die aantoonde dat inhoud en context, versinterne

en versexterne teksten, expliciete en impliciete uitlatingen, nationale en internationale gegevens samen, in dialoog met elkaar, een vollediger en genuanceerder beeld van de poëtica van de schrijver mogelijk maken, om daarin reeds een impuls te erkennen in de richting van het niet langer willen kennen van 'muren', het samenbrengen van complexe verscheidenheid onder de brede noemer van een dialoog. Men zou haast durven erkennen dat zo'n instelling in bredere zin niet alleen fundamentele veranderingen binnen de IVN heeft bevorderd, maar ook reeds de kiemen in zich droeg van een nieuw, ruimer beeld van de neerlandistiek.

Jolanda Vanderwal Taylor, Madison

Berndsen, Frank, *Onderzoeksverslag in het kader van het onderzoeksproject: Geschiedenis van de Neerlandistiek (deel letterkunde) plus Theoretische problemen bij het beoefenen van vakgeschiedenis. Deel XII: Capita selecta uit de theorie en de geschiedenis van de Universitaire beschouwing van de (Nederlandse) letterkunde*. Groningen, 1989.

Bork, G.J. van & Nico Laan (red.), *Van romantiek tot postmodernisme. Opvattingen over Nederlandse literatuur*. Bussum, 2010.

1986

P.C. Paardekooper: *Beknopte ABN-syntaksis*

Den Bosch, Malmberg, zevende druk

Petrus Cornelis Jozef Maria Paardekooper is bekend om zijn schoolboeken voor het grammaticaonderwijs waarmee veel leerlingen hebben leren ontleden met behulp van een systeem van syntactische ontleedsymbolen, ook wel Systeem Paardekooper of Methode Paardekooper genoemd. Bij het grote taalkundige publiek is hij echter vooral bekend en gewaardeerd om zijn uitdijende *Beknopte ABN-syntaksis* waarin een structuralistische beschrijvingsmethode van woordgroepen en zinsleer centraal staat.

Er zijn vier herziene drukken verschenen van de *Beknopte ABN-syntaksis*. De eerste druk uit 1963 omvatte slechts 226 pagina's, de tweede druk uit 1966, 284 pagina's, de vijfde druk uit 1977, 1137 pagina's en de hier besproken laatste, zevende druk uit 1986, 974 pagina's. Oorspronkelijk omvatte de laatste druk ongeveer 1600 pagina's, maar die omvang bleek technisch en financieel onhaalbaar. Daarom werd een bijlage geschrapt en een compactere zettechniek gebruikt. Wat mij als lezer meteen opvalt is dat het boek daardoor erg onhandig en moeilijk leesbaar is geworden. Het boek is dik en zwaar, de regels staan dicht bij elkaar en de letters zijn klein en licht gedrukt. De lettergrootte van voorbeelden, inhoudsopgave, voetnoten en register is bovendien nog kleiner. Maar aan de andere kant bevat het boek op die manier zo veel mogelijk informatie. Dat is ook inherent aan de manier waarop Paardekooper taal beschrijft: weinig generalisaties maar zeer minutieuze observaties. Paardekooper meent in het voorwoord bij de zevende druk dat het woord *beknopt* in de titel nog steeds terecht is omdat een beschrijving van de syntaxis van een taal nooit uitputtend genoeg kan zijn; en hij heeft inderdaad ook de inhoud van dit boek moeten beperken. De inhoud van het boek is uitvoerig aangegeven in een inhoudsopgave met bijna 1200 onderdelen. Aan het eind van het boek staan niet minder dan achttien pagina's met alle voetnoten en een register met ongeveer 5300 trefwoorden.

In het inleidende hoofdstuk van *Beknopte ABN-syntaksis* beschrijft Paardekooper (in navolging op de Zwitserse structuralist Ferdinand de Saussure) de bouw van de taal door de termen *betekenaar* (het hoorbare deel van een woord, bij De Saussure *signifiant*) en *betekenis* (het niet-hoorbare deel van een woord, bij De Saussure *signifié*) te gebruiken. *Betekenaar* en *betekenis* zijn de twee vlakken van een morfeem, woord, zinsdeel of van een hele zin. In het boek worden eenvlakkige elementen, zoals fonemen (die geen eigen inherente betekenis hebben), buiten beschouwing gelaten. Morfeemsyntaxis komt ook weinig ter sprake. Paardekooper concentreert zich op de structurele syntaxis van tweevlakkige elementen, met name op de binnenbouw en de buitenbouw van meerwoordige patronen (woordgroepen of syn-

tagma). Hij beschrijft de syntactische systematiek van de taal door de distributie van woordgroepen en zinsdelen in de zin na te gaan. In hoofdstuk 2-6 van het boek wordt de binnen- en buitenbouw van verschillende patronen in detail beschreven wat betreft beperkingen, types en onderlinge plaatsing van de patroononderdelen. In de volgende hoofdstukken van het boek worden nevenschikking, samentrekking, gesprekzinnen, patroonsplitsingen, niet-zinnen, abstracte patronen en teksteigenaardigheden behandeld.

Het systeem Paardekooper wordt gekenmerkt door het didactisch gebruik van typografische symbolen om de zinsdelen bij het redkundig ontleden aan te geven. Een zin wordt beschreven vanuit twee perspectieven: syntagma (als een horizontale lijn) en paradigma (als een verticaal rijtje woorden of woordgroepen). Eerst worden de syntagma (woordgroepen of patronen) in de zin geïnventariseerd wat betreft hun distinctieve kenmerken en van ontleedtekens, haakjes, onderstrepingen enzovoort voorzien, bijvoorbeeld:

(onderwerp) (persoonsvorm), {alle andere werkwoorden}, [naamwoordelijk deel van het gezegde], <onderschikkend voegwoord>, lijdend voorwerp, bijwoordelijke bepaling

1. (De voordeur van die huizen die pas gebouwd zijn) (klemt) de laatste tijd iets erger.
v v v v
(Paardekooper 1986, pp. 5-6)

De hele zin is een syntagma. Het onderwerp is een syntagma dat verder onderverdeeld dient te worden en de twee meerwoordige bijwoordelijke bepalingen op het eind zijn ook syntagma.

Daarna worden de paradigma (de woorden die deel uitmaken van een syntagma) bekeken wat betreft de onderlinge verplaatsbaarheid en vervangbaarheid met andere woordgroepen of woorden (de binnenbouw). Hier wordt een voorbeeld van het paradigma van het laatste syntagma verticaal weergegeven:

2. (De voordeur van die huizen die pas gebouwd zijn) (klemt) de laatste tijd iets erger.
v v v v
minder;
vlugger;
te erg;
te weinig;
te vlug;
enzovoorts

Vervolgens wordt ook de onderlinge verplaatsbaarheid en verbindbaarheid van de syntagma in de buitenbouw (de onderlinge verhouding tussen de syntagma in de hele zin) onderzocht. Door alle denkbare distributiemogelijkheden van de onderdelen van de syntagma en paradigma na te gaan kan de taal aan de hand van deze methode zeer gedetailleerd beschreven worden.

In 1957 verscheen Noel Chomsky's *Syntactic structures*, waarin een heel andere manier van taalbeschrijving aan de orde komt, de generatieve taalkunde, gebaseerd op het principe dat de taalgebruiker met behulp van een eindige reeks re-

gels een oneindig aantal nieuwe zinnen kan genereren. Dit generatieve principe staat sterk in contrast met de beschrijvingsmethode van Paardekooper, die echter bij zijn eigen structuralistische methode is gebleven. Zijn wetenschappelijke stokpaardjes hebben al sinds de eerste versies van het boek tot levendige discussies onder taalkundigen geleid en Paardekooper wordt frequent geciteerd en becommentarieerd, soms ook bekritiseerd.

De voorbeelden in *Beknopte ABN-syntaksis* zijn geen authentieke voorbeelden uit een corpus maar zijn door de schrijver zelf geconstrueerd. Dit zou verantwoord kunnen worden door zijn taalkundige ervaring en doordat zijn idiolect het zogenaamde ABN is, waaraan je iemand niet talig kunt lokaliseren. Paardekooper levert regelmatig zijn subjectieve mening over de correctheid van syntactische varianten. Recent taalonderzoek is in hogere mate gebruikersgebaseerd, doordat het onderzoeksmateriaal uit authentiek corpusmateriaal bestaat. Om een voorbeeld te noemen: in mijn eigen onderzoek naar het gebruik van de rode en groene woordvolgorde in tweeledige eindgroepen met een voltooid deelwoord werden 3642 bijzinnen uit het 39 miljoen-corpus van het Instituut voor Nederlandse Lexicologie (www.inl.nl/home) gebruikt. Mijn doel was het feitelijke gebruik en de frequentie van de rode en groene woordvolgorde in bijzinnen met een tweeledige eindgroep met een voltooid deelwoord in kaart te brengen en de factoren die de keuze tussen de twee volgordevarianten zouden kunnen beïnvloeden onderzoeken, ten einde de keuze te proberen te verklaren en voorspellen. In tegenstelling tot de voorkeurvolgorde van het idiolect van Paardekooper was de verdeling in bijzinnen van het type in (3) 63.8% rode woordvolgorde (had gezien) en 36.2% de groene volgorde (gezien had). Paardekooper gebruikt in het boek consequent de groene volgorde en geeft die volgorde als voorkeurvolgorde aan:

3. <toen> (ik) het {gezien} (had) (voorkeurvolgorde)
<toen> (ik) het (had) {gezien}
(Paardekooper 1986, p. 96)

De beschrijving van Paardekooper doet in dit geval dus geen recht aan het werkelijke taalgebruik.

P.C. Paardekoopers *Beknopte ABN-syntaksis*, zevende druk is al 25 jaar (en nog langer als je ook de voorgangers met dezelfde titel consulteert) een onmisbare bron van kennis en een ingang voor verder taalkundig onderzoek. Zelf had ik mijn twijfels bij de methode en de prescriptieve beschrijving van Paardekooper en ik werd hierdoor aangespoord om te onderzoeken of de voorkeurvolgorde van Paardekooper inderdaad de meest gebruikte was. Op deze manier blijft P.C. Paardekoopers werk nog steeds inspireren.

Mona Arfs, Göteborg

1987

Frits van Oostrom: *Het woord van eer. Literatuur aan het Hollandse hof omstreeks 1400*
Amsterdam, Meulenhoff

In mijn studententijd stond *Het woord van eer* (1987) van Frits van Oostrom reeds enkele jaren op de boekenplank van de bibliotheek van onze universiteit te Boedapest, maar toen gebruikten we voor de examens historische letterkunde nog de literatuurgeschiedenis van Knuveler en *Het spel en de knikkers* van Calis, Huygens en Veurman. Degenen die het vage vermoeden hadden dat ze ooit met de oude literatuur van de Lage Landen te maken zouden krijgen, schaften zich het werk van Jozef Van Mierlo aan. Daarom bladerde ik dus met veel eerbied in Van Mierlo. Wat ik echter bij hem vond, was – ondanks de grote hoeveelheid informatie – een door genre-indelingen verbrokken beeld van de oude literatuur. Toen ik ten slotte *Het woord van eer* in de hand nam, viel die ervaring te vergelijken met het lezen van Huizinga: het was zien, proeven, tasten.

Het boek bevat zeven hoofdstukken, met ‘Hof en literatuur’ (over het begin van de regering van Albrecht van Beieren) en ‘Hofliteratuur’ (over het begin van de regering van Filip de Goede) als begin en slot. Van Oostrom brengt door deze opzet een denkbeeldig hof tot stand, een *locus* waarin hij de brokstukken verzamelt die voorheen in de kistjes van de verschillende genres verborgen waren gebleven.

Tegen de achtergrond van de mistige luchten en moerassen van het Noorden verschijnt al in de eerste zin van het eerste hoofdstuk de figuur van de krankzinnig geworden graaf Willem V van Holland, die genoodzaakt is de regering over te laten aan zijn broer – een openingsscène die van Shakespeares hand had kunnen zijn. De broer, Albrecht van Beieren, laat het hof meteen uitbouwen, er wordt overal gemoderniseerd. Uit de grafelijke rekeningen, een goudmijn voor Van Oostrom, blijkt dat er nu letterlijk ruimte wordt gemaakt voor toernooien en feesten, voor literatuur en muziek, voor *pypers*, *yrauden* en sprekers.

Aan dit gemoderniseerde hof plaatst Van Oostrom vier figuren (ik noem ze niet in de volgorde waarin ze in het boek verschijnen): Heraut Beieren, Dirc van Delft, Willem van Hildergeraersberch en Dirc Potter. In het hoofdstuk over Heraut Beieren, wiens werk vroeger door het compilerische karakter ervan weinig gewaardeerd werd, gebruikt Van Oostrom een verrassende techniek: hij analyseert de weglatingen in diens Wereldkroniek in relatie tot de bronnen, waarbij de Heraut ernaar streefde een ideologisch gekleurde dynastieke geschiedenis te schrijven. De geleerde hofkapelaan Dirc van Delft werd door Van Mierlo hooggeacht vanwege zijn diepzinnigheid en zijn stijl. Ook Van Oostrom behandelt zijn schrijfstijl,

maar dan vanuit het gezichtspunt van de door hofleven en ridderschap beïnvloede beeldspraak. In zijn preken leverde Van Delft kritiek op het wereldse hofleven.

Laat ons nu het verschil bekijken tussen de portrettering van twee van de gepresenteerde figuren door Van Mierlo en Van Oostrom. Willem van Hildegaersberch was volgens Van Mierlo 'een gemakkelijk rijmelaar', wiens 'zucht tot moralizeeren' zijn beste werk bedierf, hij was 'allerminst een persoonlijkheid' en wist niet 'wat hij zei en wilde'. Wat Dirc Potter betreft, ontkent Van Mierlo niet dat hij aangenaam en bevallig kon vertellen; hij geeft zelfs toe dat hij vol 'sappige spreuken, leuke gezegden, spreekwoordelijke volkswijsheid' zat, maar hij miste volgens hem innigheid, diepte en hartstocht. Van Oostrom klopt het stof van deze twee figuren en bekijkt het werk van Willem en Dirc in het licht van hun functie binnen het hof. Willem blijkt een meesterspreker te zijn geweest, die de waarheid probeerde te zeggen over de misstanden aan de hoven, bij de geestelijkheid en in de politiek. Dirc Potter, een nogal complexe persoonlijkheid, vertoonde een in veel opzichten moderne mentaliteit. Hij schreef uit liefhebberij en was een auteur met liberale en burgerlijke ideeën: hij verbond bijvoorbeeld liefde en huwelijk met elkaar. Evenals Dirc van Delft veroordeelde hij het overspel en propageerde hij het huwelijk.

De hoofse liefde werd natuurlijk ook bezongen, maar de liedcultuur aan het hof kan niet uit directe bronnen worden gereconstrueerd. Door een provocerend en dapper gebaar weet Van Oostrom echter dit probleem op te lossen. Hij vergelijkt de inhoud van de op enkele beschadigde perkamentbladen overgebleven hoofse liederen met de inhoud van liefdesliederen uit het omvangrijke en gave Haagse liederenhandschrift. Het weinige wat wel aanwezig is 'binnen de muren', projecteert hij naar 'buiten'; hij vangt het beeld op in een spiegel en vergroot dat om duidelijker te kunnen zien wat zich daarbinnen afspeelt. Uit een nauwkeurig onderzoek van de inhoud van de liederen concludeert hij dat in het hoofse milieu het liefdeslied een levensleer was, en de liefdesleer een soort gedragsmoraal. Wat uit de analyse van de teksten blijkt, is onder andere dat de dame niet onbereikbaar was: haar geschenk aan de minnaar was nu en dan nogal tastbaar. Van Oostrom is zich ervan bewust dat het in de liederen om een collectief rollenspel gaat, maar hij baseert zich ook op de gegevens die hij uit de rekeningen kan aflezen; in de hoofse kringen zocht men de liefde niet in het huwelijk maar in buitenechtelijke relaties, zoals blijkt uit de geschenken van Albrecht aan Aleiden en Katrijnen en andere dames.

Het verschijnen van dit boek werd eind jaren tachtig van de vorige eeuw alom gevierd. Met *Het woord van eer* werden de grenzen van de literatuur verlegd. Na de eerste golven van enthousiasme sprak men echter ook de zorg uit dat door deze opvallend succesvolle benaderingswijze het letterkundig onderzoek als onderdeel van de (cultuur)geschiedenis gemarginaliseerd zou worden, en men waarschuwde voor het volledig negeren van de oude genre-indeling. In de bijna vijftieng jaren die sindsdien verstreken zijn is mijns inziens gebleken dat er, na het

verschijnen van dit baanbrekende werk, toch een gezonde balans gevonden werd. Door niet alleen naar de inhoud maar ook nadrukkelijk naar de functie van de teksten te kijken in het milieu waarin ze ontstonden, werd de interdisciplinaire benadering van de historische letterkunde bijna een plicht voor de nieuwe generatie. De literatuurgeschiedenis is beter leesbaar geworden, de beelden werden coherenter, de ruimtes plastischer, tastbaarder, levensechter. Met andere woorden, de inhoud van ons vak is vandaag minder abstract dan voorheen.

Anikó Daróczy, Boedapest

1988

Maaïke Meijer: *De lust tot lezen. Nederlandse dichters en het literaire systeem*

Amsterdam, Sara / Van Genneep

Dit lijvige boek – tegelijk het proefschrift van de auteur – combineert theorie en praktijk van de literatuurwetenschap op een virtuoze manier. Theorie – onder andere die van Culler, Riffaterre, Sontag, Fetterley, Even-Zohar – wordt niet mechanisch toegepast op de literaire tekst, maar na een heldere uitleg ermee geconfronteerd. De praktijk – analyse van gedichten van Nederlandse dichters zoals M. Vasalis, Judith Herzberg, Neeltje Maria Min, Anna Blaman, Elly de Waard, Hella Haasse en anderen – voert de lezer(es) naar nieuwe en onbekende gebieden. Meijer pleit voor een herwaardering van de interpretatie in de literatuurwetenschap. M. Vasalis wordt in het referentiekader van de mystiek geplaatst; de gedichten van Judith Herzberg worden met een erotische legetica (poëtica van de lezer) gelezen, waardoor de lezer het gedicht niet ‘verklaart’ maar de vreemdheid ervan hartstochtelijk beleeft, ondergaat. Het gat in de betekenis wordt in de poëzie van Min mede door ongrammaticaliteiten ingevuld.

Aan de hand van een discoursanalyse van de geschriften van de *Merlyn*-mannen onthult Meijer de ‘manziekte’ van deze voorstanders van de tekstimmanente literatuurbeschouwing; bovendien blijkt het afwijzen van het vrouwelijke een metafoor voor diskwalificatie in het algemeen. Het lezen van literatuur wordt eveneens geconfronteerd met de politiek. Zwarte teksten creëren vaak een discontinuïteit tussen lezer en tekst en leiden ertoe dat er vraagtekens gezet worden bij de normen van de westerse kritiek. De politieke aspecten van het leesproces worden benadrukt en bij bepaalde witte – onder andere – Zuid-Afrikaanse teksten wordt een *resisting reading* gepropageerd. Lezers bevinden zich in een ruimte van tegenstrijdige gedachten, emoties en levensbeschouwingen van waaruit ze op grond van hun eigen, subjectieve standpunt beslissen of ze met de tekst kunnen meegaan of juist niet.

‘Lezen als lesbo’ – naar het voorbeeld van Cullers ‘lezen als vrouw’ – voegt een nieuw perspectief toe aan de receptie van literaire teksten. Als de betekenis niet in de tekst, maar bij de lezer(es) ligt en als de verwachtingshorizon van lezers zowel door hun literaire als door hun sociale kennis wordt bepaald, dan krijgt ‘lezen als lesbo’ een belangrijke rol in de receptiemogelijkheden. Dit wordt aangetoond in een uitputtende analyse van de receptie van de poëzie van Elly de Waard. Literatuur bestaat niet in een vacuüm, maar vormt een onderdeel van verschillende systemen. Meijer onderscheidt een mannencircuit, een vrouwencircuit en een lesbisch circuit. De receptie van het werk van Elly de Waard wordt getoetst aan de beoordelingen van haar werk in deze drie circuits.

Meijers zoeklicht valt eveneens op de dichtersessen die in de jaren vijftig van de vorige eeuw in de schaduw van de Vijftigers – allemaal mannen – op hun eigen manier revolutionaire poëzie schreven. De criteria van vernieuwing werden aan de hand van mannelijke poëzie door mannelijke critici vastgesteld, terwijl vernieuwing ook alternatieve aspecten had in het werk van M. Vasalis, Ellen Warmond, Ida Gerhardt, Hanny Michaelis, Ankie Peypers en vele anderen. Depressie was een symptoom van het onbehagen van de vrouw in deze periode. Zo bewijst Meijer dat er nooit sprake kan zijn van die Ene Literatuur zoals die door witte, Europese mannen als zodanig uitgeroepen wordt. Klasse, kleur, gender en leeftijd creëren elk voor zich andere perspectieven zowel voor het schrijven als voor het lezen en interpreteren van literatuur. Discussie tussen verschillende visies maakt de beoefening van de literatuurwetenschap tot een uitdagende praktijk, die nooit verveelt.

Er zijn twee vragen die zich na het herlezen van deze grensverleggende studie bij mij opdringen: 1) In hoeverre is dit boek nog actueel, 23 jaar na de publicatie in 1988? 2) Hoe lees ik dit boek als Midden-Europese neerlandica in 2012?

1) Het werk van Meijer heeft niets van zijn actualiteit verloren. Het is waar dat er sindsdien veel is gebeurd – mede door haar toedoen – op het gebied van de feministische literatuurwetenschap, zoals de prachtige bloemlezing van vrouwelijke teksten tussen 1550 en 1850, *Met en zonder lauwerkrans* (1997). Schrijfsters uit de periode 1880-2010 kregen een plaats in *Schrijvende vrouwen* (2010). Het is tegenwoordig niet alleen Knuvelder waarop men een beroep kan doen als het om literatuurgeschiedenis gaat. Dit zijn zeer belangrijke en verheugende feiten. Zaak is dat Meijer in haar boek een lezersgerichte, politieke, geëngageerde, erotische literatuurbeleving propageert waarin etniciteit, gender en leeftijd een cruciale rol spelen. Deze perspectieven kunnen niet verouderen aangezien ze altijd nieuwe ontdekkingen impliceren.

2) Ik las en herlas het boek als neerlandica in Midden-Europa. Het werk heeft me eerst na de *Wende* bereikt. Om meer precies te zijn: eind jaren negentig van de vorige eeuw. In mijn sociale context – een pas verworven vrijheid tegenover een verleden waarin alles werd gedaan om literatuur door de dominante ideologie te laten bepalen – werd de autonomie van literatuur als een nieuwe verworvenheid beschouwd. Schrijvers en critici mochten herademen: ze behoefden niet langer zelfcensuur te beoefenen, en ze beleefden een euforie van vrijheid. Terecht. Maar er werd gauw vergeten wat Meijer zo overtuigend laat zien: literatuur wordt altijd in een context geboren en gelezen. Als er een dominante ideologie verdreven wordt, kunnen er nieuwe, slimmere want onzichtbare ideologieën voor in de plaats komen. Literatuur is nooit neutraal. *De lust tot lezen* stelt bovendien vrouwelijke auteurs centraal. Ik las met jaloezie over de infrastructuur die Meijer beschrijft waarbinnen vrouwelijke literaire en andere uitingen kunnen gedijen, zoals de uitgeverijen en tijdschriften die zich op het werk van schrijfsters concentreren. In mijn land is er nog geen sprake van zo'n infrastructuur.

Als docent neem ik dit boek mee naar de klas. Poëzie is voor de meeste studenten een moeilijk benaderbaar monument op een sokkel. Het schijnt ze ook irrelevant. Meijers visie, waarin het zwaartepunt van de interpretatie niet in de tekst maar in de lezer wordt geplaatst, werkt als een aanmoediging voor jonge lezers van poëzie. Ook de focus op vrouwelijke auteurs werkt bevrijdend op een faculteit waarin negentig procent van de studenten tot de vrouwelijke sekse behoort. *De lust tot lezen* heeft daarbij een opvoedende kracht: het maakt ons – studenten en docenten beiden – alert voor vooroordelen, stereotypen en scheve machtsverhoudingen zowel in de maatschappij als in teksten. Het boek opteert voor democratie: tekst en lezer, theorie en praktijk, mannen en vrouwen, hetero's en homo's, witten en zwarten worden niet alleen op gelijke voet behandeld, vaak wordt de door de westerse wereld geconstrueerde hiërarchie tussen deze paren omgekeerd. Deze omkering werkt verhelderend. Zo worden 'lessen in literatuur' op de universiteit boeiende zoektochten naar betekenissen die met elkaar geconfronteerd worden. Een gedicht wordt inleefbaar, verteerbaar, en van zijn sokkel omlaag gehaald om ervan te kunnen genieten.

Meijer spreekt ergens in haar boek over het interessante verschijnsel *mise en abyme*: een onderdeel van een tekst weerspiegelt het geheel. Dat doet Meijers werk ook: door het gebruik van de ik-vorm waardoor ze haar eigen subjectiviteit blootlegt, door woordspelingen zoals 'Minformatie' (over het gebrek aan informatie in de gedichten van Min) en 'De Waardering' (over de waardering van de poëzie van Elly de Waard), door het gebruik van alliteraties, door poëtische herhalingen en een meesterlijke afwisseling van lange en korte zinnen werkt deze betogende tekst zelf als literatuur die dan in de lezer(es) vele momenten van zelfreflectie genereert. Het lezen van haar boek wordt een ware lust in het leesproces.

Judit Gera, Boedapest

1989

Nettie Heimeriks & Willem van Toorn (red.): *De hele Biblebontse berg. De geschiedenis van het kinderboek in Nederland & Vlaanderen van de middeleeuwen tot heden*

Amsterdam, Querido

De Nederlandstalige kinder- en jeugdliteratuur speelt internationaal een uiterst belangrijke rol. In het bijzonder in het Duitse taalgebied is ze niet meer weg te denken. Aanleiding genoeg om aandacht te besteden aan haar literatuurhistorische wortels, de ontwikkelingen en de context van de Nederlandse en Vlaamse kinder- en jeugdliteratuur. Toch lijkt dit onderzoek niet echt van de grond te komen. Meer dan twintig jaar na publicatie van *De hele Biblebontse berg* lijkt 'de aandacht voor het boek' nog steeds 'meer tot produktie dan tot reflectie' (p. 459) te hebben geleid, om uit de bijdrage van Kees Fens in dit standaardwerk uit 1989 te citeren.

Het onderzoek naar de kinder- en jeugdliteratuur stond eind van de jaren tachtig van de vorige eeuw nog min of meer in de kinderschoenen. Sinds *Wormcruyt met Suycker* (1950) van D.L. Daalder, de 'beknopte Knuvelder' (Peters 1997, p. 424) van de Nederlandse jeugdliteratuur, was geen serieuze geschiedenis van de jeugdliteratuur meer verschenen. In *De hele Biblebontse berg* werd de kinder- en jeugdliteratuur en het landschap rond de Biblebontse berg voor het eerst in kaart gebracht. Niet alleen de geschiedenis van het genre werd uitvoerig belicht, van de middeleeuwen tot medio de jaren tachtig; de auteurs van *De hele Biblebontse berg* reflecteren ook op het Vlaamse kinderboek, het reclameboek en de rol van vormgeving, drukkers en uitgevers. Het resultaat is een schat aan informatie. Gezien er maar weinig vooronderzoek was, moest het beeld uiteraard fragmentarisch blijven. In 1989 bleven nog grote stukken van de Biblebontse berg achter wolken verborgen. Indertijd had men weinig of geen aandacht voor de manier waarop jeugdliteratuur genres en stijlen weerspiegelt, voor dwarsverbanden met buitenlandse literatuur, voor (kinder-)tijdschriften, voor ideologisch of religieus georiënteerde literatuur uit de twintigste eeuw, voor bakkerijmen en voor boeken waarin het beeldmateriaal overweegt (zie hiervoor ook Peters 1997, pp. 424-25; De Bont & Van Lierop-Debrauwer 2001). Bovendien, en ook dat was een punt van kritiek, maakte het boek als geheel een weinig coherente indruk. Omdat de specialisten zich vooral op hun eigen terrein concentreerden, werd geen groter verband zichtbaar.

Maar de ban was gebroken. *De geschiedenis van het kinderboek in Nederland & Vlaanderen van de middeleeuwen tot heden* uit 1989 is niet alleen een boek dat men nog steeds met plezier kan lezen en dat men graag in de hand neemt om iets op te zoeken. *De hele Biblebontse berg* heeft de kinder- en jeugdliteratuur uit haar 'isole-

ment' (Bekkering 1993, p. 743) gehaald. Met de publicatie van het boek van Nettie Heimeriks en Willem van Toorn is een discussie over de ideale geschiedenis van de jeugdliteratuur begonnen, die ons tot op de dag van vandaag bezighoudt.

Uitgangspunt voor het debat waren de beschouwingen van Kees Fens over enerzijds de vraag naar de 'doorwerking' van wat hij de 'kinderlectuur' noemt en anderzijds de 'verbindingen' (p. 464) tussen literatuur voor jongeren en die voor volwassenen. Fens verwees in dit verband onder andere naar het historische jeugdboek en het feit dat het realisme van de 'officiële literatuur' (p. 465) zich in de literatuur voor de jeugd heeft voortgezet en suggereerde dat het tijd werd om de Biblebontse berg uit de schaduw van de 'grote literatuurgeschiedenis' (p. 464) te halen en serieuze 'pogingen' (p. 465) te ondernemen om beide samen te presenteren.

Twee decennia later zijn we nog niet veel verder. De discussie die op de bijdrage van Fens volgde, onttaardde snel in een soort stellingoorlog. In plaats van inderdaad naar wegen te zoeken om enerzijds kinder- en jeugdliteratuur en anderzijds literatuur voor volwassenen gezamenlijk te presenteren, verdedigde iedereen naar vermogen de eigen positie. Aan de ene kant werd om meer aandacht gevraagd voor de literaire kanten van de jeugdliteratuur, aan de andere kant concentreerde men zich vooral op de leesbevorderende en opvoedkundige aspecten van het genre. Opvallend is bovendien dat meestal vanuit de jeugdliteratuur werd geargumenteed. Terecht schrijft Harry Bekkering in zijn bijdrage voor *Nederlandse literatuur, een geschiedenis* dat de 'jeugdliteraire deskundigen' eenmaal veroverd terrein 'niet zonder verzet' (Bekkering 1993, p. 750) wilden opgeven. En ook de filologen verzetten zich met hand en tand tegen de gedachte dat literatuur grenze-loos en het verschil tussen pedagogische en literaire adviezen eerder 'gering' (Fens, p. 464) zou zijn. Zelfs nu, goed twintig jaar na de publicatie van *De hele Biblebontse berg*, is in de discussie over literatuur voor volwassenen van een 'structurele belangstelling voor jeugdliteratuur' (Van Lierop-Debrauwer 2000, p. 7) nauwelijks of geen sprake. Dat blijkt ook uit Hugo Brems' *Altijd weer vogels die nesten beginnen*. In zijn geschiedenis van de Nederlandse literatuur wijdt Brems slechts enkele zinnen aan de jeugdliteratuur. Ze is dus nog steeds niet 'organisch opgenomen [...] in de beschrijving van de literaire ontwikkelingen' (Bekkering 1993, p. 750).

Als men de hele discussie over enerzijds de relatie tussen de pedagogische en de literaire functie van kinder- en jeugdliteratuur en anderzijds de relatie tussen de literatuur voor jongeren en die voor volwassenen de revue laat passeren, blijkt dat men lang niet heeft willen of kunnen zien dat het eigenlijk om een 'spiegelgevecht' (Van Lierop-Debrauwer 2000, p. 7) ging. Wisselwerkingen werden niet altijd ontkend, maar in eerste instantie ging het toch steeds om het afbakenen van min of meer braakliggend terrein op de Biblebontse berg. Misschien was dat niet gebeurd, als de auteurs van *De hele Biblebontse berg* hun oorspronkelijke concept hadden gerealiseerd. *De hele Biblebontse berg* had namelijk een 'omkeerboek' (De

Bont & Van Lierop-Debrauwer 2001, p. 72) moeten worden; een boek met een duidelijke structuur waarin aan de ene kant Lea Dasberg de geschiedenis van de jeugdliteratuur vanuit een pedagogische invalshoek zou beschrijven en Kees Fens de literaire aspecten van het fenomeen zou toelichten. Een dergelijke aanpak had waarschijnlijk eerder de aandacht van de – schijnbare – tegenstellingen jeugd–volwassen, literatuur–niet literatuur naar de wisselwerkingen tussen de verschillende systemen verschoven, had misschien sneller duidelijk gemaakt dat het in de relatie tussen literatuur voor jongeren en die voor volwassenen minder om tegenstellingen gaat dan om dynamische processen en ontwikkelingen. Natuurlijk had men het dan ook over verschillen moeten hebben; had men bijvoorbeeld rekening moeten houden met het feit dat literatuur voor kinderen en jongeren voor andere lezers geschreven is dan literatuur voor volwassenen. Maar misschien was dan duidelijker geworden dat wisselwerkingen paradoxaal genoeg ook de verschillen genereren die aan hun dynamiek ten grondslag lijken te liggen. Is dat niet de sleutel van de Biblebontse berg? Dat wat uiteindelijk identiteit verleent, is niet, of in ieder geval niet alleen, het resultaat van canoniserende statements, maar van een dynamisch proces van interactie en communicatie.

Herbert van Uffelen, Wenen

- Bekkering, Harry, 'De Gouden Griffel wordt voor de eerste maal uitgereikt: De emancipatie van kinder- en jeugdliteratuur'. M. Schenkeveld-van der Dussen & Ton Anbeek (red.), *Nederlandse literatuur, een geschiedenis*. Groningen, 1993, 743-51.
- Bont, Martijn de, & Helma van Lierop-Debrauwer, 'De afgelopen twintig jaar maken een wereld van verschil: Een interview met Biblebontse berg-eindredacteur Nettie Heimeriks'. *Literatuur zonder leeftijd* 54-56, (15) 2001, 70-76.
- Brems, Hugo, *Altijd weer vogels die nesten beginnen. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1945-2005*. Amsterdam, 2006.
- Fens, Kees, 'Achter de berg'. Nettie Heimeriks & Willem van Toorn (red.), *De hele Biblebontse berg: De geschiedenis van het kinderboek in Nederland & Vlaanderen van de middeleeuwen tot heden*. Amsterdam, 1989, 459-67.
- Lierop-Debrauwer, Helma van, *Perspectief op het verleden: Over jeugdliteratuur, volwassenenliteratuur en hun geschiedschrijving*. Rede uitgesproken door Prof. dr. H. van Lierop-Debrauwer bij de aanvaarding van het ambt van bijzonder hoogleraar in de kinder- en jeugdliteratuur aan de universiteit Leiden, gehouden op 17 december 1999. Geraadpleegd op <https://openaccess.leidenuniv.nl/handle/1887/5392> op 17 mei 2012.
- Peters, Henk, 'Ko Kruier op zoek naar zijn stadsgenoot Frits van Egters: Over jeugdliteraire geschiedschrijving'. *Literatuur zonder leeftijd* 43, (11) 1997, 423-38.

1990

Cor van Bree: *Historische taalkunde*

Leuven / Amersfoort, Acco

Cor van Brees handboek *Historische taalkunde*, dat voor het eerst verscheen in 1990, is een inleiding in de algemene historische taalwetenschap. De algemene principes van de historische taalkunde worden echter haast uitsluitend geïllustreerd met voorbeelden uit het Nederlands en daarmee verwante talen, waardoor het boek voor de interne taalgeschiedenis van het Nederlands een veel groter belang krijgt dan soortgelijke inleidingen in de historische taalwetenschap die zich in de keuze van talige voorbeelden eclectisch opstellen. Dat de aandacht vooral op het Nederlands is gericht, maakt het boek bijzonder geschikt voor studenten Nederlands uit binnen- en buitenland die een college over taalverandering en taalvariatie in het Nederlands willen volgen, zij het – vanwege de complexiteit van de stof en het grote aantal specialistische vaktermen die als bekend verondersteld worden – veeleer voor oudere- dan voor eerstejaars.

Van Bree heeft er om didactische redenen voor geopteerd om de verschillende onderdelen van de historische taalwetenschap als uitgangspunt te nemen en niet de verschillende theoretische benaderingen die er zijn. In overeenstemming met dit beginsel is zijn handboek ingedeeld in vijf delen, die elk uit verschillende hoofdstukken bestaan.

Het eerste deel handelt over ‘taalverwantschap en taalreconstructie’. In theoretisch opzicht steunt het op de verworvenheden van de negentiende-eeuwse historisch-vergelijkende taalwetenschap, zoals die is ontwikkeld door de neogrammatici en hun directe voorgangers. Het vaststellen van taalverwantschap aan de hand van klankwetten en klankcorrespondenties, de structuur van de Indo-Europese en de Germaanse taalfamilie, de reconstructie van prototalen en van klankwaarden, de ontdekking van de wet van Verner als resultaat van het doorgedreven zoeken naar regelmaat in klankverhoudingen, zijn belangrijke thema’s in de hoofdstukken twee tot en met vijf.

In het tweede deel komen de verschillende soorten taalverandering aan bod: klankverandering, betekenisverandering en de verschillende mogelijke combinaties van deze beide. Dit deel is in hoofdzaak structuralistisch van opzet: veel aandacht gaat naar de structurele samenhang tussen reeksen klank- en betekenisveranderingen. Zo worden diverse voorbeelden van *push* en *drag chains*, van homonymievermijding en parallelle betekenisontwikkelingen toegelicht. Het principe van de formeel-semantische analogie, die een corrigerende werking op klank- en betekenisverandering heeft, leidt Van Bree naar het isomorfieprincipe, dat als een rode draad door de delen twee en drie loopt: in haast elk hoofdstuk wordt het – al dan niet betrekkelijke – belang van het isomorfie- of Hum-

boldtiaans principe, de tendens in de richting van een ideaal tekensysteem waarbij iedere taalvorm maar één betekenis heeft en bij iedere betekenis maar één taalvorm hoort, voor de besproken taalverandering geëvalueerd.

In deel drie worden de implicaties van de soorten taalverandering voor grammatica en woordenschat en de interactie tussen beide beschouwd. Op fonologisch gebied betreft het veranderingen in de foneeminventaris en de distributie van de fonemen, op morfologisch gebied veranderingen in de flexie, het ontstaan en het verdwijnen van samenstellingen en affixen (waarbij het verschijnsel 'grammaticalisatie' wel beschreven, maar niet zo benoemd wordt), op syntactisch gebied het ontstaan en het verdwijnen van constructies en wijzigingen in de woordvolgorde.

Het proces van taalverandering wordt in deel vier in methodologisch, chronologisch en regionaal opzicht onder de loep genomen. Taalveranderingen verlopen geleidelijk én geconditioneerd. Tussen de introductie van een vernieuwing, waardoor een nieuwe variant naast een bestaande variant komt te staan, en de fase waarin de ene variant de andere verdrongen heeft, kan een lange periode liggen. Een taalverandering breidt zich geleidelijk uit over de taalgemeenschap (sociale geleidelijkheid), treedt op in steeds meer taalgebruikssituaties (stilistische geleidelijkheid), verspreidt zich over steeds meer regio's (geografische geleidelijkheid) en treft steeds meer elementen uit klankinventaris, woordenschat of zinsbouw (talige geleidelijkheid). Door middel van onderzoek van taalvariatiepatronen in werkelijke of schijnbare tijd kan worden vastgesteld wanneer een taalverandering op gang is gebracht respectievelijk haar beslag heeft gekregen.

Deel vijf stelt taalveranderingen aan de orde die het gevolg zijn van invloeden van buiten, meer bepaald van het contact met andere talen door de tweetalige taalgebruiker. Van Bree bespreekt in dit deel de psycholinguïstische factoren die bij ontlening in het spel zijn, hij behandelt de verschillende taalcontactsituaties en laat zien op welk niveau van taal en taalgebruik ontlening kan optreden en welke effecten en reacties op vreemde invloed mogelijk zijn.

In het afsluitende hoofdstuk 22 van deel vijf gaat Van Bree tenslotte in op de factoren die het proces van taalverandering sturen en de voorspelbaarheid van taalveranderingen. Van Bree ontwikkelt geen eigen taalhistorische theorie en geeft evenmin een overzicht van taalveranderingstheorieën van andere linguïsten, maar introduceert in de tweede, licht herziene druk uit 1996 de 'onzichtbare hand-theorie' van Rudi Keller als plausibele theorie ter verklaring van het optreden van taalveranderingen. In het proces van taalverandering staat de taalgebruikende mens voor Van Bree centraal: een taalhistorische theorie zal een theorie van de taalgebruikende, de taalverwervende en de taalscheppende mens zijn.

De betekenis van Van Brees *Historische taalkunde* voor de neerlandistiek is dat hij het hoe en het waarom van taalveranderingen die in de geschiedenis van het Nederlands zijn opgetreden, met elkaar verbonden heeft. Hij maakt zowel veranderingen die zich aan het Nederlands voltrokken hebben zonder invloed als mét

invloed van buitenaf zichtbaar voor de lezer. In zijn integratieve benadering spelen analogiewerkingen en het principe van Humboldt als motor tot taalverandering op alle domeinen van de taal een grote rol. Zijn handboek vormt een goede synthese van gangbare opvattingen en benaderingswijzen vanuit verschillende disciplines, waaronder de contactlinguïstiek en de tweedetaalverwerving als bron van taalverandering. Door zoveel verschillende aspecten met grote kennis van zaken te verenigen in één boek heeft Van Bree de algemene historische taalwetenschap én de historische taalkunde van het Nederlands ten zeerste aan zich verplicht. Dat de tweede, licht herziene druk (1996) sinds 2004 in de DBNL digitaal ter beschikking is gesteld, waarbij Van Bree hoofdstuk 22 overigens grondig herwerkt heeft, garandeert de blijvende toegankelijkheid van dit standaardhandboek voor het onderwijs in binnen- en buitenland.

Ann Marynissen, Keulen

1992

Jan Stroop: *Towards the end of the standard language in the Netherlands*
Amsterdam, North-Holland

Wie Stroop zegt, zegt Poldernederlands. Dat is de benaming die taalkundige Jan Stroop (*1938) heeft gegeven aan de systematische verschuiving van een aantal klinkers van het ABN. Die verschuiving, en vooral de sociolinguïstische aspecten ervan, beschrijft hij in *Poldernederlands. Waardoor het ABN verdwijnt uit 1998*. We kennen het waarschijnlijk allemaal. Het is een klassieker die ook al in de DBNL staat.¹ Volgens Stroop is die taalverandering in het ABN (in veel Nederlandse dialecten werd altijd al bijvoorbeeld *taid* gezegd in plaats van *tijd*) opmerkelijk, omdat hij is ingezet door professionele vrouwen die in de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw student waren, terwijl taalveranderingen waarbij een minder prestigieuze (dialect)vorm de standaardtaal binnendringt, doorgaans door mannen worden geïnitieerd.

Stroop had het verschijnsel al voor *Poldernederlands* gesignaleerd. Stroop 1992 is de gepubliceerde versie van een lezing uit 1990 en van het begin van de jaren negentig dateren meer lezingen en publicaties van hem over dezelfde materie. In dit artikel stelt Stroop vast dat de gesproken standaardtaal even snel verandert als dialecten dat doen. Bij dialecten is dat een geval van convergentie; ze krijgen steeds meer kenmerken van de standaardtaal. Bij de standaardtaal gaat de beweging echter in tegenovergestelde richting en is er sprake van divergentie: er komt meer variatie. De uiteinden van het dialectcontinuüm worden zodoende minder extreem.

Van belang is de definitie van standaardtaal die Stroop hanteert. Die komt van Jespersen, die beweert dat het een taal is zonder variatie. Een standaardtaal mét varianten is een *contradictio in terminis* (Stroop 1992, p. 164). Door de convergentie en divergentie aan de uiteinden van het dialectcontinuüm ontstaat nu een veel bredere algemene taal (Algemeen Nederlands/[Algemene] omgangstaal in Stroop 1998, noot 4). Voorbeelden ervan zijn: diftongering van /e./ en /o./, en verlaging van de tweeklank /ɛi/ naar /ai/; elisie van d, t en l in *vinden*, *dat*, *niet*, *als*; *effe* in plaats van *even*; *hij heb* in plaats van *hij heeft* en variatie bij vormen van andere (hulp)werkwoorden. Het gaat in het artikel dus niet alleen om de Poldernederlandse klankveranderingen, maar om allerlei veranderingen in het Standaardnederlands waarbij vormen uit de niet-standaardtaal worden geaccepteerd.

De oorzaak legt Stroop bij een gebrek aan aandacht voor correct taalgebruik op school, op zijn beurt veroorzaakt door maatschappelijke veranderingen uit de jaren zestig toen allerlei regels in twijfel getrokken werden. Hij legt tevens een verband tussen het gebruik van standaardtaal en maatschappelijke verbetering. Aan het eind van de twintigste eeuw hebben de meeste Nederlanders het goed en zien

ze zichzelf niet als de mindere van een ander. Als je maatschappelijk al goed zit, heb je geen standaardtaal nodig om je naar boven te werken zoals dat vroeger het geval was. Bovendien ziet Stroop een verband met de informalisering van de maatschappij, dat wil zeggen normen vervagen, regels worden minder rigide. Dit alles leidt ertoe dat een standaardtaal ‘which in no way betrays the speaker’s origin or status, is further out of reach than ever’ (Stroop 1992, p. 174).

Echter, in *Poldernederlands* komt Stroop terug op dit verdwijnsce­nario:

Als het Nederlands van iedereen gelijkwaardig is, zo luidde mijn redenering zes jaar geleden, waarom zou iemand zich dan de taal van een ander aan­menen? Iedereen gelijk, dus ieders taal gelijk. Maar daar zat ik fout. Want ik had een bijzondere categorie Nederlanders over het hoofd gezien. Bij hen is een variëteit van het Nederlands ontstaan, die wel overgenomen wordt en zelfs door steeds grotere groepen sprekers: het Poldernederlands (1998, p. 70).

In deze visie wordt Poldernederlands dus Standaardnederlands, of althans het vervangt de uitspraaknorm van het ABN. Over andere normen heeft Stroop het hier niet. Het gaat dus niet meer om het einde van de standaardtaal, maar om de vervanging van een bepaalde uitspraaknorm. Is dat volgens Stroop nu het einde van de standaardtaal? In een recente ‘Update’ (Stroop 2010, pp. 219-223) acht hij het weliswaar ‘waarschijnlijk dat ook [andere] voorbeelden van “fout” Nederlands [...] [bijvoorbeeld *hun* als onderwerpsvorm, RV] ooit ABN-vormen zullen worden of [...] vormen van het Poldernederlands’, maar verder is het niet zo duidelijk. Wel distantieert hij zich van een ander einde van de standaardtaal: dat van Van der Horst (2008), want ‘mijn einde van de standaardtaal betrof alleen het gespro­ken ABN, terwijl [Van der Horst] meent dat ook het geschreven Standaardnederlands op zijn einde loopt’. Nu is dit niet de plaats om het spraakmakende boek van Van der Horst met Stroops ideeën te vergelijken. Ik volsta met de vaststelling dat Van der Horst eigenlijk iets heel anders beargumenteert, namelijk dat de noodzaak van het hele fenomeen standaardtaal langzamerhand verdwijnt.

Stroops visie van standaardtaal als variatieloos blijkt problematisch. Volgens Van der Wal (2010, p. 19) wordt ‘het huidige democratische ABN door 80% van de Nederlandse bevolking [gesproken]. [...] Het democratische ABN betekende evident een verruiming van de norm en een toename van diversiteit.’ Bovendien houdt Stroop er niet altijd genoeg rekening mee dat taalveranderingen zich niet van de ene op de andere dag voordoen. Er zijn natuurlijk nog genoeg mensen die geen Poldernederlands spreken en/of *hun* niet als onderwerpsvorm gebruiken. En ondanks zijn vele kritiek op het onderwijs is Standaardnederlands natuurlijk tóch de schoolnorm. Bovendien is het ook de norm bij het onderwijs Nederlands als vreemde en tweede taal. Lezers van *IN* weten dat beter dan wie dan ook. Het Nederlands dat ik nu doceer is niet wezenlijk anders dan dertig jaar geleden toen ik begon. Wel ben ik genuanceerder in mijn normtoepassing, maar dan als gevolg

van mijn ervaring. Bovendien grijp ik het feit dat bijvoorbeeld het vergelijkend voegwoord *als* bij een comparatief evenveel gebruikt wordt als *dan* aan om te praten over stijlverschillen ('maar in de formele schrijftaal niet'), over verschillen tussen Vlaams- en Nederlands-Nederlands, en over andere aspecten van taalcultuur. Verder is de maatschappelijke discussie over goed of fout taalgebruik natuurlijk bijzonder boeiend voor buitenlandse studenten Nederlands. Er zijn altijd parallellen met hun eigen taal. En bij de bestudering van die discussie in een college sociolinguïstiek is Stroop niet weg te denken. 'I think it is interesting to be controversial', schrijft hij (Stroop 1992, p. 171). Eén van Jan Stroops grootste verdiensten is dat hij taal en taalkunde voor een breder publiek toegankelijk maakt, soms door bewust controversieel te zijn.

Stroop, Jan, *Towards the end of the standard language in the Netherlands*. J.A. van Leuvensteijn & J. B. Berns (red.), *Dialect and standard language in the English, Dutch, German and Norwegian language areas*. Amsterdam, 1992, 162-177.

Roel Vismans, Sheffield

Noot

1. Zie http://www.dbnl.org/tekst/strooo8poldoI_01/, laatst geraadpleegd op 18 mei 2012.

Horst, Joop van der, *Het einde van de standaardtaal. Een wisseling van Europese taalcultuur*. Amsterdam, 2008.

Stroop, Jan, *Poldernederlands. Waardoor het ABN verdwijnt*. Amsterdam, 1998.

Stroop, Jan, *Hun hebben de taal verkwanseld. Over Poldernederlands, 'fout' Nederlands en ABN*. Amsterdam, 2010.

Wal, Marijke van der, 'Standaardtalen in beweging. Standaardisatie en destandaardisatie in Nederland, Vlaanderen en Zuid-Afrika'. M.J. van der Wal & E. Francken (red.), *Standaardtalen in beweging*. Amsterdam/Münster, 2010, 11-26.

1993

C.J. van Rees & G.J. Dorleijn: *De impact van literatuuropvattingen op het literaire veld. Aandachtsgebied literaire opvattingen van de Stichting Literatuurwetenschap*

Den Haag, Stichting Literatuurwetenschap

In opdracht van de toenmalige Stichting Literatuurwetenschap van NWO (Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek) ontstond het artikel van Van Rees en Dorleijn over de impact van literatuuropvattingen op het literaire veld naar aanleiding van een Utrechts symposium (december 1992) over het nieuwe aandachtsgebied 'Literatuuropvattingen' om 'het literatuurwetenschappelijk onderzoek in Nederland te stimuleren' (p. 1). Als wijdreikend voorstel en pleidooi voor de complementariteit en derhalve de noodzakelijke integratie van de vanouds gescheiden onderzoeksrichtingen van het traditionele poëticaonderzoek en de institutionele benadering van literatuur, kan het artikel worden beschouwd als een van de meest invloedrijke en tegelijkertijd meest controversiële bijdragen in de Nederlandse literatuurwetenschap van de laatste twintig jaar.

Uitgangspunt van hun voorstel is de definitie dat een literatuuropvatting – het woord dat zij prefereren boven 'poëtica' – moet worden gezien als de 'verzameling van normatieve denkbeelden over de aard en functie van literatuur alsmede een verzameling definities van teksteigenschappen en literaire technieken (procédés)' (p. 2). In hun voorstel voor onderzoek naar de rol van literaturopvattingen onderscheiden Van Rees en Dorleijn twee aandachtsgebieden: de denkbeelden van de deelnemers in het literaire veld zouden moeten worden gereconstrueerd en gesystematiseerd, en de rol van literaire instituties hierbij zou moeten worden onderzocht. Na deze uiteenzetting over hun doelen in hoofdstuk 1 gaan zij in hoofdstuk 2 nader in op het onderzoeksobject: het literaire veld en de impact van literaturopvattingen op het literaire veld. Het 'literaire veld' dient in hun opvatting als metafoor voor de door 'materiële en symbolische productie' bepaalde interactie tussen de verschillende in dit veld agerende personen en instellingen (literatuurkritiek, literatuuronderwijs, media, uitgeverijen enzovoort). De in het veld ontstane beeldvormingsprocessen over literaire werken zijn in grote mate bepaald door expliciet verwoorde of impliciete onuitgesproken literaturopvattingen.

Van Rees en Dorleijn pleiten voor de bewuste keuze van literaturopvatting als een onderzoeksobject, een perspectief dat in hun ogen het best via twee complementaire benaderingen onderzocht kan worden: het 'reconstrueren en systematiseren van denkbeelden over literatuur' enerzijds en de 'institutionele benadering' anderzijds (p. 8). In hoofdstuk 3 worden beide benaderingen nader uitgewerkt. Voor de eerste benadering kiezen zij als uitgangspunt Abrams' *theory of poetry* die – afhankelijk van de vier factoren auteur, publiek, tekst, afgebeelde werkelijkheid

– vier verschillende typen van literatuuropvatting onderscheidt (mimetisch, pragmatisch, expressief, autonomistisch), maar Van Rees en Dorleijn formuleren tegelijkertijd hun kritiek op dit op consensus gebaseerde beeld van de geschiedenis van de literaire kritiek. Zij verwijten deze *theory* ten eerste een gebrek aan contextualisering en aan bewustzijn voor veranderingen in de gedachtevorming over literatuur bij auteurs en critici. Ten tweede beschouwen Van Rees en Dorleijn de reconstructie van denkbeelden als een ontoereikend instrument voor de analyse van literaire teksten zelf. In hun opvatting is het noodzakelijk het literaire werk in zijn institutionele context te bestuderen. Pierre Bourdieu's veldtheorie uit de jaren zestig van de vorige eeuw dient als kader voor een beschrijving van de kracht- en machtswedstrijden van de uiteenlopende literaire instituties in het literaire veld, waarbij zij vooral nadruk leggen op het belang van Bourdieu's 'productie van geloof' (p. 14). In de lijn van Bourdieu relativeren Van Rees en Dorleijn de opvatting van kunst als een autonoom object en beschouwen zij een literair werk veel meer als het resultaat van een proces van beeldvorming dat bepaald is door de institutionele context. Deze houding vereist onderzoek naar de cultureel-ideologische, maar vooral ook de sociaaleconomische en sociaalpsychologische factoren die in het geheel van literaire instituties de beeldvorming bepalen. Bij die beeldvorming speelt als instrument de literaturopvatting een niet te onderschatten rol. Onderzoek naar de aard en het gebruik van literaturopvattingen en hun invloed op de wijze van kwaliteitstoekenning aan literaire werken kan bijdragen tot een helder inzicht in de 'productie' van wat zij noemen het 'nationale literaire erfgoed' (p. 19). Van Rees en Dorleijn sluiten hun bijdrage af met enkele opmerkingen over de wetenschappelijke en maatschappelijke relevantie en een faseringsvoorstel van hun project.

Verschillende directe reacties en tegenreacties op het voorstel verschenen al in de twee daaropvolgende jaren (Dorleijn & Van Rees 1994; Heynders 1995; Dorleijn & Van Rees 1995; Schulte Nordholt & Van Winckel 1995; Van Dijk 1995). In de kritiek werden vooral bezwaren geformuleerd ten aanzien van de positivistische benaderingswijze waarbij de interpretatieve aspecten van de reconstructie van literaturopvattingen verwaarloosd zouden worden. Vanuit mediëvistisch oogpunt leggen Dorleijn en Van Rees te veel de nadruk op het 'nationale' erfgoed en zij spreken zelfs heel algemeen over de stabiliteit van de 'internationale inbedding' van oudere literaire periodes. Wat zij hiermee bedoelen, blijft onduidelijk aangezien er in de door hun bedoelde middeleeuwen geen sprake kan zijn van naties en dus ook niet van 'internationaliteit'. Deze woorden leggen mijns inziens de zienswijze bloot van een aantal moderne literatuurwetenschappers, die aan de ene kant bij hun onderzoek te zeer de sinds de negentiende eeuw gegroeide nationale eenheden in het achterhoofd houden en aan de andere kant te weinig rekening houden met de zelfs regionale verschillen in het grote continentaalwestgermaanse gebied – waartoe het Nederlandse taalgebied vanuit taalhistorisch oogpunt behoorde. Toch kan de bijdrage van Van Rees en Dorleijn worden gezien als het

eigenlijke begin van een eigen uitwerking en een verdere ontwikkeling van Bourdieu's veldtheorie in het Nederlandse taalgebied.

Rita Schlusemann, Oldenburg

- Dijk, N. van, 'De toekomst van poëtica-onderzoek II. Een repliek'. *Spektator* 24, (3-4) 1995, 175-182.
- Dorleijn, G.J. & C.J. van Rees, 'Over de integratie van twee benaderingen'. *Spektator* 23, (2) 1994, 91-114.
- Dorleijn, G.J. & C.J. van Rees, 'Literatuuropvattingen in het literaire veld, een toelichtende reactie'. *Spektator* 24, (3-4) 1995, 183-187.
- Dorleijn, G.J. & C.J. van Rees, 'Literatuuropvattingen: een tussenbalans'. G.J. Dorleijn & C. J. van Rees (red.), *Literatuuropvattingen in het perspectief van het literaire veld*. Den Haag, 1999, 1-29.
- Dorleijn, G.J. & C.J. van Rees (red.), *De productie van literatuur. Het literaire veld in Nederland 1800-2000*. Nijmegen, 2006.
- Heynders, O., 'De toekomst van poëtica-onderzoek: van een reconstructieve-institutionele benadering'. *Spektator* 24, (1) 1995, 3-20.
- Oosterholt, J., 'Hoofdstuk I: Inleiding'. *De bril van Tachtig. Het beeld van de 19de-eeuwse Nederlandse dichtkunst*. Amsterdam, 2005, 1-18, 251. Herdruk: Duyvendak, L. & S. Pieterse (red.), *Van spiegels en vensters. De literaire canon in Nederland*. Hilversum, 2009, 40-57.
- Schulte Nordholt, A. & J. van Winckel, 'In den beginne was er de literaire tekst. Contra het literatuurwetenschappelijke veld volgens Van Rees en Dorleijn'. *Forum der Letteren* 36, (2) 1995, 98-107.
- Verstraeten, P., "'Glashelder is het geheel niet". Opvattingen over betekenis in het poëtica-onderzoek sinds Oversteegen'. S. Bru & A. Masschelein (red.), *Tijding en tendens. Literatuurwetenschap in de Nederlanden*. Gent, 2009, 53-76.

1993

Herbert van Uffelen: *Moderne niederländische Literatur im deutschen Sprachraum 1830-1990. Niederlande-Studien 6*
Münster / Hamburg, LIT

In het jaar 1993 brak de Nederlandstalige literatuur goed door in het buitenland. Nederland en Vlaanderen waren de gastlanden op de Frankfurter Buchmesse, en een aanzet tot de doorbraak had stercriticus Marcel Reich-Ranicki al in 1991 gegeven door Cees Nooteboom uitbundig te prijzen. Er kwam een beleid tot stand voor de verspreiding van de Nederlandse literatuur in het buitenland en de wetenschap was alert, bij uitstek in de persoon van Herbert van Uffelen, wiens omvangrijke studie *Moderne niederländische Literatur im deutschen Sprachraum 1830-1990* op het moment *suprême* verscheen: uit het boek blijkt de alertheid waarmee Van Uffelen de tijd en de actualiteit volgde en hoezeer hij op de hoogte was van het spel dat overheidsinstanties speelden om een optimale export van de Nederlandstalige literatuur te garanderen. De uitgave ging in de reeks *Niederlande-Studien* vergezeld van twee al even omvangrijke bibliografieën: de *Bibliographie der niederländischen Kinder- und Jugendliteratur in deutscher Übersetzung* en de algemenere *Bibliographie der modernen niederländischen Literatur in deutscher Übersetzung*, beide voor dezelfde periode als de studie.

Deze boeken van Van Uffelen, die je als drieluik moet lezen, waren baanbrekend. Eerder had de auteur al in diverse tijdschriften en studies – zoals *Ons Erfdeel* en publicaties vanuit *neerlandici extra muros* – over hetzelfde onderwerp voorgepubliceerd. Via de drieluige Van Uffelen zelf is de receptie van de Nederlandstalige literatuur in het decennium vóór de publicatie ervan goed te volgen. En in het betogende deel verbergt de auteur zijn betrokkenheid niet: behalve haar waarnemen draagt hij ook bij aan de receptie en opinieert hij met veel genoegen. Delen van de inleiding en ook opmerkingen in het verloop van het boek verraden het standpunt van Van Uffelen over het gevoerde Nederlandse en Vlaamse vertaalbeleid: dat was destijds volgens hem veeleer amateuristisch, weinig gecoördineerd, en het leed nog sterk onder de vooroordelen die men over elkaars landen had. Dat is trouwens nu eerder storend in het boek, met name het kapitelen van de Nederlanders, die naar verluidt minachtend omgingen met de Vlamingen en hun literatuur en uitsluitend handelden vanuit een ‘merkantile[s] Interesse’ (p. 11). Van Uffelen appelleert vooral aan de Nederlandse Taalunie, die volgens hem op dat moment te weinig doet aan het propageren van het gemeenschappelijke literaire erfgoed. Na 1993 is dat inderdaad ten goede gekeerd en is er meer ruimte voor een gemeenschappelijk Vlaams-Nederlands literatuurbeleid gekomen. Wat in de studie dient om dat beleid te beïnvloeden, is historisch interessant, maar te normatief om vandaag voor zoete koek aan te nemen.

Deze dwarsigheid, die regelmatig in het boek oplaait, wordt echter ruimschoots vergoed door het vogelperspectief en de bijzondere inzichten die in de studie tentoongespreid worden. Van Uffelen is zich wonderwel bewust van de methodologische keuzes die hij maakt: hij wil het per se niet hebben over de aanpassingen van een 'minderheidsliteratuur' (de Nederlandstalige) aan de doelcultuur (de Bondsrepubliek) waarin zij terechtkomt, maar over het eigen belang ervan, de kwaliteiten van de bronliteratuur. Hij wil daarmee voorkomen dat de Nederlandstalige literatuur als afgeleide van de Duitse fungeert, of misschien beter: als een exotische variant die louter en alleen bestaat om het eigen (Duitse) literaire spectrum te vergroten:

Den Stellenwert, den eine Literatur, besonders eine kleinere, in einer größeren wirklich innehat, kann man nur dann erfassen, wenn man ihre Eigenständigkeit und Eigendynamik nicht aus dem Auge verliert und nicht nur die Abhängigkeit, in der sich eine Literatur wie die niederländische befindet, beschreibt (p. 15).

Dat wil zeggen dat hij zijn terrein afbakent (geen DDR, Oostenrijk of Zwitserland) en gericht zoekt op plaatsen waar expliciet ingegaan wordt op het belang van de bronliteratuur: in zekere tijdschriften, over het algemeen die waarin imagologie en ideologiekritiek een rol speelt. De keuze is expliciet broncultureel gericht, wat gevolgen heeft voor de analyse van de manier waarop de doelcultuur omgaat met wat bij haar binnenkomt.

Van Uffelen onderscheidt vier perioden, die worden gedictieerd door de broncultuur en haar geschiedenis en niet door de vertaalgeschiedenis, die eigenzinniger verloopt en literatuurhistorische periodisering ondermijnt. Hij doet dat bovendien met een sterk Belgisch accent, waardoor de Belgische losmaking, de taalstrijd en de Belgische deelname aan de Eerste Wereldoorlog domineren. De eerste periode (1830-1880) loopt vanaf het onafhankelijke België tot aan de vernieuwing in Nederland; Van Uffelen besteedt hier veel aandacht aan Hendrik Conscience. De tweede periode (1880-1914) begint voor hem met de literaire revolutie van de Tachtigers; hij concentreert zich op de receptie van Multatuli en Gezelle en sluit af met het begin van de Eerste Wereldoorlog. De derde periode wordt gemarkeerd door de beide Wereldoorlogen, waarbij de aandacht uitgaat naar de manier waarop de nationaalsocialisten omgingen met de Nederlandstalige literatuur. De vierde periode (1945-1990) staat sterk in het teken van het toewerken naar 1993; daar luidt de centrale, achteraf wellicht ietwat naïef gestelde vraag of de Nederlandse literatuur 'nach über 100 Jahren der Rezeption' in Duitsland nu eindelijk als een gelijkwaardige partner wordt beschouwd – alsof het toch gaat om erkenning en waardering in Duitsland. Wat de perioden betreft zijn alleen de data 1830 en 1880 niet heel direct te koppelen aan de Duitse (cultuur-) geschiedenis, de andere (de beladen jaren 1914, 1945 en 1989/1990) verraden nog

een standaardidee van historisch verloop, alsof literair-historische perioden inderdaad afgebakend worden door dit soort cruciale jaren in de politieke geschiedenis.

Het drieluik van Van Uffelen is vooral een imposante materiaalverzameling met talloze verwijzingen en wordt gekenmerkt door een indrukwekkend vermogen om grotere lijnen te trekken, met name in argumentaties van ideologiekritische aard. Een vertaalhistorische invalshoek werd niet gekozen, die had de studie ook anders gemaakt. Om een voorbeeld te noemen: dan was wel degelijk in het betoog vermeld dat Lina Schneider, die voorkomt als auteur van een Nederlandse literatuurgeschiedenis in het Duits, onder de naam Wilhelm Berg verantwoordelijk was voor de eerste vertaling van de *Beatrijs* (1870). Door de ideologiekritische aanpak wordt vooral het contemporaine debat over de literatuur geanalyseerd, met ruimschoots aandacht voor levende tijdgenoten en hun posities. Dat de *Beatrijs* vertaald wordt of dat er in Duitse bloemlezingen van de wereldliteratuur vooral gewezen wordt op *Van de Vos Reynaerde*, blijft buiten het op (cultuur-)politiek gerichte betoog. Zo zijn de *Blätter für literarische Unterhaltung* erg Vlaams gericht en aangetrokken door de Vlaamse beweging. Ook het tijdschrift *Die Grenzboten* is dan erg met de Vlaamse zaak verbonden en spreekt in het tijdperk van het nationalisme openlijk over de annexatie van Nederland door Duitsland. Hier is de grote aandacht voor de (cultuur-)politieke context erg vruchtbaar. Maar de koppeling met Vlaanderen krijgt de grootste aandacht; de keuze voor de tijdschriften is niet gebaseerd op de mate van representativiteit voor het Duitse taalgebied en evenmin op het belang voor de Nederlandstalige literatuur als geheel. Dit patroon tekent zich in de studie meer dan eens af, ook met voordelen overigens: de alinea's over de *Alldeutscher Verband*, het debat over Rembrandt of de paragrafen waarin de Duitse cultuurpolitiek wordt geschetst, zijn buitengewoon relevant. Per slot van rekening is hier op vele plaatsen nieuw land ontgonnen.

Vanuit Van Uffelen zijn veel studies mogelijk en mogelijk gebleken. Over Verwey en George valt nog naders te verwachten dat de relatie tussen twee literatuurgeschiedenissen nader bepaalt; Jaap Grave liet al zien welke vertalers in de eerste helft van de twintigste eeuw toonaangevend waren, maar er zijn meer mogelijkheden, zeker ook om bemiddelaars te profileren en netwerken te ontrafelen. Het drieluik gaf trouwens ook het startsein tot de database die Van Uffelen in Wenen ontwikkelde onder de noemer 'Literatur im Kontext'. De verdiensten van de studie zijn dus groot, met name receptiehistorisch. Via de auteur is een bijzonder energerende periode voor de Nederlandstalige literatuur op de voet te volgen. 'Ook in Duitsland scheert de Nederlandse literatuur in vertaling geen hoge toppen,' stelt hij in 1987. In 1992 is 'de Nederlandse literatuur [...] in Duitsland niet onbekend meer'. 'De belangstelling voor Nederlandse literatuur is in het Duitse taalgebied nog nooit zo groot geweest,' luidt het in 1993 en 'Duitsland is veroverd' in 1994. Daar midden tussen bevindt zich het massieve drieluik, prikkelend en wel, en nog altijd voer voor nieuwe studie en discussie.

Uffelen, Herbert van, *Moderne niederländische Literatur im deutschen Sprachraum 1830-1990*. Niederlande-Studien 6. Münster/Hamburg, 1993;
Bibliographie der modernen niederländischen Literatur in deutscher Übersetzung 1830-1990. Niederlande-Studien 7. Münster/Hamburg, 1993;
Bibliographie der niederländischen Kinder- und Jugendliteratur in deutscher Übersetzung 1830-1990. Niederlande-Studien 8. Münster/Hamburg, 1993.

Ton Naaijens, Utrecht

1994

Mieke Bal: *Reading 'Rembrandt'. Beyond the word-image opposition. Second edition*

New York / Cambridge, Cambridge University Press

Mieke Bal heeft veel critici. Maar wat men haar ook moge verwijten, zelfs de grootste criticus zal één ding moeten toegeven: deze vrouw heeft moed. Moed tot vernieuwing. Haar studie *Reading 'Rembrandt'* (1991) – waarvan in 1994 de tweede druk als paperback verscheen – is een mijlpaal in de ontwikkeling van de geesteswetenschappen en maakte van Bal een internationaal icoon van een nieuwe discipline: de cultuurwetenschap.

Vooraf in de Verenigde Staten, waar bijna alle grote kunstmusea een verzameling zeventiende-eeuwse Nederlandse schilderkunst bezitten, kreeg *Reading 'Rembrandt'* veel aandacht. Behalve het thema sloeg ook de methodologie aan in het land waar het campussysteem uitnodigt tot interdisciplinariteit en waar ethische principes vaak een doorslaggevende factor zijn bij het bepalen van de keuze en de relevantie van wetenschappelijk onderzoek.

Het is ook geen toeval dat de internationale doorbraak van Bal parallel liep met een crisismoment in de kunstgeschiedenis. Er leek in de jaren tachtig van de vorige eeuw nauwelijks nog toekomst voor een vakgebied dat was vastgeroest in eigen tradities; Hans Belting sprak zelfs van *Das Ende der Kunstgeschichte?* (1983). Bal begreep als geen ander dat crisis een unieke kans tot verandering biedt en slaagde er met haar narratologische benadering in om de discipline in een nieuwe richting te stuwen.

Bal argumenteerde in *Reading 'Rembrandt'* dat de traditionele scheiding tussen woord en beeld alsook de geprivilegieerde positie van het verbale boven het figuratieve tot een problematische beperking van de visie op kunst had geleid. Echt origineel was dit uitgangspunt niet; Bal ging verder op een weg die door Michael Fried met *Absorption and theatricality* (1980) en Norman Bryson met *Word and image* (1981) was uitgestippeld. Ook de combinatie met Nederlandse schilderkunst uit de Gouden Eeuw was niet nieuw, daarin was Svetlana Alpers met *The art of describing* (1985) haar voorgedaan. Dankzij haar expertise op het gebied van de semiotiek, Franse literatuurgeschiedenis en Bijbelexegese was Bal evenwel in staat om het werk van Rembrandt met teksten van verschillende genres in verband te brengen en vanuit nieuwe perspectieven te analyseren. Het interdisciplinaire karakter van haar aanpak werd nog versterkt door een combinatie met inzichten uit de psychologie, de retorica en genderstudies.

Een beroemd voorbeeld van Bals interdisciplinaire interpretatiemethode is haar analyse van Rembrandts schilderij *Danaë* (1636). De traditionele verklaring dat Rembrandt dit thema koos om een naar voren leunende naakte vrouw te kunnen

schilderen, kon Bal niet overtuigen. In haar interpretatie stond een ander perspectief op seksualiteit centraal. Bal wees daartoe op een verschil tussen het verhaal van Danaë en de manier waarop het schilderij geïnterpreteerd kan worden. Door de blik van Danaë op het licht van de naderende Zeus te richten, kwam zij volgens Bal in een positie te liggen die haar bevrijdde van indiscreet voyeurisme. Terwijl de ogen van de voyeuristische toeschouwer naar Danaë's vagina zoeken, blijft namelijk net deze plek door de schaduw onzichtbaar. Tegenover de traditionele interpretatie die op het naakte vrouwenlichaam was gericht, plaatste Bal zodoende een analyse waarin de noties van onzichtbaarheid en ambivalentie centraal stonden. Anders dan haar Franse inspiratiebron Derrida, die een dergelijke vorm van de-hiërarchisering had vergeleken met de vervanging van de fallus door het maagdevlies, koos Bal voor een geslachtsvrije metafoor: de navel. Door visuele beelden als teksten te lezen, zocht Bal naar de 'navel' van het schilderij, een detail vaak, dat haar in staat stelde om traditionele interpretaties te deconstrueren.

De ambitie van Bal ging verder dan alleen het verkrijgen van nieuwe inzichten in het werk van Rembrandt. Zij beschouwde haar studie als een bijdrage tot de ontwikkeling van een nieuwe academische discipline: de cultuurwetenschap. In *On meaning-making* (1994) bouwde Bal haar theoretische inzichten over *visual poetics* verder uit. Dit zou uiteindelijk leiden tot de stichting van de prestigieuze *Amsterdam School for Cultural Analysis* (ASCA).

Hoewel zelden wordt betwijfeld dat Bals culturele analyses tot interessante interpretaties hebben geleid, krijgt zij regelmatig het verwijt dat haar onderzoeksmethode te subjectief en daardoor onwetenschappelijk is. Dat laatste lijkt mij onterecht omdat Bal uiterst voorzichtig is in haar analyse en elk nieuw begrip aan een grondige reflectie onderwerpt. Maar hier staat inderdaad tegenover dat zij tal van subjectieve verbanden legt waarbij de connectie met de historische realiteit wordt opgeheven. Bal gaat daarin zo ver dat ze de naam Rembrandt provocatief tussen aanhalingstekens zet. Of een schilderij nu wel of niet een origineel is, speelt in haar werk geen enkele rol meer. Het schilderij is immers een 'culturele tekst', waarbij de receptie en niet langer het auteurschap centraal staat. Niet de historische context, maar de maatschappelijke *framing* van het thema is dus bepalend bij Bals culturele analyse.

Problematischer dan de vraag naar de wetenschappelijke status van haar werk is het gevaar dat bij een al te enthousiaste neiging tot interdisciplinariteit het belang van vakmanschap uit het oog wordt verloren. Wie Bal leest, krijgt het gevoel dat zij haar cultuurwetenschappelijke model als een alternatief voor traditioneel wetenschappelijk onderzoek positioneert en niet als een aanvulling of een correctie hierop. Toch is het geen toeval dat Bal net op die gebieden zo inspirerend werkt, waar zij over een stevige 'traditionele' kennis beschikt: Franse literatuurgeschiedenis, Bijbelexegese, narratologie, Nederlandse schilderkunst uit de Gouden Eeuw. Haar poging in het artikel 'Interdisciplinary Narratology' om het *writing*

culture debate in de antropologie vanuit narratologisch perspectief te deconstrueren, getuigt daarentegen van een ontstellende naïviteit betreffende de complexiteit van een vakgebied waarin zij duidelijk niet over de vereiste expertise beschikt. Haar suggestie dat andere culturen op een neutrale(re) manier beschreven kunnen worden door de realiteit van de beschreven en beschrijvende instanties tijdelijk tussen haakjes te zetten en eenvoudigweg te doen alsof zij niet bestaan, biedt geen oplossing voor de politieke, geschiedkundige en sociale problematiek waar de antropologie al decennia lang mee worstelt. In tegendeel, het reduceert etnografie tot het schrijven van verhaaltjes. Zo blijkt dat Bals cultuurwetenschappelijke model zonder een stevige ‘traditionele’ basiskennis wegzinkt als in drijfzand.

Het belang van Bal ligt dan ook niet zozeer in de uitbouw van een alternatief cultuurwetenschappelijk model maar primair in haar moed om artificiële barrières tussen academische disciplines neer te halen en in haar creativiteit om vanuit verschillende invalshoeken tot nieuwe inzichten te komen. Ook wie niet meteen warm loopt voor haar culturele analyse kan niet ontkennen dat de roep tot interdisciplinaire samenwerking dankzij Bal immens aan overtuigingskracht heeft gewonnen. Weinig studies vormen dan ook een sterker argument voor interdisciplinaire vernieuwing in de geesteswetenschappen dan *Reading ‘Rembrandt’*.

Jeroen Dewulf, Berkely

Bal, M., *On meaning-making. Essays in semiotics*. Sonoma/California, Polebridge.

1995

Woordenlijst Nederlandse taal

‘Spellingshervorming?’ vroeg de dichter Martijn Brekel, die had meegeluisterd.
‘Wat wordt het nou? Besse-sap of bessen-sap?’

‘Bes-sén-sap, met een n.’

‘Maar het blijft natuurlijk panne-koek.’

‘Nee, nee,’ zei de staatssecretaris, ‘het wordt pan-nén-koek. Met een n. Omdat het meervoud van pan pannen is. Het is gewoon een kwestie van logica.’

Nu liep Brekel rood aan.

‘Dat meen je niet!’ riep hij met ingehouden woede. ‘Dat is volkomen onzin. Je hoort toch een stomme e. Pan-ne-koek, dat is wat je hoort!’ [...]

‘Dan wordt het dus ook klot-én-weer,’ klonk het vanuit de achterste gelederen.

‘Nee, nee,’ riep Muisjes met ingehouden stem, ‘het wordt klot-e-weer. Kloteweer met een e en zonder n.’

‘Maar het meervoud van kloot is toch kloten?’

‘Jawel, maar kloten is in dit geval geen zelfstandig naamwoord. Het is hier een zogenaamd versterkend voorzetsel. Net als in be-re-goed of in reu-ze-leuk.’

‘En daarom moeten wij voortaan ook reu-ze-zwaai schrijven?’

‘Nee, want hier gaat het juist wel om het meervoud. Een reus, twee reuzen. Dus: reu-zen-zwaai met een n! Begrijp dat nou eens!’ (Pam 1997, p. 139).

In vergelijking met andere talen zoals het Engels en het Deens zijn de spelling-principes van het Nederlands relatief eenvoudig. De foneem-grafeemcorrespondenties zijn vrij regelmatig, de morfologische spellingregels, zoals het principe van gelijkvormigheid en het principe van analogie, zijn consistent en de gevallen waar deze niet geldig zijn, zijn gemakkelijk af te bakenen. Weliswaar maken zelfs geofende spellers soms fouten in het juiste gebruik van bijvoorbeeld *bevestigt* en *bevestigd* en van *word* en *wordt*. Correct spellen is hier een kwestie van grammaticaal inzicht.

Er zijn echter een aantal probleemgevallen die in de vorige spellinghervorming en de *Woordenlijst* van 1954 onvoldoende opgelost zijn en daarom aanleiding tot ontevredenheid hebben gegeven. De tijd tussen 1954 en 1995 werd bepaald door verschillende elkaar opvolgende spellingcommissies met soms vergaande voorstellen tot herziening van de spelling. Het uiteindelijke resultaat is echter vrij behoudend. Apart van de verwijdering van inconsequenties bevat de *Woordenlijst*

1995 gewijzigde richtlijnen voor de tussenklanken *-e(n)-* en *-s-* in samenstellingen, voor de spelling van leenwoorden en de spelling van geografische namen, voor het gebruik van het trema en het liggend streepje en ten slotte de afbreking aan het eind van een regel.

De bedoeling van iedere verbetering van de spellingregels is idealiter de woordenlijst overbodig te maken zodat je niet zoals Frits Droogstoppel in de *Max Havelaar* aan het schrijfwerk wordt gezet omdat je 'een lystje van woorden die met twee *e*'s geschreven worden' hebt (Multatuli 1992, p. 30). Het probleem van Frits is al lang opgelost en men heeft geen lijstje meer nodig, maar geldt dat ook voor de hier behandelde spellingkwesties, in het bijzonder de spelling van leenwoorden en de tussenklanken?

Ook na de afschaffing van de toegelaten spelling ten gunste van de voorkeurspelling van de 1954-regeling bleef de spelling van veel leenwoorden onvoorspelbaar, vooral met betrekking tot de *c/k*-kwestie. Je moet instructie, significantie schrijven, maar *elektrisch*, *vakantie*. Met de keuze voor de voorkeurspelling is de traditie bepalend voor de spelling van zulke woorden. De schrijver moet gewoon onthouden hoe deze woorden geschreven worden, er kunnen geen regels gegeven worden. In het vervolg zullen alleen de problemen in verband met de spelling van de tussenklank behandeld worden.

Een eigenaardigheid van het Nederlands is dat de *n* in de onbeklemtoonde verbinding *-en* in veel regio's niet uitgesproken wordt in spontane spraak, dat blijkt vooral bij het meervoud van de substantieven (*dagen*) en in de vervoeging van het werkwoord (*komen*, *gekomen*), de uitspraak valt dus samen met de *-e* van bijvoorbeeld de adjectiefflexie (*groene*). Deze regeling van *-en* versus *-e* veroorzaakt in het algemeen geen spellingsproblemen omdat het om de spelling van welgedefinieerde grammatische categorieën gaat. Anders met de tussenklank *-e(n)-* waar het moeilijk is te bepalen of er *-en-* of *-e-* moet worden geschreven. De spelling van deze tussenklank, die historisch gezien in veel gevallen een oud stamsuffix of een oude genitiefuitgang is, werd in de *Woordenlijst 1954* geregeld op de manier dat er *-en-* moest worden geschreven als er een duidelijk meervoudige inhoud bij kon worden verstaan, in de overige gevallen schreef je gewoon *-e-*. Daarom *ganzenhoeder* versus *ganzenpen*. Omdat deze regel in veel gevallen subjectief toegepast kon worden, werd de semantische regel van 1954 in 1995 vervangen door een formele regel: schrijf *-en-* als het eerste lid van de samenstelling een substantief is dat uitsluitend een meervoud op *-en* heeft. Deze regel wijzigde de schrijfwijze in veel woorden: *brieveweger* werd *brievenweger* (naast *briefweger*) en *spreeuwenest* werd *spreeuwennest*. Zoals het citaat van de roman *De herenclub* van Max Pam laat zien, heeft de nieuwe regel veel commotie veroorzaakt omdat hij in veel gevallen contra-intuïtief was of tegen de traditie indruiste, vergelijk *panne(n)koek* in het citaat.

De nieuwe hoofdregel lijkt eenvoudig, maar de duivel zit in de details. Een toevoeging tot de hoofdregel zegt dat je toch *-en-* moet schrijven als het eerste lid een vrouwelijke nevenvorm is met een toonloze *e*-suffix, zoals *agente*. Het heet dus

agentenuniformrokje zelfs al heeft *agente* een meervoud *agentes* en zelfs al hebben de *agenten* het niet zover gebracht dat ze soms *rokjes* dragen. *Agente-uniformrokje* had toch ook gekund. Daarentegen moet je *lindeboom* schrijven want *linde* eindigt weliswaar ook op *-e*, al is een *linde* natuurlijk geen vrouw. Dus *lindeboom*, maar *beukenboom* en *eikenboom*, want een *beuk* of een *eik* eindigt duidelijk niet op *-e* en het meervoud is *-en*. ‘Het is gewoon een kwestie van logica’, zegt de staatssecretaris in de roman, maar heb je al schrijvend de tijd om daarover na te denken?

Er zijn uitzonderingen waar je tegen de hoofdregel in *-e-* moet schrijven, waarmee afbreuk wordt gedaan aan het beoogde vormelijk karakter van de regel, namelijk als het eerste lid enig in zijn soort is zoals *Koninginnedag* (maar *koninginnensoep*), *zonnewijzer*, als het eerste lid een versterkende betekenis heeft zoals het *reuzeleuk* in het citaat, *reuzegroot* (maar *reuzengestalte*) en eindelijk in versteende of niet herkenbare samenstellingen zoals *kakebeen* en *flierefluiter*. Berucht geworden is de – inmiddels in 2005 opgeheven – zogenaamde fauna-floraregel: als het eerste lid een dierennaam en het tweede lid een plantkundige aanduiding is, moet je *-e-* schrijven: *paardebloem*, *kattekruid*.

Bij de twee hier behandelde spellingsproblemen heeft de spellingshervorming in 1995 geen oplossing gebracht, maar bij de tussenklanken een onhanteerbaar regelapparaat opgesteld dat in de praktijk veel fouten veroorzaakt. De spellingchecker blijft je beste vriend.

Niels-Erik Larsen, Kopenhagen

Multatuli, Max Havelaar of de koffiveilingen der Nederlandsche handelmaatschappy. Annemarie Kets (red.). Assen/Maastricht, 1992.

Pam, Max, De herenclub. Roman. Amsterdam, 1997 (geraadpleegd: derde druk 2005).

Woordenlijst Nederlandse taal. Den Haag/Antwerpen 1995 (geraadpleegd: vierde oplage 1996).

1996

Dirk de Geest: *Literatuur als systeem, literatuur als vertoog. Bouwstenen voor een functionalistische benadering van literaire verschijnselen*

Leuven, Peeters

De in 1996 onder de titel *Literatuur als systeem, literatuur als vertoog* gepubliceerde teksten maakten oorspronkelijk deel uit van de Habilitations-proef die Dirk de Geest in 1993 aflegde. De Geest formuleert daarin theoretische en methodologische voorstellen tot het overbruggen van een volgens hem bestaande kloof tussen literatuurwetenschappelijke theorievorming en literair-historische praktijk. De bouwstenen voor de gepresenteerde benadering, die als functionalistisch, systemisch en discursief geïntroduceerd wordt, zijn enerzijds afkomstig uit een systeemtheoretische context: 'de polysysteemtheorie (Itamar Even-Zohar, Gideon Toury en José Lambert), het constructivistische systeemmodel van Siegfried Schmidt, en de sociologische systeemtheorie van Niklas Luhmann' (p. 2). Anderzijds wordt een beroep gedaan op Michel Foucaults concept van discursiviteit, ondanks het feit dat zijn omgang met sociale en historische fenomenen onder andere door Schmidt en Luhmann werd afgewezen.

De probleemstelling van het boek wordt vanuit de paradoxale bevinding ontwikkeld dat literatuurgeschiedenis noodzakelijk, maar onmogelijk is. Omdat de literaire realiteit niet volledig gerepresenteerd kan worden, moet selectie plaatsvinden. Deze gaat echter bijna onvermijdelijk gepaard met reductie en met waardeoordelen van de literatuurhistoricus. Daartegenover pleit De Geest ervoor het literaire systeem met zijn processen van canonisering, marginalisering en censuur in kaart te brengen, waarbij waardeoordelen en selectiemechanismen beschreven en verklaard moeten worden. Op deze manier zou men de complexiteit en tegenstrijdigheden van het literaire verleden meer recht doen.

De Geest toetst verschillende systeembenaderingen van de literatuur op hun bruikbaarheid voor zijn doeleinden. De polysysteemtheorie van Even-Zohar beschouwt literatuur als complex systeem met een open, heterogene structuur. Het literaire systeem onderhoudt enerzijds relaties met andere culturele en maatschappelijke systemen en bestaat anderzijds zelf uit diverse subsystemen. Dit theoretische model biedt volgens De Geest de mogelijkheid om een groot aantal feiten te bestuderen waaraan de literatuurwetenschap tot dan toe nauwelijks aandacht besteed had, maar is methodologisch niet voldoende uitgewerkt.

De bespreking van de constructivistische benadering van Siegfried J. Schmidt maakt, vooral vanuit hedendaags perspectief, duidelijk hoe beslissend de invloed van diens studie *Die Selbstorganisation des Sozialsystems Literatur im 18. Jahrhundert* (1989) voor een sociologisch georiënteerde literatuurgeschiedschrijving was. Schmidt beschrijft literatuur als een zelfreferentieel en zelforganiserend, hoewel

niet per se gesloten systeem. De Geest maakt vooral kritische kanttekeningen bij de door Schmidt aangebrachte scherpe binaire scheiding tussen systeem en *Umwelt* en bij de beperking op een kwantitatieve aanpak waarbij elke vorm van discoursonderzoek afgewezen wordt.

Het systeembegrip van Piaget, dat totaliteit, transformatie en autoregulatie als de drie wezenlijke eigenschappen van een systeem definieert, impliceert volgens De Geest een dynamisering van het systeembegrip die de mogelijkheid opent om de historiciteit van literaire systemen te beschrijven. Met behulp van het semiotisch vierkant van Greimas lukt het De Geest op een vernieuwende en overtuigende manier de basistegenstellingen 'systeem' versus '*Umwelt*' (sensu Luhmann) respectievelijk 'identiteit' versus 'alteriteit' open te breken. De toevoeging van de contradictorische equivalenten 'niet-*Umwelt*' versus 'niet-systeem' respectievelijk 'niet-alteriteit' versus 'niet-identiteit' maakt het mogelijk schemerzones en spanningen tussen de domeinen in synchroon en diachroon opzicht in kaart te brengen.

Luhmann begrijpt sociale systemen als zinsystemen die gericht zijn op de reductie van complexiteit en contingentie. Zijn 'stelling dat sociale systemen uitsluitend bestaan uit aan elkaar gerelateerde communicaties' (p. 160) is volgens De Geest in zoverre problematisch dat Luhmann de specifiek discursieve dimensie van uitingen min of meer buiten beschouwing laat. Wat deze betreft, doet De Geest daarom een beroep op de discourestheorie van Michel Foucault. Op deze basis wil hij 'literaire systemen bestuderen als specifieke types van vertogen, die nader gestructureerd worden door middel van welbepaalde ordeningsprincipes' (p. 167). Hierbij wordt een nauw verband tussen discursiviteit en normativiteit verondersteld. Om aan te tonen dat zijn verfijning van de analysemethode, waardoor expliciete en impliciete poëtica geconfronteerd kunnen worden, een adequatere reconstructie van de literair-historische situatie mogelijk maakt, verwijst De Geest naar de literatuur in Vlaanderen tijdens de tweede wereldoorlog, waarvan met de op ethische maatstaven gebaseerde indeling in 'goed' of 'fout', collaboratie- of verzetsliteratuur, in het verleden een sterk vertekend beeld geschetst werd. Dat een functionalistische benadering in staat is de ambivalenties en spanningen binnen een literair systeem bloot te leggen, toont de in 1997 verschenen studie *Collaboratie of Cultuur? Een Tijdschrift in Oorlogstijd in Vlaanderen* aan, waarin De Geest samen met E. Vanfraussen, M. Beyen en I. Mestdagh resultaten van een onderzoeksproject over literaire productie en literaire kritiek in Vlaanderen tussen 1940 en 1944 presenteert.

Het concept 'systeem' voert De Geest aan het begin van het boek in een heuristische zin als 'zoeklichttheorie' in (p. 28). Tot besluit stelt hij deze positie bij 'in de richting van een meer "realistische" opvatting van systemen' (p. 192). In plaats van een constructivistische benadering kiest hij voor een 'reconstructie' als onderzoeksperspectief, waarbij de begrippen 'systeem' en 'literatuur' niet bij voorbaat vastliggen, maar in de loop van de discoursanalyse moeten worden afgebakend.

Juist 'het feit dat de systeemtheorie in staat is de complexiteit van de literaire verschijnselen accuraat te articuleren, zou haar zwakste punt kunnen zijn' aldus P. Peeters in zijn recensie (SpL 38, 1996, pp. 356-359, hier p. 358). Op deze manier zou een uiterst genuanceerd maar misschien ook onherkenbaar beeld van het literaire systeem gecreëerd worden. Als het grootste probleem van De Geests model beschouwt Peeters echter dat van de representativiteit. Hij vraagt zich af hoe de systemische representativiteit van uitspraken bepaald wordt en hoe de representativiteit van een literair-historisch verhaal kan worden vastgesteld dat zijn waarheidsaanspraak niet meer aan 'de adequatie tussen de historische realiteit en de historiografische beschrijving' (Peeters, p. 359) wil ontleunen, maar op zijn eigen coherentie en de consensus tussen vakgenoten over zijn representativiteit steunt. Dat geldt volgens mij echter ook voor de traditionele literatuurgeschiedschrijving. De grote theoretische en methodische winst van De Geests aanpak bestaat juist daarin, dat 'literatuur' niet als *Vorverständnis* van de onderzoeker verondersteld wordt, maar dat selectiemechanismen en waardeoordelen in een discoursanalyse expliciet aan de orde gesteld worden en het literaire systeem in zijn complexiteit en tegenstrijdigheid in kaart wordt gebracht, waarbij er telkens gedifferentieerd wordt tussen het begrippensysteem van de onderzoeker en datgene van de onderzochte systemen.

Vooralsnog leent De Geests benadering zich eerder voor kleinschalig onderzoek dan voor literair-historische overzichtswerken. Dit zou een verklaring ervoor kunnen zijn dat De Geest op 17 januari 1997 in de Ridderzaal de openingslezing bij de studiedag ter voorbereiding van de *Geschiedenis van de Nederlandse literatuur* mocht houden, maar uiteindelijk niet formeel betrokken was bij de uitvoering van dit project. Toen mijn collega's letterkundigen uit de Duitse universitaire Neerlandistiek en ik enkele jaren geleden het plan opvatten om een beknopte *Niederländische Literaturgeschichte* (2006) voor onze studenten en een in de Nederlandse literatuur geïnteresseerd Duits publiek te schrijven, waren we er ons terdege van bewust dat we dit project niet zonder selectie en reductionisme zouden kunnen realiseren. Daarbij stelden we ons echter niet in eerste instantie de vraag 'Mag ik spreken', waarmee De Geest zijn openbare les opende (p. 197), maar de vraag 'Mag ik zwijgen?'. Want vanuit extramuraal perspectief is met het oog op onze studenten het weglaten en daarmee het 'verzwijgen' van grote delen van de Nederlandse literatuurgeschiedenis een wellicht nog nijpender probleem dan de methodisch verantwoorde presentatie van datgene waarover uiteindelijk wel gesproken wordt.

Maria-Theresia Leuker, Keulen

1997

**Dirk de Geest & Hendrik van Gorp (red.): *Extra muros, langs de wegen.*
*Opstellen voor Marcel Janssens ter gelegenheid van zijn afscheid als hoogleraar
Nederlandse en Europese letterkunde aan de Katholieke Universiteit Leuven*
Leuven, Universitaire Pers Leuven**

Vijftien jaar na verschijnen lijkt *Extra muros, langs de wegen*, de bundel opstellen die Marcel Janssens in 1997 kreeg aangeboden bij zijn afscheid als hoogleraar Nederlandse en Europese letterkunde aan de KU Leuven, een beginpunt geweest van de internationaliseringstendens in de neerlandistiek die vooral in de laatste jaren een steeds prominenter rol speelt. De bundelredacteuren wezen in hun inleiding op Janssens' indrukwekkende extramurale staat van dienst als 'rondreizend ambassadeur van de Universiteit Leuven en van de Nederlandse cultuur'. Die hoedanigheid stelden De Geest en Van Gorp centraal in de bundel:

Omdat precies die intense activiteit 'extra muros' voor de buitenwereld hier grotendeels onopgemerkt is gebleven, hebben wij gemeend aan dit huldealbum een exotisch tintje te moeten geven. In plaats van een aantal opstellen van Marcel Janssens te bundelen – dat doet de gevierde zelf wel – of voor de zoveelste maal zijn directe collega's aan het woord te laten, worden in *Extra muros, langs de wegen* uitsluitend bijdragen van vooraanstaande Neerlandici uit het buitenland gebundeld. Meer dan wie ook hebben zij het belang van de buitenlandse reizen en colleges van Marcel Janssens aan den lijve ondervonden. Daarenboven illustreren zij de hechte band die bestaat tussen het thuisland van de Neerlandistiek en de zogenaamde 'diaspora' (om een geliefde uitdrukking van Janssens te gebruiken), door in hun opstellen speciaal aandacht te besteden aan die interculturele contacten en de lotgevallen van de Nederlandse literatuur in het buitenland.

'De buitenwereld hier', 'een exotisch tintje', 'uitsluitend bijdragen van vooraanstaande Neerlandici uit het buitenland', 'het thuisland van de Neerlandistiek': het is duidelijk dat de binnen- en buitenmuurse neerlandistiek anno 1997 nog allesbehalve vanzelfsprekend communicerende vaten waren. Intra was intra en extra was extra, en ontmoetingen waren exotisch. Marcel Janssens was een buitenbeen-tje die bruggen bouwde van binnen naar buiten. Als vliegende Vlaming en man met een missie legde, verstevigde, verdiepte en faciliteerde hij contacten met de buitenlandse neerlandistiek in Europa, Zuid-Afrika en de Verenigde Staten en was hij gasthoogleraar in China en Taiwan. In de afscheidsbundel kwamen neerlandici uit Bulgarije, Hongarije, Groot-Britannië, de Verenigde Staten en vooral uit Janssens troetellanden Polen en Zuid-Afrika over de brug, van buiten naar binnen.

Het was een begin en, naast de IVN-colloquia en *Neerlandica extra muros*, een institutionalisering van het internationale contact.

Janssens' reislust kwam niet uit de lucht vallen. Evenals collega-hoogleraar Hendrik van Gorp kreeg hij tijdens zijn studie germanistiek in Leuven een wijde blik mee van prof. José Aerts (Albert Westerlinck), die hen inwijdde in de internationale literatuurwetenschap en bij wie beiden promoveerden. Janssens werd hoogleraar Nederlandse en Europese letterkunde, Van Gorp hoogleraar algemene en vergelijkende literatuurwetenschap in Leuven. Daarmee lagen de zwaartepunten in hun colleges, onderzoek en publicaties anders, maar ze hadden gemeen dat ze graag geografische en disciplinaire grenzen overschreden. Waar de eerste intramuraal vooral publiceerde over Vlaamse en Nederlandse literatuur en literaire kritiek, en extramuraal de Nederlandstalige literatuur en cultuur uitdroeg, profileerde de tweede zich binnen en buiten de taal- en landsgrenzen op het gebied van de internationale literatuurwetenschap, genrestudie en vertaalwetenschap. Als *visiting professor*, congresspreker en gastdocent in Europa en de Verenigde Staten legde ook hij waardevolle wetenschappelijke contacten.

Van Gorps *Lexicon van literaire termen* (eerste druk 1980) groeide via met wisselende medewerkers herziene, uitgebreide en geactualiseerde herdrukken (de achtste verscheen in 2007) uit tot hét Nederlandstalige standaardwerk op zijn gebied en een onmisbare up-to-date vraagbaak voor literatuurstudenten en -onderzoekers. Via een verfijnd verwijssysteem kan er op vele manieren door de literatuurwetenschappelijke terminologie – van de klassieke tot de meest recente – heen worden gehinkeld op een manier die aan Cortázars *Rayuela* doet denken, waarbij achtergronden en verbanden duidelijk worden en allerlei begrippen een eigen 'verhaal' krijgen.

Het genreonderzoek mondde uit in boeken over de populaire genres van de picareske (*Inleiding tot de picareske verhaalkunst of de wederwaardigheden van een anti-genre*, 1978) en de gothic novel (*De romantische griezelroman [gothic novel]. Een merkwaardig rand-verschijnsel in de literatuur*, 1998). Het zijn voorbeeldige studies die vanuit een internationaal perspectief de geschiedenis en typologie van beide genres in kaart brengen, met hun literaire voorgeschiedenis en naleven, en een veeltalige schat aan primaire en secundaire bronnen ontsluiten.

Zijn internationale oriëntatie en veelvuldige omgang met vertalingen en bewerkingen tijdens zijn genreonderzoekingen lijken een verklaring voor Van Gorps geleidelijk groeiende belangstelling voor vertaalstudies en de overgang van een structuralistische naar een meer intertekstuele en functionalistische literatuurbenadering. Het is dan ook niet verwonderlijk dat *Under construction: links for the site of literary theory* (2000), de huldebundel die hij ontving bij zijn afscheid als hoogleraar, Engels- en Franstalig is, veel buitenlandse bijdragen telt en naast de traditionele afdelingen *Narratology* en *Hermeneutics* ook de afdelingen *Translation Studies* en *Literary Dynamics* bevat.

Vanuit extramuraal perspectief gezien vertegenwoordigen Marcel Janssens en Hendrik van Gorp twee wegen waarlangs de intramurale academische wereld zich buitenmuurs kan manifesteren: door het als specifiek eigen beschouwde binnenmuurse naar buiten te brengen en door wat binnen en buiten verbindt zowel binnen- als buitenwaarts uit te dragen. De internationalisering en interdisciplinariteit die de huidige neerlandistiek nastreeft lijkt die wegen te integreren. Het specifiek eigene wordt naar buiten gebracht in een internationale context en internationale fenomenen worden aan het specifiek eigene gerelateerd. De disciplinaire scheiding tussen Nederlandstalige literatuur en algemene literatuur(wetenschap) vervaagt daardoor. Een internationale en interdisciplinaire wisselwerking en kruisbestuiving blijken vruchtbaarder. Daarmee wordt intra- en extramuraal niet meer dan een louter geografisch onderscheid.

Sinds de verschijning van de afscheidsbundels voor Janssens en Van Gorp is de internationaliseringstendens steeds manifester geworden. De uitwisseling en samenwerking tussen intra en extra zijn aanzienlijk toegenomen, evenals het aantal 'gemengde' congressen, projecten en publicaties, en *Neerlandica extra muros* heet sinds 2008 *Internationale neerlandistiek*. De geslagen bruggen worden inmiddels van beide zijden betreden en een extramurale neerlandicus is niet langer exotisch. Dat was nog niet eens zo lang geleden anders.

Arie Pos, Porto

1998

Matthias de Vries, L. te Winkel et al. (red.): *Woordenboek der Nederlandsche taal*

's-Gravenhage / Leiden, Martinus Nijhoff / Brill, 1864-1998

134 jaar na de eerste aflevering in 1864, circa 150 mensen over vijf generaties, 686 afleveringen, 40 banden, zo'n 45.000 pagina's, circa 400.000 woorden, meer dan 1,6 miljoen citaten uit ruim 12.000 bronnen. Imponerende cijfers... op basis hiervan wordt het WNT doorgaans als het grootste woordenboek ter wereld beschouwd. Maar wat voor een woordenboek tekent zich achter deze cijfers af?

Verschillende definities zijn er van het WNT. Het WNT is een wetenschappelijk

- a. eigentijds (= negentiende-eeuws) woordenboek met een terugblik in het verleden tot 1637;
- b. idem tot 1580;
- c. historisch woordenboek van de Nederlandse woordenschat vanaf 1500 tot in de eigen tijd (1975);
- d. historisch woordenboek voor het Nederlands in de periode 1500-1921. (vergelijk Moerdijk 1994, p. 5)

Dit is geen meerkeuzevraag, maar deze definities zijn allemaal van toepassing op het WNT: elke definitie kan gerelateerd worden aan een bewerkingfase van dit woordenboek, dat een rijke ontstaansgeschiedenis heeft.

In de romantiek was er een groeiende belangstelling voor de eigen cultuur en taal. In de meeste Europese landen gingen grote lexicografische ondernemingen van start, zo ook in het Nederlandse taalgebied (vergelijk het *Middelnederlandsch Woordenboek* [MNW] en het WNT). Met het WNT wilde men een taalmonument oprichten waarin het Nederlands in z'n volle rijkdom geïnventariseerd en beschreven wordt. Midden negentiende eeuw begonnen de voorbereidingen (= uitwerken van een uniforme spelling) en werkzaamheden (= verzamelen van bronmateriaal) onder leiding van Matthias de Vries die oorspronkelijk een op literaire bronnen gebaseerde beschrijving van het Nederlands van zijn tijd voor ogen had met het verleden in functie van het heden: de oorsprong en de ontwikkelingsgeschiedenis van woorden moesten bijdragen tot de verklaring van de eigentijdse taal. Hierbij hanteerde De Vries eerst 1637 (verschijning Statenbijbel) als begin datum. Maar al in de aanvangsfase werd de begingrens verlegd naar 1580 (begin renaissance met herleving van de Nederlandse literatuur), zodat de 'schatten' van het Nederlands beter tot hun recht kunnen komen (zie definitie a-b).

Na de dood van De Vries (1892) werd de opzet echter sterk gewijzigd: het verleden ging een centrale rol innemen en werd een doel op zich: om te laten zien hoe het lexicon zich in de loop van de eeuwen heeft ontwikkeld. Vandaar dat de

begingrens nog verder – naar 1500 (zie definitie c) – werd opgeschoven (= aansluiting bij het MNW dat de Nederlandse woordenschat van 1250-1550 beschrijft). Naarmate de bewerking langer duurde, werd het bronmateriaal uitgebreider. Ten slotte dreigde het uit de hand te lopen. Het werd noodzakelijk een vaste eindgrens te stellen: in 1976 werd besloten om in (ontbrekende delen van) het WNT geen materiaal op te nemen van ná 1921 (zie definitie d).

Uiteraard zijn er lacunes, als gevolg van het gegeven dat er lange tijd niet een vaste begin-/einddatum van de te beschrijven periode was, en van de tussentijdse wijziging van de opzet. Het eindresultaat: in de eerste woordenboekdelen zijn de glorieuze Gouden Eeuw en de negentiende eeuw bijvoorbeeld uitgebreid bewerkt, terwijl andere eeuwen zoals de zestiende en achttiende pas in de latere woordenboekdelen tot hun recht komen.

Van de alfabetisch geordende trefwoorden worden de grammaticale kenmerken, de herkomst, het gebruik in afleidingen, samenstellingen, verbindingen, uitdrukkingen en spreekwoorden aangegeven. De chronologisch gerangschikte betekenissen zijn met citaten geïllustreerd waardoor de gegevens controleerbaar zijn. Het WNT bevat alle woorden, aangetroffen in het verzamelde geschreven bronmateriaal. Woorden uit de informele spreektaal staan er zo veelal niet in. Ook ontbreken woorden die opkwamen nadat de betreffende aflevering was verschenen (bijvoorbeeld het woord *computer*; eerste datering in geschreven taal: jaren 1960 – verschijning betreffende aflevering: al begin jaren 1900). De trefwoorden kunnen echter niet alleen woorden zijn, maar ook kleinere eenheden zoals voor- en achtervoegsels, bijvoorbeeld het prefix *ge-* (zie een uitvoerig artikel in Deel IV, G – GITZWART).

Enerzijds is het bijzonder dat het WNT op een eigen materiaalverzameling is gebaseerd, anderzijds kleven er ook problemen aan. Het bronmateriaal groeide niet alleen lange tijd mee met het woordenboek in wording, maar het werd veelal niet systematisch bijeengebracht en niet uniform verwerkt. Zo variëren de beschikbaarheid en toegankelijkheid van de bronnen (bijvoorbeeld verantwoorde tekstedities) per woordenboekdelen en per behandelde eeuw.

Bovendien is de aard van het bronmateriaal ook niet onveranderd gebleven. Toen het karakter van het WNT van eigentijds in historisch veranderde, werden de verzamelingsprincipes ook gewijzigd: de nadruk lag niet meer uitsluitend op literaire bronnen zoals in de eerste woordenboekdelen. In de latere delen zijn alle tekstsoorten (dus ook niet-literaire teksten) vertegenwoordigd. Dit alles resulteerde in een zekere onevenwichtigheid in de materiaalverzameling, waardoor ook het WNT een hybride karakter kreeg. Het WNT-project vorderde langzaam. Tijdens de bewerking waren er perioden met tekort aan medewerkers en financiële middelen. Maar we kunnen ook de calculatiefout in de bewerkingduur en omvang niet over het hoofd zien: De Vries had oorspronkelijk 25 jaar en een omvang van zes à zeven banden in gedachten.

Ondanks de minpunten wordt dit woordenboek onbetwist beschouwd als een onschatbaar cultureel monument, een bevestiging van de culturele identiteit. Het maatschappelijk belang ervan is verder dat het een belangrijke basis is (geweest) voor woordenboeken van het moderne Nederlands, zo ook voor de *Grote Van Dale*. Het WNT is bovendien veelal ook een geschikte bron van informatie voor taalkundig onderzoek. Zo is het bijvoorbeeld een uitstekend hulpmiddel geweest bij een groot deel van mijn promotieonderzoek naar het prefix *ge-*. De informatie onder het trefwoord *ge-* bleek zeer nuttig voor het in mijn proefschrift op de beschikbare vakliteratuur gebaseerde algemene overzicht van de ontwikkeling van de woordvormingspatronen met *ge-*. Het WNT kon ik echter niet alleen als secundaire, maar – door het rijke voorbeeldmateriaal uit de eigen materiaalverzameling – ook als primaire bron (= een verwerkt en gesystemiseerd corpus) gebruiken. Op basis daarvan kon ik bijvoorbeeld vaststellen dat de uitdrukking (*iemand*) *laten geworden* die in de vakliteratuur doorgaans als rest van het Middelnederlandse negatief polair *ge-* wordt beschouwd, maar die in het hedendaags Nederlands niet meer uitsluitend samen met een negatiepartikel wordt gebezigd, ook al in de zeventiende eeuw niet meer als negatief polair werd ervaren. Het enige waarbij ik minder baat had van het WNT als corpus, was het onderzoeksdeel dat zich richtte op de ontwikkeling van de *ge-*+werkwoordstamafleidingen van het type *geblaf*. Vanwege de onevenwichtigheid van het WNT-materiaal kon ik dit woordenboek hier slechts als controlemateriaal gebruiken. De analyse zelf heb ik aan de hand van een eigen materiaalverzameling uitgevoerd.

Het WNT is niet alleen voor taalkundigen onmisbaar, maar voor iedereen (letterkundigen, historici enzovoort). die bezig is met de studie van oude teksten. Zelfs voor niet-professionelen (bijvoorbeeld kruiswoordpuzzelaars) is het een bron van kennis. De fotografische herdruk die al voor de voltooiing in 1993 op de markt gebracht werd, vond volgens Moerdijk (1994, p. 1) gretig aftrek bij vijftienhonderd nieuwe eigenaars.

In 1998 werd de voltooiing uitgebreid gevierd. Dat dit een mijlpaal in de geschiedenis van de lexicografie van het Nederlands was, blijkt onder andere uit de voor taalkundige werken ongewoon uitvoerige aandacht in de media en uit de al begin 1999 gehouden tentoonstelling over de totstandkoming. Na deze datum verschenen in 2001 de *Aanvullingen*, drie delen met woorden die nog niet eerder in het WNT behandeld waren. Al eerder, in 1995, werd het woordenboek als cd-rom uitgegeven, met herziene versies in 2000 en 2003.

Zsófia Tálasi, Boedapest

Moerdijk, A., *Handleiding bij het Woordenboek der Nederlandsche taal (WNT)*. 's-Gravenhage, 1994.

Tálasi, Zsófia, *Het Nederlands prefix ge- in historisch perspectief. 'Ge+werkwoordstam'-afleidingen in grammatica's, woordenboeken en teksten*. Utrecht, 2009.

1999

Hanna Stouten, Jaap Goedegebuure, Frits van Oostrom (red.): *Histoire de la littérature néerlandaise (Pays-Bas et Flandre)*

Parijs, Fayard

Een belangrijk gereedschap bij de academische bestudering van literatuur is zonder twijfel de te boek gestelde literatuurgeschiedenis. Rond 1990 was dit instrumentarium voor de letteren van de Lage Landen ronduit pover te noemen: er was eigenlijk alleen maar Knувelders *Handboek*, daterend uit de jaren veertig en herzien tot in de jaren zeventig van de vorige eeuw, maar inmiddels volstrekt ontoereikend, gezien de groei van de discipline en de diversiteit van benaderingen die de literaire studies overal ter wereld waren gaan kenmerken. Dat er *intra muros* snel een vervangende Knувelder zou verschijnen, lag niet voor de hand. Voor één enkele persoon was het niet meer mogelijk een compleet handboek samen te stellen dat recht kon doen aan alle ontwikkelingen binnen het vak. Uitgevers of universiteiten zagen er geen prioriteit in, mede doordat de wetenschap juist in deze tijd grote argwaan koesterde tegenover narrativiteit in de geschiedschrijving. Het 'grote verhaal' was verdacht geworden omdat het de werkelijkheid zou vertekenen, niet-bestaande causaliteit zou suggereren en oneigenlijke belangen zou dienen. Waren de vroegste literatuurgeschiedenissen niet geïnspireerd geweest door het nationalisme van de negentiende eeuw? Kon een nieuwe literatuurgeschiedenis aan die erfenis ontsnappen? Wanneer echter in 1993 onder hoofdredactie van Riet Schenkeveld-van der Dussen het caleidoscopische overzicht *Nederlandse literatuur, een geschiedenis* verschijnt, blijkt uit het succes van het mooi uitgegeven boek dat lezers en gebruikers de academische schroom jegens de literatuurgeschiedenis niet delen. Hoewel de 151 hoofdstukken de grote verbanden en diachrone ontwikkelingen vrijwel onbesproken laten, doen ze recht aan de veelzijdigheid van de vakbeoefening van het moment. Een van de vele verdiensten van het boek is dat het de discussie over de wenselijkheid en de haalbaarheid van een omvattende literatuurgeschiedenis nieuw leven inblaast.

Vanuit onverwachte hoek werd in de jaren negentig van de vorige eeuw de impasse verder doorbroken. Omdat in Frankrijk steeds meer vertalingen van individuele Nederlandstalige auteurs verschenen, zocht het Literair Productie- en Vertalingenfonds naar mogelijkheden om een Nederlandse literatuurgeschiedenis op de Franse markt te brengen, als context en referentiekader. Het gerenommeerde Parijse uitgevershuis Fayard was onder zijn directeur Claude Durand gerichte aandacht gaan schenken aan buitenlandse belletrise en geschiedenissen van niet-Franse literaturen. De Lage Landen mochten daarin niet ontbreken. Dat was ook de mening van Hanna Stouten, hoogleraar Nederlandse literatuur aan de Sorbonne-Paris IV. Ze had in Parijs de neerlandistiek tot hoofdvak uitgebouwd en deed

veel voor de bekendheid van Nederlandse literatuur in Frankrijk. Afspraken met de uitgever en het Fonds (dat de vertaling wilde bekostigen) waren snel gemaakt. Met twee mederedacteuren, Jaap Goedegebuure en Frits van Oostrom, stelde Hanna Stouten een team van vakgenoten samen dat in de reeks van Fayard voor het eerst voor een Frans lezerspubliek een doorlopende geschiedenis schreef van de Nederlandse letteren vanaf het begin tot in de jaren 1990. Dat Herman Pleij, Eddy Grootes, Riet Schenkeveld-van der Dussen, Willem van den Berg, Ton Anbeek, Anne Marie Musschoot en de drie redacteurs daarbij tevens de literaire relaties tussen Frankrijk en de Lage Landen zouden belichten, sprak vanzelf. Zo is uiteraard Olfert Dapper (1635-1689) niet vergeten, de Amsterdamse arts die zijn land nooit verliet, maar op basis van gepubliceerde bronnen geografische standaardwerken schreef, 'le premier africaniste de tous les temps'. In Parijs is een museum van Afrikaanse kunst naar hem vernoemd.

De *Histoire de la littérature néerlandaise (Pays-Bas et Flandre)* is door de auteurs in het Nederlands geschreven; Jeanne Verbij-Schillings werkte mee aan de eindredactie en de 'Annexes': chronologisch overzicht, bibliografie en indexen. Met ruim 900 bladzijden is het 'Handboek-Fayard' een monument voor de Nederlandse literatuur, een rijk naslagwerk voor de Franstalige lezer en een sieraad in de internationale reeks van de uitgever. Bezien vanuit het perspectief van de transnationale neerlandistiek is het evenwel – maar in de jaren negentig van de vorige eeuw kon het nauwelijks anders – ook een voorbeeld van eenrichtingverkeer: ondanks de talrijke relaties die de hoofdstukken leggen tussen Nederland/Vlaanderen en Frankrijk, blijven het teksten van intramurale deskundigen voor een extern publiek. Hier en daar zouden vanuit het Franse literaire veld waarschijnlijk nét iets andere accenten zijn gelegd of andere feiten vermeld. Jef Last (1898-1972) bijvoorbeeld komt met zijn zeer 'Hollandse' tekst *Zuiderzee* ruimschoots aan de orde, maar zijn nauwe vriendschap met André Gide blijft ongenoemd. Toch zou het de Franse lezer kunnen boeien dat Last jarenlang intensief correspondeerde met Gide en hem vergezelde bij diens befaamde bezoek aan de Sovjet-Unie in 1936.

Begin juli 1999 werd de *Histoire* gepresenteerd in Amsterdam. Hella Haasse overhandigde het eerste exemplaar aan de Franse ambassadeur. Inmiddels had het boek al voor zijn verschijnen een belangrijk effect. Onder neerlandici was het al enige tijd bekend dat er werd gewerkt aan een Nederlandse literatuurgeschiedenis voor Frankrijk, en in de Raad voor de Nederlandse Taal en Letteren, het hoogste adviesorgaan van de Nederlandse Taalunie, leidde dat tot de vraag waarom zo'n boek er niet kon komen voor het eigen taalgebied. De discussies daar, geëntameerd door Anne Marie Musschoot, hebben een groot project als resultaat gehad dat in 1997 kon beginnen en inmiddels zijn voltooiing nadert: de meerdelige *Geschiedenis van de Nederlandse literatuur*.

Hierna zijn in andere taalgebieden eigen geschiedenissen van de Nederlandse literatuur verschenen, of zijn plannen daarvoor in een gevorderd stadium. Voor de Angelsaksische wereld kwam in 2009 *A literary history of the Low Countries* van de

pers, onder hoofdredactie van Theo Hermans, hoogleraar *Dutch and Comparative Literature* aan University College Londen. We vinden er bijna hetzelfde team van auteurs als in de *Histoire*, met daaraan toegevoegd Marleen de Vries, die in plaats van Hanna Stouten de achttiende eeuw behandelt. Uit vergelijking blijkt dat de hoofdstukken in de *Histoire* en de *History* grote overeenkomsten vertonen, al zijn in het laatste geval natuurlijk vooral de Engelse connecties uitgewerkt. Over Olfert Dapper lezen we nu dat zijn boek over Afrika ‘was translated into English by John Ogilby in 1670’. Nog twee verschillen: de *History* is geïllustreerd en bevat een complete bibliografie van Engelse vertalingen van Nederlandse literatuur. Aanpak en selectie zijn in beide boeken, met uitzondering van de achttiende eeuw, vrijwel identiek. Des te merkwaardiger dat het jongste in zijn ‘acknowledgements’ het bestaan van het oudste nergens noemt.

Arie Jan Gelderblom, Utrecht

Met dank aan Anne Marie Musschoot.

2000

Thomas F. Shannon & Johan P. Snapper (red.), *The Berkeley Conference on Dutch Linguistics 1997: The Dutch language at the millennium*

American Association for Netherlandic Studies

De bundel *The Berkeley Conference on Dutch Linguistics 1997* draagt als titel *The Dutch language at the millennium* en is verzorgd door Thomas F. Shannon en Johan P. Snapper. Het is niet de eerste in zijn soort en evenmin de laatste, maar wel een waardige representant van een ijzersterke traditie.

In het bedenken van titels zijn ze niet zo goed, gezien *New perspectives on the modern period* (1987), *Issues and controversies, old and new* (1989), *Dutch literature in an international context* (1991), *Dutch linguistics in a changing Europe* (1993), *Dutch poetry in modern times* (1995) en *Contemporary explorations* (1996). Maar de saaie titels dekken wel een belangrijke lading. Er zijn maar weinig landen in de wereld waar de neerlandistiek op zo'n hoog niveau beoefend wordt als in de Verenigde Staten, en dat al heel lang. De *Berkeley conferences*, nu eens aan de literatuur gewijd en dan weer aan de taalwetenschap, zijn van de Amerikaanse neerlandistiek algemeen erkende hoogtepunten. Op zo'n conferentie kom je behalve Amerikanen steevast ook Nederlanders en Belgen tegen, en collega's uit nog andere landen; en ik denk dat dat een gelukkige gang van zaken is.

Neem nou de bundel van 1997. Daar tref je onder anderen Sieb Nooteboom in aan, Henk Verkuyl, Jan Renkema, Willy van Langendonck, Wim Klooster, Arie Verhagen en Jan Goossens. Maar eendrachtig naast Robert Kirsner, Tom Shannon himself en Nelleke van Deusen-Scholl. Ook uit andere landen waren trouwens neerlandici aanwezig, zoals Roel Vismans, Reinier Salverda, Stanisław Prędoła, Klaus-Peter Lange, Jennifer Boyce Hendriks en Robert B. Howell. En dan vergeet ik nog een paar belangrijke namen.

De bijdragen bestrijken een breed gebied, met onder andere stukken over experimenteel onderzoek naar woordherkenning, semantiek, hoor aan het einde van zinnen, woordvolgorde (een terugkerend thema in verschillende stukken), er, Pools-Nederlandse woordenboeken uit de achttiende eeuw, klankverschuiving in een ver verleden in Oost-Nederlandse dialecten (volgens mij een van de belangrijkste bijdragen), een kritische evaluatie van theorieën over de zuidelijke emigratie naar de noordelijke Nederlanden in de zestiende en zeventiende eeuw, en zelfs iets over het Afrikaans. Ook al is iedereen de woorden *at the millennium* verder vergeten, de diverse bijdragen zijn eigenlijk allemaal heel goed.

Er is inderdaad voor elk wat wils. Mijn eigen favorieten zijn de stukken van Robert Kirsner en Tom Shannon (wat ik al had verwacht), en van Klaus-Peter Lange (voor mij een verrassing). Bij Kirsner en Shannon spreekt me vooral de combinatie aan van weinig getheoretiseer en uiterst concreet corpusonderzoek,

maar wel corpusonderzoek ten dienste van een interessante vraag. Tegenwoordig zie je nogal eens dat de mogelijkheden van grootschalig digitaal zoeken de vraag overwoekeren, zodat er conclusies getrokken worden over dingen die je helemaal niet wilde weten, alsof het corpus uitmaakt wat we moeten willen weten. Bij Kirchner en Shannon zijn vragen en zoeken in mijn ogen in een verantwoord evenwicht. Bij Lange krijgen we een verrassend nieuw perspectief aangeboden op de vroege geschiedenis van het Nederlands en het Duits en hun uiteengaan. De zogenaamde *Hoogduitse klankverschuiving* speelt daarin een grote rol. Allerlei ‘verschoven’ vormen in oude Nederlandse (beter: Ripuarische) teksten zijn altijd aangezien voor ‘Hoogduitse invloed’, maar als Lange gelijk heeft, dan was de situatie een beetje ingewikkelder dan dat, en is er ook, om zo te zeggen, een ‘Nederlandse verschuiving’ geweest. Als dat zo is, dan moeten we die vroege geschiedenis op belangrijke punten herschrijven.

Maar ik kan me goed voorstellen dat iemand anders, om maar eens wat te noemen, de stukken van Roel Vismans, Reinier Salverda of Jennifer Boyce Hendriks het meest interessant vindt. Het maar net wat je op dat moment zelf aan het doen bent, en wat daarbij aansluit.

Natuurlijk is bijna niemand geïnteresseerd in *alle* onderwerpen, en dat is meteen ook de zwakte van zo’n bundel. De mensen maken een fotokopie van wat ze willen hebben, en kopen de bundel niet. Misschien was het vroeger anders; ik weet het niet. In ieder geval waren er vroeger minder. Bij mij is het kopen door de jaren heen zeker veranderd. Dertig jaar geleden was ik geabonneerd op zes of zeven tijdschriften en kocht ik veel bundels. Onder andere in 2000 bij verschijnen nog *The Dutch language at the millennium*, dat ik zelf in de kast heb staan. Maar tegenwoordig verschijnt er zo veel, dat ik nu op minder tijdschriften geabonneerd ben en nauwelijks nog bundels koop. En ik denk dat ik geen uitzondering ben. Het tijdperk van verzamel- en congresbundels lijkt me min of meer ten einde. Er zal in de zeer naaste toekomst uitgekeken moeten worden naar alternatieve manieren van publiceren.

Maar het belang van de onderneming ligt dan ook volgens mij niet zozeer in de bundels als wel in de conferenties die eraan voorafgaan. Die samenkomsten van collega’s zijn echt onvervangbaar, en we kunnen enkel hopen dat er zo nog veel georganiseerd zullen worden. Hoe de bijdragen dan achteraf verspreid worden, op een eigentijdse manier, daar komt wel een oplossing voor.

Joop van der Horst, Leuven

2001

Luc Herman & Bart Vervaeck: *Vertelduivels. Handboek verhaalanalyse*
Brussel / Nijmegen, VUB Press / Van Tilt

Toen het handboek *Vertelduivels* in 2001 voor het eerst verscheen, sloot het aan bij een reeks van veelgebruikte handboeken en inleidingen in de literatuurwetenschap en verhaalanalyse voor studenten neerlandistiek: *Over literatuur* (Van Luxemburg, Bal & Weststeijn 1987, 2002); de herziene Bal, *De theorie van vertellen en verhalen* 1990 (1978) en *Literair mechaniek. Inleiding tot de analyse van verhalen en gedichten* (Van Boven & Dorleijn 1999). *Vertelduivels* wordt op de flap gepresenteerd als een handboek 'voor iedereen die geïnteresseerd is in het analyseren én schrijven van verhalen', maar biedt tegelijk een kritisch descriptief overzicht van verteltheorieën van de klassieke tot de poststructuralistische narratologie. De lezer kan daarin de ontwikkeling volgen van de strenge, systematische en formalistische modellen naar theorieën die gebruik maken van inzichten uit de cognitiewetenschappen, feminisme, ideologiekritiek, enzovoort. In de editie van 2001 werd de narratologie met zijn voor- en nageschiedenis op zo'n 150 pagina's gepresenteerd, in de grondig herziene versie die in 2005 verscheen, beslaat dit overzicht bijna 180 pagina's, een uitbreiding die volledig het derde deel, gewijd aan de postklassieke narratologie, ten goede kwam.

Vertelduivels volgt een chronologische indeling van de narratologische modellen, zodat ook de ideeën van W. Booth, E.M. Foster, N. Friedman en F. Stanzel, namen waarvan studenten – althans tien jaar geleden – al eens hadden gehoord, aan bod komen. Wie dit boek als docent of student gebruikt zal ongetwijfeld de didactische insteek ervan waarderen: er worden overzichtelijke kadertjes met terminologie aangeboden, de tekst is voorzien van marginalia en is bijzonder helder en toegankelijk geschreven. Een schot in de roos zijn de twee korte verhalen van Charlotte Mutsaers en Gerrit Krol, opgenomen als tekstvoorbeelden die door het hele boek heen worden gebruikt om analyseconcepten en interpretatiemodellen en daarmee ook de inzetbaarheid van de beschreven theorieën te illustreren. Bij deze pluspunten valt ook te vermelden dat er zorgvuldig voor wordt gezorgd dat nauw verwante concepten die toch onderscheiden moeten worden, met distinctieve voorbeelden worden geïllustreerd.

Daarmee brengen Herman en Vervaeck in de praktijk wat ze herhaaldelijk over narratologische analyses ter sprake brengen: ze moeten 'bijdragen tot de inhoudelijke interpretatie van een verhaal' (2005, p. 11), de vorm van het vertellen moet worden verbonden met de inhoud (2005, p. 15), alleen op die manier kan een narratologische analyse de lectuur verrijken. Tegelijk wijzen ze erop hoe de formalisering in de structuralistische modellen ook tekortschiet, hoe gesloten syste-

men met rigide gescheiden hiërarchische niveaus er niet altijd in slagen om de werkelijkheid van een verhalende tekst te vatten, in het bijzonder van postmoderne teksten. Een ongrijpbare factor is ook de lezer, die een steeds sterkere rol speelt in de act van het interpreteren, wat in de herwerkte versie terecht ruimere aandacht krijgt.

Bij alle lof is er hier en daar nog wel een punt van kritiek aan te wijzen. Voor de toch al niet makkelijke kwestie van de focalisatie wordt ook in de tweede versie op p. 78 de dubbelzinnige terminologie ‘externe en interne focalisatie’ gebruikt. Met externe/interne focalisatie wordt in *Vertelduijvels* verwezen naar de waarneming volgens de ‘positie’ (2005, pp. 76, 78) van de waarnemende instantie ten opzicht van het verhaal, de diëgesis. Externe / interne focalisatie is dus waarneming die van buiten / binnen af het verhaal beschouwt, net zoals we op het vlak van het vertellen spreken van een extra- en intradiëgetische verteller. Eigenlijk zouden we deze termen beter overnemen en in plaats van ‘externe focalisatie’ spreken over ‘extradiëgetische focalisatie’. Er is, naast het waarnemende subject, namelijk nog een ander aspect van focalisering, het waargenomen object. Een object (dat kan ook een personage zijn) kan van binnenuit gefocaliseerd worden (we kennen de gedachten bijvoorbeeld) of van buiten. Verwarrend is dan het voorbeeld dat de auteurs geven op p. 78: ‘In de combinaties en afwisselingen van interne en externe focalisatie liggen allerlei mogelijkheden om het verhaal spannend te maken en te houden.’ Wanneer bijvoorbeeld een personage met moordplannen in het eerste hoofdstuk van binnenuit wordt bekeken, zo stellen ze, dan wordt hij of zij voor de lezer aldus de eerste verdachte wanneer de moord in het tweede hoofdstuk plaatsvindt. In dit voorbeeld gaat het hier echter niet om een afwisseling van interne en externe focalisatie zoals Herman en Vervaeck die eerder hebben gedefinieerd, maar wel om een afwisseling van focalisatie van binnenuit en van buiten af. Dergelijke verwarring ontstaat mede door het gebruik van de door Mieke Bal ingevoerde term ‘focalisator’, die – zoals de auteurs ook herhaaldelijk waarschuwen – een antropomorfe suggestie wekt. We zouden de termen externe en interne focalisatie dan kunnen reserveren voor dit tweede aspect van focalisatie, namelijk: wordt het gefocaliseerde object van buiten af waargenomen, dan spreken we van ‘externe focalisatie’, in het geval van focalisatie van binnenuit kunnen we dan ‘interne focalisatie’ gebruiken.

In de uitgave van 2001 wijzen de auteurs zelf op enkele tekortkomingen van de ‘klassieke’ narratologie: de rigiditeit van de onderscheiden niveaus in de structuren en van de binaire opposities, de veronachtzaming van de inbreng van de lezersactiviteit – ‘Structuren zijn geen vaste gegevens die je uit de tekst kunt halen, maar constructies die steeds ten dele afhankelijk zijn van de lezer’ (2001, p. 57) – of de gebrekkige aandacht voor de inbedding van verhalen in ideologische en sociale discoursen en contexten. In toenemende mate bleek de klassieke narratologie ook op haar grenzen te stoten bij de analyse van postmoderne en experimentele literatuur. Daarom werd het hoofdstuk over poststructuralistische narra-

tologie herschreven en uitgebreid met een brede waaier van recente ontwikkelingen van de narratologie: postmoderne narratologie, narratologie en ideologie, ethiek, feministische narratologie, *possible worlds* theorieën en cognitieve en constructivistische narratologische modellen. In deze nieuwe theorieën staat de lezer veel centraler, is er ruimte voor ethische en ideologische betekenissen, en voor tegendraadse teksten. Toch wordt de band met de structuralistische narratologie niet doorgeknipt. Integendeel, er wordt gezocht naar een ‘gulden middenweg tussen klassieke systematisering en postmoderne relativering’ (2005, p. 121). Daarbij illustreert het boek tegelijk de flexibiliteit en openheid van de narratologie naar andere disciplines. De narratoloog is niet langer de pikeur uit Mutsaers verhaal, maar de jongleur die alle ballen tegelijk in de lucht moet houden (het cognitieve/constructivistische, historische, retorisch/tekstuele elementen, het interdisciplinaire, ...).

Terugblikkend op de recensies die in 2001 verschenen, vallen twee zaken op. Wilbert Smulders meende toen dat het boek ‘grote waarde als overzichtswerk’ had, maar ‘de gebruikswaarde als “werkboek” schatte hij zeer gering’ in (*Nederlandse Letterkunde* 1, 2002, p. 94). In een recensie voor *Vooy's* schreef Hans Anten dat hij ‘de kritische bespreking van de structuralistische narratologie en wat eraan vooraf ging’ had gelezen als de aankondiging van wat hij toch ‘als de eigenlijke kern van het boek’ beschouwde, met name het derde hoofdstuk, met zijn recente theorieën ‘die mogelijke alternatieven zijn voor de gesignaleerde lacunes en manco’s in het traditionele analysemodel’ (*Vooy's* 19, 2002, pp. 252-253). Uit gesprekken met collega’s en uit enig gegoogel op universitaire websites blijkt dat geen van beide inschattingen voor de huidige praktijk gelden. De weerklank van *Vertelduijvels* is nu net als handboek verhaalanalyse in de opleidingen voor neerlandici erg groot. Niet alleen aan de academische neerlandistiekopleidingen in Vlaanderen en Nederland, maar ook in het buitenland, van Berlijn tot Wrocław, wordt het gebruikt. Bovendien blijkt vooral – niet geheel onverwacht – het tweede hoofdstuk, het ‘klassieke’, structuralistische deel met zijn didactische schematische overzichtjes in literatuurcolleges hoog te scoren, terwijl het derde deel meer ter kennis wordt genomen.

De conclusie is eenvoudig: *Vertelduijvels* wacht op zijn nieuwe tweede herziene versie, waarin de nieuwste tendensen (cognitieve narratologie, *possible worlds* theorieën) minder dienen om afwijkingen van de klassieke modellen te signaleren, maar sterker worden uitgediept met hun mogelijkheden voor nieuwe interpretaties. Niet alleen omdat het updaten van zo’n handboek een waarde op zich zou zijn, maar omdat het helpt om net zoals de eerste *Vertelduijvels* voor nog niet opgeloste problemen een oplossing te zoeken. De neerlandistiek in binnen- en buitenland zou dit toejuichen.

Lut Missinne, Münster

2002

Geert Booij: 'Constructional idioms, morphology, and the Dutch lexicon'

Journal of Germanic Linguistics 14, (4), 301-327

Tien jaar na het verschijnen van het artikel 'Constructional idioms, morphology, and the Dutch Lexicon' van Geert Booij blijkt dat dit stuk als beginpunt kan worden beschouwd van de ontwikkeling van een nieuwe benadering binnen de taalkunde die vandaag de dag bekend staat onder de naam *Construction Morphology* en die – als onderdeel van de *Construction Grammar* – grote invloed heeft zowel binnen de Nederlandse taalkunde als ook in internationale context.

Onderwerp van Booijs artikel zijn syntactische constructies die kunnen worden beschouwd als alternatieven voor morfologische eenheden omdat ze binnen het taalsysteem dezelfde betekenis hebben of dezelfde functies vervullen als deze morfologische eenheden. Een simpel voorbeeld hiervan zijn de perifrastische (of: analytische) werkwoordsvormen die in het Nederlands worden gebruikt om tempus uit te drukken, zoals de voltooid verleden tijd (*heeft gedood*), in tegenstelling tot synthetische, dus morfologische tempusvormen zoals de onvoltooid verleden tijd (*doodde*). Een ander algemeen bekend voorbeeld van een dergelijke complementaire verdeling tussen morfologische en syntactische middelen zijn causatieven. Aan de ene kant kunnen causatieven in het Nederlands door werkwoordclusters met *laten* + infinitief worden gerealiseerd zoals in *iemand laten schrikken*, dat wil zeggen 'veroorzaken dat iemand schrikt', aan de andere kant door het woordvormingspatroon met het suffix *-iseer*, zoals in *legaliseren* 'veroorzaken dat iets/iemand legaal wordt'.

Het artikel laat aan de hand van een zestal korte casestudies zien dat een dergelijke competitie tussen syntactische en morfologische middelen geenszins als uitzondering kan worden beschouwd. De achterliggende vraag is hoe deze competitie, dus de werkverdeling tussen syntaxis en morfologie, in de theorie van de grammatica kan worden beschreven. Centraal staat hierbij het feit dat de beschreven constructies complementair zijn. Door het bestaan van een bepaalde morfologische constructie wordt de vorming van een equivalente syntactische constructie geblokkeerd en andersom. Dit kan als argument worden beschouwd voor de veronderstelling dat naast morfologische ook syntactische eenheden in het mentale lexicon gelokaliseerd zijn, want alleen lexicale eenheden worden geacht andere lexicale eenheden te kunnen blokkeren, maar niet syntactische. Booij analyseert daarom deze eenheden als *constructional idioms*, als syntactische constructies die – net als 'gewone' idiomen – in het lexicon gelokaliseerd zijn maar die – in tegenstelling tot de 'gewone' idiomen – alleen maar gedeeltelijk lexicaal gespecificeerd zijn. Door deze 'open plekken' kan de klasse van een bepaald *constructional idiom* in principe steeds verder worden uitgebreid. Er wordt dus aangenomen dat pro-

ductieve syntactische patronen in het lexicon zijn opgenomen, met andere woorden: de strikte grens tussen het lexicon aan de ene kant en de syntaxis aan de andere wordt opgeheven.

Het idee van *constructional idioms* (of, algemener, van constructies en constructionele schema's) is ontwikkeld in het kader van de zogenaamde *construction grammar* en verwante theorieën, zie onder meer Goldberg (2006), Kay en Fillmore (1999), Jackendoff (2002). Constructies worden beschouwd als de basiseenheden van taal. Het zijn vaste combinaties van vorm en betekenis van variërende complexiteit en regulariteit, dat wil zeggen zowel afzonderlijke woorden als ook woordgroepen tot en met hele zinnen worden als constructies beschouwd. Nadat in de begintijd van de constructiegrammatica vooral constructies met een zinswaarde centraal stonden in het onderzoek, kregen vervolgens ook morfologische verschijnselen meer aandacht. Een belangrijke rol hierbij spelen de verschijnselen op het raakvlak van morfologie en syntaxis, zoals die behandeld worden in het hier besproken artikel. Naast de boven al genoemde verschijnselen bespreekt Booij in dat stuk ook de progressief-constructie met *aan het*+infinitief zoals in *Hij is aan het fietsen* en numerale constructies voor complexe hoofdtelwoorden zoals *een-en-twintig* en *honderd-(en)-een*. De casestudy over adjectief+nomen-constructies behandelt verbindingen zoals *dikke darm* of *zure regen* die qua vorm eenduidig als zelfstandignaamwoordgroepen, dus als syntactische eenheden herkenbaar zijn, maar qua functie meer op samenstellingen, dus morfologische eenheden zoals *snelweg* of *rondboog* lijken, omdat ze een benoemende functie hebben. Ook partikelwerkwoorden zoals *opbellen* of *neerstorten* staan in de literatuur bekend vanwege hun onduidelijke positie tussen syntactische woordgroep en morfologisch woord in. Dit heeft te maken met het feit dat partikelwerkwoorden qua definitie scheidbaar zijn: terwijl ze in de eindpositie van bijzinnen als één woord optreden, worden ze gescheiden wanneer ze in hoofdzinnen, als voltooid deelwoord of als *te*-infinitief voorkomen (*op-ge-beld*, *op te bellen*). Een aantal van deze casestudies is later in een reeks artikelen verder uitgewerkt. Dit heeft uiteindelijk geleid tot het in 2010 verschenen boek *Construction morphology* waarin veel van de onderwerpen en problemen die in het artikel van 2002 voor het eerst ter sprake kwamen gedetailleerd besproken worden, op basis van zowel Nederlandse als ook anderstalige data. Uiteraard gaat de constructiemorfologie niet alleen over constructies op het raakvlak tussen syntaxis en morfologie maar bevat ze ook constructionele analyses van de puur morfologische verschijnselen samenstelling, derivatie en flexie, zie onder meer Booij (2005, 2009).

Het artikel 'Constructional idioms, morphology, and the Dutch lexicon' is een belangrijke impuls voor de ontwikkeling van de intra- en extramurale Nederlandse taalkunde van de afgelopen tien jaar geweest, zoals uit talrijke publicaties blijkt die recentelijk zijn verschenen. Het zou buiten het bestek van deze bespreking vallen om deze allemaal op te noemen. Wel moet vermeld worden dat dit artikel ook een belangrijke inspiratie voor onderzoek in een taalvergelijkend proj-

ect over adjectief-nomen-verbindingen aan de *Freie Universität Berlin* geweest is, waarvan de auteur van deze bijdrage deel uitmaakt. Maar vooral heeft de constructiemorfologie – met het hier besproken artikel als één van de belangrijke vertrekpunten – een essentiële bijdrage tot de theorievorming binnen de algemene taalkunde in internationale context geleverd.

Barbara Schlücker, Berlin

- Booij, Geert, 'Compounding and derivation: evidence for Construction Morphology'. Wolfgang U. Dressler, Franz Rainer, Dieter Kastovsky & Oskar Pfeiffer (red.), *Morphology and its demarcations*. Amsterdam/Philadelphia, 2005, 109-132.
- Booij, Geert, 'Compounding and construction morphology'. Rochelle Lieber & Pavol Štekauer (red.), *The Oxford handbook of compounding*. Oxford, 2009, 201-216.
- Booij, Geert, *Construction morphology*. Oxford, 2010.
- Goldberg, Adele E., *Constructions at work. The nature of generalization in language*. Oxford, 2006.
- Jackendoff, Ray, *Foundations of language*. Oxford, 2002.
- Kay, Paul & Charles J. Fillmore, 'Grammatical constructions and linguistic generalizations: The What's X doing Y? construction'. *Language* 75, 1999, 1-33.

2003

Michiel van Kempen: *Een geschiedenis van de Surinaamse literatuur*

Breda, De Geus

Deze literatuurgeschiedenis is een tweedelige uitgave van encyclopedische allure, 1396 bladzijden dik. Het eerste deel behandelt de orale en de geschreven literatuur van 1596 tot 1957, het tweede deel die van 1957 tot 2000. Maar deze geschiedenis behandelt veel meer, want ook komen onderwerpen aan bod als culturele oriëntatie, taalpolitiek en onderwijs, drukkerijen, boek en boekhandel, kranten en periodieken, leespubliek en leesgenootschappen, loges en genootschappen, toneelgezelschappen en theaters, kortom de culturele en maatschappelijke context waarin de Surinaamse literatuur tot stand kwam. Ook wordt er soms iets gezegd over beeldende kunst en muziek. Daarnaast werpt de auteur in een historische subtekst een persoonlijk licht op heikele begrippen als slavenhandel en slavernij, kerstening en evangelisatie, urbanisatie, verwestersing, rassenmenging, discriminatie, racisme, Surinaams idealisme en nationalisme, de relatie Suriname-Nederland, het militarisme (de coup van 1980, de decembermoorden van 1982, de censuur), alsook de transmigratie naar Nederland en de daarmee samenhangende thematiek van ontheemding, onrust en soms ontreddeering.

Rob Nieuwenhuys heeft in zijn *Oost-Indische spiegel* (1972, 1978) het model gegeven voor een literatuurgeschiedenis die zich in de keuze van het corpus niet door esthetische criteria laat beperken en die ook aandacht schenkt aan de historische, culturele, sociale en politieke context waarin de (literaire) teksten zijn ontstaan. Van Kempen gaat hierin verder dan Nieuwenhuys; de grote bladspiegel van zijn boek stelt hem in staat om allerhande informatie te verwerken in noten en bibliografische aantekeningen. De indeling van de hoofdstukken en subhoofdstukken is zeer inzichtelijk; de hoofdtekst wordt af en toe onderbroken door close-ups en profielen rond een bepaald thema, respectievelijk een culturele instelling of literaire figuur. Gaandeweg de twee delen verschijnen er steeds meer profielen. Wat Van Kempen biedt, is een culturele geschiedenis van Suriname waarin de literatuur weliswaar centraal staat, maar is ingebed in een veelzijdige context. Zijn kennis van de Surinaamse literatuur en van het wetenschappelijke discours erover (voor zover dat zich heeft ontwikkeld) is indrukwekkend. De linguïstische fijnproever kan plezier beleven aan wat hij zegt over de talen waarin de teksten zijn geschreven: behalve Nederlands en Sranan-Tongo ook Sarnami, Surinaams-Nederlands en inheemse talen. Dat Van Kempen met kennis van zaken spreekt over regionale verschillen in het Sranan-Tongo, toont aan hoe intiem zijn band is met het land waar hij tussen 1983 tot 1987 woonde. Een prachtig voorbeeld hiervan is de close-up 'De creatie van een literaire taal: liefdespoëzie van Slory' (pp. 786-788), waarin hij Michaël Slory's werk 'een monument van taal- en

cultuurconservering' noemt en dit illustreert met lexicale voorbeelden en met de opmerking dat er in deze poëzie veel van (de streek) Coronie is terechtgekomen.

In vogelvlucht beschouwend kom ik tot de volgende constatering. Bijzonder is de grote aandacht voor de orale literatuur van Suriname, door de auteur een 'uiterst vitaal, authentiek en essentieel domein van expressie' genoemd. Deze opmerking maakt hij waar in de bespreking van Edgar Cairo (1948-2000), die zich in zijn gedurfde taalscheppingen mede op de orale traditie heeft geïnspireerd. Parallel aan die aandacht voor het orale is de aandacht voor inheemse, creoolse, Hindostaanse en Javaanse religieuze en culturele achtergronden. Haaks daarop staat Van Kempens wrange commentaar op de christelijke zending en de invloed van de Bijbel. Zo is de orale literatuur van de Kwinti door de invloed van de Bijbel 'weggedrukt naar een vergeten hoek van de geschiedenis' (p. 139). Maar ook bemoeienissen van de centrale overheid, de introductie van de geldeconomie en, in één saillant geval, de aanleg van een stuwmeer, hebben veel authentieks vernietigd. Daartegenover staat dat er in Suriname ook allerlei culturen in een langdurig isolement hebben geleefd, waardoor daar juist meer aan cultuurgoed bewaard is gebleven dan in andere Caribische landen: 'Diep in de aarde onder enorme druk ontstaat de diamant. Verdrukte culturen zoeken een aanpassing naar binnen toe, die soms duurzamere vormen oplevert dan wanneer culturen alle ruimte krijgen' (p. 473).

Bij de geschreven literatuur valt de grote rol op van toneel in de Surinaamse cultuur. Ook poëzie is een geliefd en veel beoefend genre – vaak zijn de bundels in eigen beheer uitgegeven –, terwijl er veel minder literair proza werd geschreven. De belangrijkste prozaïsten van de Surinaamse literatuur hebben als migrant in Nederland gewoond (Albert Helman, Bea Vianen, Edgar Cairo) of wonen er nog (Astrid Roemer). Cairo en Roemer zijn in Nederland hun eigen weg gegaan en hebben grootse, complexe oeuvres gebouwd, die echter in Suriname zelf weinig weerklank vonden. Vanaf ongeveer 1957 begon de interne literaire ontwikkeling in Suriname los te raken van Nederlandse voorbeelden en tradities. Van Kempen vat deze periode kernachtig samen: 'De wereld van de beeldende kunst gaf dezelfde ontwikkeling te zien als die van de muziek en het theater: van een gezapig interbellum naar het hectische zoeken na de Tweede Wereldoorlog en bruisende activiteit in de jaren '60' (p. 507). De literatuur van het tijdvak 1957-1975 was niettemin nog sterk bepaald door het krachtenveld Suriname-Nederland, terwijl er tegelijk over een breed front 'een heroriëntatie gezocht werd op het eigene' (p. 926). Die heroriëntatie uitte zich soms in nationalistische strijdpoezie met zeer betrekkelijke literaire waarde.

Hoewel Van Kempen niemand lijkt over te slaan en naar mijn smaak ertoe neigt aan enkelen (zoals Ronald Julien) teveel kwaliteit toe te kennen, is hij zich scherp bewust van de feilen die sommige Surinaamse literaire producten aankleven. Zo tikt hij Rabin Gangadin op de vingers omdat deze zijn eigen kritiek op de Surinaamse literatuur niet ter harte heeft genomen, maar intussen is toch maar gezegd wat er vaak aan mankeert:

Het is verbazingwekkend om te zien hoezeer Gangadins proza alle feilen vertoont die hij blijkens *De Surinaamse literatuur* (p. 7) zelf in de Surinaamse romans ontwaart: wijdlopiegheid, gerommel met de vertelinstantie (zodat de lezer niet kan uitmaken voor wiens rekening allerlei racistische karakteristieken als ‘tropische aap’ en ‘loempia’ komen), moraliserend commentaar, te veel willen beschrijven en ook te veel beschrijven van buitenaf, zodat identificatie voor de lezer nauwelijks mogelijk is (p. 1114).

Een wat sneue constatering van Van Kempen zelf betreft de poëzie in het Sranan: hoewel deze taal als *lingua franca* fungeert in heel Suriname, heeft de literaire ontwikkeling ervan zich ‘na de generatie van de grote Sranan-dichters Trefossa, Slory, Rellum, Schouten-Elsenhout’ niet doorgezet (p. 1213). Hier noemt Van Kempen enkele bijzondere dichters, die het waard zijn om (in vertaling) door meer lezers gekend te worden. Dit geldt trouwens ook voor de Sranan-poëzie van de migrant Edgar Cairo. Wat mij betreft, mogen daar ook aan toegevoegd worden de in het Nederlands dichtende Kwame Dandillo (1922-1970) en Bernardo Ashetu (1929-1982). Voor mij zijn deze dichters de ontdekking in deze rijke literatuurgeschiedenis. Verder is mij niet altijd duidelijk welke criteria bepalend zijn om opname in de Surinaamse literatuurgeschiedenis te rechtvaardigen. Er zijn diverse ‘tussenfiguren’, veelal Nederlanders die in Suriname hebben gewoond, maar ze krijgen niet allen dezelfde plaatsruimte toebedeeld. Zo heeft Johan van de Walle (1912-2000) een profiel, maar Hendrik van Teylingen (1938-1998), auteur van de mooie roman *De huilspiraal* (1996), moet het met een voetnoot doen.

Met recht mag men deze uitgave een monument noemen. Nu lopen monumenten het gevaar dat ertegen wordt opgekeken en dat er aan ze voorbij wordt gegaan. Deze literatuurgeschiedenis is zo uitgebreid en gedetailleerd, dat we ons moeten afvragen hoeveel mensen haar helemaal hebben gelezen. Niet alle geboekstaafde kennis is even interessant voor de gemiddelde lezer, maar het is een daad van eenvoudige rechtvaardigheid dat deze kennis nu voor iedereen beschikbaar is. Sommige subhoofdstukken lijken op de lemma’s van een encyclopedie. Dit hoeft echter geen bezwaar te zijn in ons digitale tijdperk, waarin wij gewend zijn geraakt aan het zappen door teksten, en bovendien is het eerste deel van Van Kempens literatuurgeschiedenis al doorzoekbaar op www.dbnl.org. Toch zou ik, als fervent liefhebber van leesboeken, uitzien naar een gecondenseerde geschiedenis van de Surinaamse literatuur, waarin een hele menigte secundaire figuren zou zijn weggelaten en het volle licht viel op de hoofdlijnen, de meest kenmerkende ontwikkelingen en de interessantste schrijvers. Dat de beste en interessantste schrijvers niet noodzakelijk ook de meest spraakmakende schrijvers zijn (geweest), geeft Van Kempen zelf duidelijk aan.

Kees Snoek, Parijs

2004

Nicoline van der Sijs: *Taal als mensenwerk: het ontstaan van het ABN*

Den Haag, Sdu Uitgevers

In een interview met Marc van Oostendorp (2004), vlak voor het verschijnen van *Taal als mensenwerk*, constateerde Nicoline van der Sijs dat het ‘soms fijn is om geen neerlandicus te zijn’. Ze bedoelde daarmee dat ze als slaviste minder vertrouwd was met de ‘gevestigde’ visie op de geschiedenis van de Nederlandse taal. Ze kon, vanuit haar kennis van andere taalgebieden, ‘onbevangener’ kijken naar wat er doorgaans beweerd wordt over de historische ontwikkeling van het Nederlands. Sterker nog, haar ‘onbevangenheid’ stelde haar in staat om bepaalde stellingen in twijfel te trekken, vervolgens zelf de relevante bronnen te bekijken en uiteindelijk een genuanceerder en meer gefundeerd beeld te schetsen van een bepaalde ontwikkeling binnen het Nederlandse taalgebied.

Wij neerlandici daarentegen zijn door onze studie Nederlands en door de relevante overzichtswerken als het ware ‘gesocialiseerd’ in een aantal algemene aannames over het ontstaan van de Nederlandse standaardtaal, het ABN. Een daarvan is dat de standaardtaal gevormd werd op basis van het Hollands, ‘aangevuld met zuidelijke elementen afkomstig uit de prestigieuze Brabantse schrijftraditie of van de vooraanstaande immigranten’ (vergelijk Janssens & Marynissen 2005, p. 120).

Van der Sijs doet deze wijd verbreide aanname van de zuidelijke invloed wankelen met krachtige argumenten. Bijvoorbeeld toont ze aan dat woorden in het Standaardnederlands die toegeschreven worden aan de invloed van zuiderlingen (zoals *wenen* of *werpen*) al in de dertiende eeuw zowel in zuidelijke als ook in Hollandse bronnen voorkwamen (p. 402). Bovendien laat ze zien dat er in de zestiende en zeventiende eeuw naast migratie van zuiderlingen nog veel meer sprake was van migratie uit het oosten van het Nederlandse taalgebied en daarbuiten – uit het huidige Duitse taalgebied. Zij maakt aannemelijk dat de migranten uit Noord-Nederlandse dialectgebieden en uit het oostelijke en het Duitse taalgebied veel beter integreerden in de Hollandse steden en daardoor meer invloed hadden op de Nederlandse standaardtaal in wording. Uit eigentijdse bronnen kan namelijk opgemaakt worden dat noorderlingen en oosterlingen vooral in bestaande beroepen gingen werken, zoals bakker, schoenmaker of kleermaker (p. 49), waarin ze nauw samenwerkten met de lokale bevolking van de Hollandse steden. Onder de zuiderlingen daarentegen waren er een groot aantal ‘vooraanstaande’, hoogopgeleide migranten: deze namen vaak hun gespecialiseerde beroepen mee uit hun land van herkomst – zoals bijvoorbeeld handelaar in luxe textiel –, ze vestigden zich in dezelfde stadsbuurt, trouwden vaak onder elkaar en waren erop voorbereid om terug naar hun geboortestreek te gaan zodra de politieke omstandigheden dit zouden toestaan. Daardoor kwamen ze minder gauw in contact met

de lokale bevolking. Het hoge prestige van de taalvariëteit van de zuiderlingen ontkent Van der Sijs niet; ze stelt echter dat het Duits over een veel langere periode eveneens een heel hoog prestige in de Lage Landen had, wat invloed vanuit het oosten op het Standaardnederlands nog aannemelijker maakt (pp. 49, 105).

Volgens Van der Sijs is de grote invloed van het Zuid-Nederlands op het Standaardnederlands daarom een mythe gebleken – een mythe die zijn wortels in de (taal)geschiedschrijving van de negentiende eeuw heeft: toen er na 1830 gestreefd werd naar een talige eenheid tussen Noord en Zuid was het opportuun om een sterke zuidelijke inbreng in het Standaardnederlands te postuleren om het ook voor de Vlaamse elite aantrekkelijk te maken als norm (p. 612).

Ik durf hier te beweren dat wij docenten Nederlandse taalkunde een belangrijke bijdrage hebben geleverd aan de verspreiding van deze mythe: ikzelf heb door de jaren heen in menige inleiding in de geschiedenis van het Nederlands verteld over het ontstaan van het Standaardnederlands – op basis van het Hollands, met invloed van zuidelijke variëteiten. Alleen, sinds 2005 voeg ik er altijd nog aan toe dat hier ook anders over wordt gedacht, namelijk door Nicoline van der Sijs en dat haar stellingen heel wat stof hebben doen opwaaien in kringen van taalkundigen en taalliefhebbers.

De inzichten uit *Taal als mensenwerk* hebben dus ongetwijfeld sporen achtergelaten in mijn lessen taalkunde. Voor mijn onderzoek ging ik *Taal als mensenwerk* pas echt waarderen toen ik me in het kader van het EU-project DYLAN (*Language Dynamics and Management of Diversity*) vanaf 2008 ging bezighouden met de ontwikkeling van standaardtalen vanuit een Europees vergelijkend perspectief (zie Hüning, Vogl & Moliner 2012). Toen besepte ik ten volle hoe vaak de taalgeschiedschrijving geïnstrumentaliseerd werd voor politieke doeleinden ('taal als symbool van nationale eenheid') en hoe makkelijk het ontstaan van een standaardtaal als natuurlijke en lineaire ontwikkeling wordt voorgesteld: 'de triomftocht van het Frans/Duits/Nederlands' met een gelijktijdige overwinning op het Latijn enerzijds en de dialecten anderzijds. Zulke nationale taalgeschiedenissen werden en worden in heel Europa verspreid en door het onderwijs gereproduceerd: voor de natievorming van Griekenland in de negentiende eeuw was het bijvoorbeeld opportuun om een continue ontwikkeling van het (prestigieuze) Oudgrieks naar het moderne Grieks aan te nemen die als symbool van de jonge natie moest dienen – een mythe die tot de dag van vandaag bepalend is voor het zelfbeeld van de Grieken en een mythe die door sommige kritische geesten (vergelijk Mackridge 2009) in twijfel wordt getrokken.

Al met al moet er met betrekking tot de geschiedenis van standaardtalen in Europa nog veel 'relativeerwerk' worden verricht; vooral aannames die gebaseerd zijn op negentiende-eeuwse studies zullen aan de hand van hernieuwd bronnenonderzoek kritisch moeten worden belicht. In het Nederlandse taalgebied wordt momenteel 'ten strijde getrokken' tegen mythes die bestaan over taalverhoudingen in Vlaanderen in de tijd van de Franse bezetting en tijdens het bewind van

Willem I (vergelijk Vosters & Vandenbussche 2008). Nicoline van der Sijs is dus zeker niet de enige die de kunst van het ontmythologiseren beheerst; maar ze is wel een meester in het vak.

Ulrike Vogl, Wenen

Hüning, Matthias, Ulrike Vogl & Olivier Moliner (red.), *Standard languages and multilingualism in European history*. Amsterdam/Philadelphia, 2012.

Janssens, Guy & Ann Marynissen, *Het Nederlands vroeger en nu*. Leuven, 2005.

Mackridge, Peter, *Language and national identity in Greece, 1766-1976*. New York, 2009.

Oostendorp, Marc van, 'Soms is het fijn dat ik geen neerlandicus ben'. Nicoline van der Sijs over de geschiedenis van het ABN. *Onze taal* 73, (9) 2004, 242-243.

Vosters, Rik & Wim Vandenbussche, 'Wijzer worden over Willem? Taalgebruik in Vlaanderen ten tijde van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden (1814-1830)'. *Internationale Neerlandistiek* 46, (3) 2008, 2-22.

2005

Arie Verhagen: 'Constructiegrammatica en "usage based" taalkunde'

Nederlandse Taalkunde 10, 197-222

De aanhangers van verschillende taalkundige theorieën gedragen zich vaak net als de aanhangers van verschillende godsdiensten en doen alsof 'de anderen' gewoon niet bestaan. Aan m'n eigen universiteit (UCLA) bij voorbeeld geeft het *Department of Linguistics* nog steeds geen cursussen over de cognitieve linguïstiek, zoals dat wel al twintig jaar het geval is aan de UC San Diego en de UC Berkeley, of over de functionele linguïstiek met speciale aandacht voor discourse en gespreksanalyse, zoals die al jaren wordt beoefend aan de UC Santa Barbara. De grote verdienste van dit artikel van Arie Verhagen is dan ook dat het zulk negeergedrag, ten minste wat de cognitieve linguïstiek in Nederland betreft, eens en voor altijd onmogelijk heeft gemaakt. Lezers van dit artikel zien direct dat de spelregels van het taalkundig bedrijf zo niet veranderd dan toch in ieder geval verruimd zijn.

Zoals helder uitgelegd in Verhagens *Inleiding* is de cognitieve taalkunde (hier specifiek de cognitieve grammatica) een beweging in de taalwetenschap die zich afzet tegen de generatieve (Chomskyaanse) linguïstiek. In tegenstelling tot laatstgenoemde, die stelt dat kinderen hun moedertaal snel verwerven omdat ze al bij hun geboorte over een aangeboren universele grammatica beschikken, gaat de cognitieve linguïst ervan uit dat kinderen hun taal geleidelijk leren en wel door dagelijkse interactie en communicatie met volwassenen. Het aanleren van een taal is dus een cognitief proces bij uitstek. Het talige materiaal (waaruit het kind hierbij put) bestaat uit de aparte gebruiksgevallen die het kind waarneemt.

Om die reden heet de cognitieve taalkunde *gebruiksgebaseerde taalkunde*. Het is een *bottom-up* benadering, in tegenstelling tot de *top-down* benadering van de generatieve taalkunde. Dit betekent onder andere dat allerlei verschijnselen die generatieve taalkundigen grotendeels links hebben laten liggen – zoals semiproductieve idiomatische uitdrukkingen (bijvoorbeeld *een schat van een kind*) – in het centrum van de belangstelling komen te staan. Bloomfields idee (1933) dat er een onoverbrugbare kloof is tussen grammatica en lexicon maakt plaats voor de hypothese dat er een graduele overgang bestaat tussen die twee, die nu beschouwd worden als twee uitersten van eenzelfde relatie tussen vorm en betekenis. Betoogd wordt dan ook dat het theoretische gereedschap waarmee je idiomen kunt analyseren direct en naadloos van toepassing is op de algemenere taalverschijnselen die de generatieve linguïsten tot de zuivere grammatica of syntaxis rekenen.

In de sectie *Constructies en constructiegrammatica* focust Verhagen op een enigszins aparte beweging binnen de cognitieve grammatica, namelijk de constructiegrammatica. Die beweert dat alle vorm-inhoudeenheden waaruit een taal bestaat, con-

structies zijn van verschillende graden van specificiteit. Een *schat van een kind* is bijvoorbeeld een kleine constructie binnen de algemenere subjectief-evaluerende constructie Det-N₁-van-(een) N₂, die z'n eigen betekenis heeft (N₂ vertoont in buitengewone mate kenmerkende eigenschappen van N₁) en die op een abstract of schematisch niveau dezelfde vorm heeft als een possessieve constructie zoals *een wiel van een fiets*. Vervolgens geeft hij een historisch overzicht van de ontwikkeling van die constructiegrammatica, van de eerste studies van idiomen tot en met de huidige analyses van algemenere onderwerpen zoals transitiviteit. Daarbij bespreekt hij boeiende Nederlandse structuren zoals *Jan is vissen* (tegenover *Jan is aan het vissen*) en *Hoe komt zij zo dik?* (tegenover *Hoe komt het dat zij zo dik is?*).

De derde sectie van het artikel behandelt meer theoretische onderwerpen zoals de organisatie van het geheugen, taalverwerving, de constructiegrammatica als 'kindervriendelijke' grammatica, en de rol die frequentie speelt bij het opslaan en in de structuur van taalkundige eenheden. Het artikel eindigt met een bespreking van enkele huidige controverses.

Het belang van Verhagen 2005 voor internationale neerlandici is dat het je visie op de taalkundige praxis verandert. Een persoonlijk voorbeeld: in een hoofdstuk van mijn masterscriptie (Kirsner 1968) over, onder andere, de rol van *zullen* in de Nederlandse grammatica, stelde ik dat alle gebruiksgevallen van dat werkwoord verklaard kunnen worden als je aanneemt dat het overal waar het gebruikt wordt, de abstracte betekenis HYPOTHETISCH aangeeft. Die analyse dekte niet alleen het 'gewone' gebruik van *zullen* in bijvoorbeeld *Hij zal wel rijk zijn* en *Het vliegtuig zal pas om elf uur vertrekken*, maar bleek ook toepasbaar op (voor mij als Engelstalige) onverwachte verrassende uitdrukkingen zoals *Je zult er toch wonen met de wereld tegen je* (over Zuid-Afrika in 1966). Een instructie aan de hoorder om zich iets voor te stellen, houdt immers in dat dat iets (nog) niet bestaat, dus hypothetisch is. Die voorbeelden waren dus in ieder geval niet in strijd met mijn analyse en mijn analyse was 'klaar'.

Als ik nu met dit onderwerp aan de slag zou gaan, zou ik weten dat zo'n analyse op zich ontoereikend is. Een betekenis zoals HYPOTHETISCH kun je óók poneren voor bepaalde werkwoorden en werkwoordsvormen in andere talen waarin uitdrukkingen zoals *Je zult er toch wonen* helemaal niet voorkomen. Het poneren van zo'n abstracte betekenis verklaart dus niet waarom de ene taal (het Nederlands) die structuur wel heeft en een andere (bijvoorbeeld het Engels) niet. Tegenwoordig zou je moeten stellen dat die gevallen van *Je zult er toch wonen* enzo voort *aparte constructies* zijn die in de grammatica van het Nederlands een eigen volledige beschrijving dienen te krijgen, en wel naast een beschrijving van de algemene betekenis van *zullen*. Je zou het ook moeten hebben over de effecten van de verschillende pragmatische partikels die in die constructie voorkomen (*Je zult er toch wonen* tegenover *Het zal je kind maar wezen*) én over het effect van het weglaten van partikels, zoals in *Je zal de ton winnen* (loterijreclame). Een ander probleem is de observatie dat de voorbeelden met *toch* en *maar* een negatieve boodschap over-

brenge (Van Dale: aanduiding van een onwenselijke toestand) terwijl het laatste voorbeeld een positieve boodschap (wenselijke toestand) overbrengt. Is dat wel waar in het algemeen? Dat laatste (positieve) gebruik schijnt minder frequent te zijn dan het negatieve en kan wel een innovatie zijn. (Met dank aan Ad Foolen en Marjan Nijborg voor gesprekken over dit soort voorbeelden.) De moraal van het verhaal is dan dat ik mijn taalkundige verantwoordelijkheid als neerlandicus niet langer kan ontlopen door te beweren dat die uitdrukkingen tot het lexicon behoren terwijl ik me alleen voor ‘grammatica’ interesseer.

Robert S. Kirsner, Los Angeles

Bloomfield, Leonard, *Language*. New York, 1933.

Kirsner, Robert S., *The modal auxiliaries of Modern Standard Dutch: A comparison of generative-transformational and form-content analyses*. Columbia University Masters Essay, 1968.

2005

De gidscanon van een gidsland

Een van de gangbare culturele stereotypen is dat van Nederland als moreel gidsland. Dit stereotype is enerzijds het product van een zelfvoldane zelfbespiegeling die soms terecht gehemeld wordt vanwege het geheven vingertje waarmee het eigen morele gelijk ten opzichte van anderen kenbaar wordt gemaakt. Anderzijds is dit stereotype het resultaat van een oprechte en terechte bewondering voor het vermogen van de Nederlandse maatschappij om het pragmatisme te blijven koppelen aan hoogstaande ethische normen. Een manier om aan zulke hoogstaande normen te voldoen is om telkens weer het eigen verleden onder een eerlijke, wetenschappelijke loep te nemen en het van het hardnekkige laagje overlevering, mythologisering en ontkenning te ontdoen. Zulke gezuiverde hoekstenen vormen dan een degelijk fundament voor objectieve beeldvorming.

Het nationale project van een online raadpleegbare Nederlandse geschiedenis-canon (<http://entoen.nu>) werd in 2005 geïntroduceerd. Het is een bewonderenswaardige onderneming die een zeer brede consensus ambieert door rekening te houden met de veranderende bevolkingsstructuur en de verschillende perspectieven op historische gebeurtenissen. Maar dan wel met de visie van de Nederlandse identiteit als een coherente en samenhangende reeks (succes)verhalen. Voor mij als Servische is consensus over de inhoud van vijftig historische vensters al nauwelijks voorstelbaar, laat staan over de uitleg daarvan. De Servische geschiedenis is namelijk veel minder een succesverhaal en daardoor bestaat er diepgaande onenigheid over waar het allemaal mis is gegaan. Deze gespletenheid over de uitleg van de eigen geschiedenis is inmiddels uitgegroeid tot een wezenlijk kenmerk van de Servische identiteit.

Bij gebrek aan een online canon zullen als vergelijking met de Nederlandse geschiedenis-canon Servische leerboeken geschiedenis moeten dienen. Sinds het uiteenvallen van Joegoslavië zijn ze twee keer gewijzigd: de eerste keer in 1993 onder het bewind van Milošević, de tweede keer na zijn val in 2000. Beide keren waren de veranderingen politiek gemotiveerd en beide keren dienden ze de legitiematie van de politieke machtsovername. In beide gevallen ging het om een staats-monopolie en was er geen brede democratische discussie aan voorafgegaan.

Dubravka Stojanovic formuleerde het in 2011 als volgt:

Zowel in de communistische tijd als ook onder Milošević en zelfs vandaag de dag drukken geschiedenis-leerboeken het streven van de regerende elite uit om 'geschiedenis te scheppen' in overeenstemming met haar eigen behoeftes, om het historische geheugen en het nationale bewustzijn te vormen in overeen-

stemming met de geprojecteerde nationale doelen. Daarom blijven historische leerboeken een van de meest betrouwbare bronnen voor de analyse van de heersende politieke concepten in Servië.¹

Ik kijk dus met een uitgesproken contrastieve blik naar de Nederlandse geschiedenis canon, in de hoop (of waan) dat daar iets uit te halen zou zijn als aanzet tot een objectievere presentatie van mijn eigen nationale verleden. Daarbij word ik enerzijds geboeid door de democratische opzet van de Nederlandse canon en anderzijds door de onverschrokken keuze voor gebeurtenissen die een potentiële steen des aanstoets kunnen vormen door hun meerduidigheid.

Het aanbieden van de tekst in verschillende moeilijkheidsgraden is bijvoorbeeld zonder meer een democratische geste die de stof toegankelijk maakt voor een zeer breed publiek: van jonge kinderen tot allochtone volwassenen die de Nederlandse taal onvoldoende beheersen. Simplificatie houdt echter ook een potentieel gevaar in, namelijk dat van stereotypering en zwart-wit portrettering. De keuze van de sleutelwoorden is dus een zeer verantwoordelijke taak voor elke canoncommissie, zeker in landen met grotere interne tegenstellingen.

Democratisch is eveneens het idee om ook regionale canons aan te bieden, waarin de accenten anders gelegd kunnen worden. Wat voor de ene regio belangrijk was, was dat in mindere mate voor een andere. In de Balkangeschiedenis gaat het helaas niet om accentverschuiving maar om uiterst tegenstrijdige interpretaties van gebeurtenissen: wat voor de één een bevrijding was, was voor de ander een bezetting. Bijvoorbeeld de overname van Habsburgse gebieden door het zegevierende Servische leger aan het einde van de Eerste Wereldoorlog. Wat door de een wordt gezien als een zaligmakende beslissing is voor de ander een noodlottige misrekening geweest, zoals de afkeer van het katholicisme ten gunste van de orthodoxie.

De grootste openheid van de Nederlandse geschiedenis canon wordt bereikt met het discussieforum: afwijkende meningen zorgen ervoor dat de canon niet vastroest tot een dogma. Dit blijkt bijvoorbeeld uit de reacties op het slavernijvenster die de vrij bescheiden kritiek op het Nederlandse beleid onder de loep nemen. Dat de redactie niet terugschrikt voor felle kritiek op haar milde presentatie van fout gedrag is een teken van politieke rijpheid die in de Balkan nog niet is bereikt.

Mijn contrastieve blik is natuurlijk het langst blijven hangen op een recent venster, namelijk het eerste en enige dat Nederland met Servië verbindt, en wel door middel van een gedeeld trauma. Is Srebrenica dan – zoals een van de lezers zich afvraagt – bepalend geweest voor het zelfbeeld van Nederland? Mij dunkt van wel: het is voor het eerst dat er een massaal gevoel van schaamte opkomt over het Nederlandse optreden in het buitenland, iets wat in hun tijd noch de slavernij noch de positionele acties in Indonesië noch de deelname aan de bombardementen op Servië en Irak teweeg hebben gebracht. Een andere lezer op het forum

vraagt of het misschien niet te vroeg is om het Srebrenica-venster te openen, aangezien Amerikaanse archieven daaromtrent pas over dertig jaar vrijgegeven zullen worden. Mij dunkt van niet: het openen van dit venster maakt een bredere discussie mogelijk en artikelen zoals dat van René Gremaux in Wereldjournalisten.nl² kunnen – indien opgenomen in de achtergrondliteratuur – meer licht werpen op het thema en ooit misschien ook tot een herziening van de tekst leiden. Want als de basisteksten van de canon geen heilige koeien blijken te zijn en ze aangepast kunnen worden aan nieuwe wetenschappelijke inzichten, dan is de democratische cirkel rond, en dan is het verhaal van Nederland als moreel gidsland geen projectie maar werkelijkheid.

Ondertussen zal ik blijven streven naar een objectieve, zelfkritische geschiedescanon van Servië, met een gezamenlijk Nederlands-Servisch venster dat naast gedeelde schaamte ook een positieve kruisbestuiving zal inhouden.

Jelica Novaković-Lopušina, Belgrado

Noten

1. Zie <http://www.pescanik.net/content/view/6667/143> [vertaling JN].
2. Zie http://www.wereldjournalisten.nl/artikel/2011/07/11/srebrenica_voortschrijdend_inzicht/, laatst geraadpleegd 17 mei 2012.

2006

Ralf Grüttemeier en Maria-Theresia Leuker (red.): *Niederländische Literaturgeschichte*
Stuttgart, J.B. Metzler

Het spreekt vanzelf dat in een overzicht van de belangrijkste mijlpalen in de internationale neerlandistiek van de afgelopen vijftig jaar plaats is voor de publicatie van de eerste Nederlandse literatuurgeschiedenis in Duitsland sinds de negentiende eeuw. Een buitenlandse geschiedenis van de Nederlandstalige literatuur zou hoe dan ook de aandacht waard geweest zijn, maar een Duitse wel heel in het bijzonder: de aanwezigheid van Nederlandse en Vlaamse letterkunde is daar, immers, binnen alle buitenlanden zonder twijfel het grootst. En voor de professionele neerlandistiekbeoefenaars geldt dat al evenzeer: de Duitse neerlandistiek maakt als geen ander volledig en volwaardig deel uit van het wetenschappelijk discours in de moedertaallanden.

Toch kan, in alle eerlijkheid, niet gezegd worden dat de *Niederländische Literaturgeschichte* die in 2006 onder redactie van Ralf Grüttemeier en Maria-Theresia Leuker verscheen ook wetenschappelijk een absolute mijlpaal was binnen de neerlandistiek. Daar zijn, mijns inziens, twee redenen voor aan te voeren. De eerste lijkt me dat het boek onvermijdelijk in de schaduw stond van de een half jaar eerder verschenen eerste twee delen uit de Taalunie-reeks, namelijk die van Van Oostrom en Brems. Een quickscan via de BNTL leert dat in de vaktijdschriften alleen aan Brems' boek al bijna twintig beschouwingen gewijd werden, terwijl de Duitse *Literaturgeschichte* het moet doen met vier echte stukken (waarvan twee in *Internationale Neerlandistiek* en één in *Nachbarsprache Niederländisch*, dus tijdschriften die eerder extramuraal dan intramuraal georiënteerd zijn).

De tweede reden is te vinden in de opzet van het werk, die al bij verschijnen in de officiële aankondiging op *Taalunieversum* gemeld werd:

Het 332 bladzijden tellende boek neemt de geïnteresseerde lezer mee op een reis door de Nederlandstalige literatuurgeschiedenis [...] en speelt in op de behoeften en voorkennis van een Duitstalig publiek, door linken te leggen naar de eigen, Duitstalige literatuur. Wat hebben Multatuli en Brecht met elkaar te maken? Welk gewicht krijgt Cees Nooteboom in Duitsland?¹

Op Nooteboom wordt nog ingegaan. Wat betreft Multatuli en Brecht blijft de *Niederländische Literaturgeschichte* het antwoord overigens schuldig: die aangekondigde kwestie komt in het hele boek niet voor. Duidelijk is in elk geval dat het boek niet primair beoogt om nieuwe wetenschappelijke inzichten te presenteren. In het

‘Vorwort’ van Grüttemeier en Leuker zien we dat uitgangspunt nader beargumentteerd:

Zunächst geht es ja darum, dem deutschsprachigen Leser ein Bild der niederländischen Literatur zu vermitteln, wobei der angepeilte Leserkreis breit gefasst wurde und von Studierenden des Niederländischen und der Komparatistik über Übersetzer und Literaturkritiker sowie Niederländisch-Lehrer und Niederländisch lernende Oberstufenschüler bis hin zu allen an der niederländischen Literatur interessierten reicht.

Als eerder inleidend overzicht van de Nederlandse literatuurgeschiedenis voor een breed publiek zijn de wetenschappelijke pretenties dus bescheiden. Daarbij mag intussen wel het curieuze feit gesignaleerd worden dat een dergelijk goed toegankelijk, maar door periodespecialisten geschreven inleidend handboek over de Nederlandstalige letterkunde van alle perioden momenteel in het Nederlands ontbreekt.

Grüttemeier en Leuker geven nóg een onderscheid tussen *Niederländische Literaturgeschichte* en een ‘gewone’ Nederlandse literatuurgeschiedenis, dat aanleiding geeft voor literatuurwetenschappelijke reflectie. Het boek wil namelijk

auch die Besonderheiten der Geschichte der niederländischen Literatur im Deutschen Sprachraum ins Auge fassen [...], gerade da, wo sich Abweichungen vom Bild ergeben, das der flämischen oder niederländischen Innensicht entspricht.

Zelf noemen zij dan Anne Frank en Cees Nooteboom als ‘sehr relevante Beispiele’ van auteurs van wie in hun boek een heel ander beeld geschetst wordt dan in een Nederlandse literatuurgeschiedenis.

Is er iets concreets te zeggen over dat verschil? Laten we daartoe de genoemde casussen Nooteboom en Frank kort nader beschouwen. Een eerste indicatie voor de aandacht voor een auteur is simpel te geven door, aan de hand van het personenregister, het aantal bladzijdes te vergelijken waarop een auteur genoemd wordt. Hiertoe vergelijk ik de namen van vijf prominente moderne Nederlandse auteurs in het hoofdstuk over de naoorlogse letterkunde in *Niederländische Literaturgeschichte* (dat Grüttemeier zelf schreef) en in Brems’ *Altijd weer vogels die nesten beginnen*. Uiteraard is de omvang van de tekst over de naoorlogse letterkunde in het Duitse boek veel beperkter dan Brems’ dikke standaardwerk. Niettemin geeft de vergelijking een indruk, tussen vierkante haken de positie in de ‘top vijf’.

	Brems	Grüttemeier
Hugo Claus	72 [1]	10 [3]
W.F. Hermans	60 [2]	8 [4]
Harry Mulisch	52 [3]	13 [2]
Cees Nootboom	24 [5]	15 [1]
Gerard Reve	48 [4]	6 [5]

Zelfs dit kleine overzichtje toont opmerkelijke verschillen. Hugo Claus als nummer één bij Brems mag misschien een kleine verrassing heten (en ook het feit dat Mulisch niet eens nummer twee is). Dat Nootboom, als 'Duitse' nummer één, bij Brems slechts de helft van het aantal vermeldingen krijgt van de op-één-na-laatste geplaatste Reve, is een verschil dat je (ook statistisch ongetwijfeld) significant mag noemen. Nootboom en Mulisch als eerste twee in Duitsland is zeer verklaarbaar. De omgekeerd evenredige aandacht voor Nootboom in beide geschiedenissen is volledig begrijpelijk, zeker vanuit het Duitse perspectief. Het 'Schlüsselmoment der Geschichte der modernen niederländischsprachigen Literatur' waarmee Grüttemeier zijn hoofdstuk begint, namelijk de ongekend positieve televisierecensie van Marcel Reich-Ranicki over de Duitse vertaling van *Het volgende verhaal* die in 1991 Nootbooms Duitse doorbraak betekende, ontbreekt bij Brems. Sterker nog: zelfs het boek in kwestie komt in zijn literatuurgeschiedenis niet voor.

Ook een blik op Anne Frank in beide boeken levert opmerkelijke verschillen op. Bij Brems wordt zij vier keer genoemd, steeds in een opsomming van meerdere oorlogsgerelateerde boeken. De eerste keer onder verwijzing naar het internationale succes van *Het achterhuis* en één keer met de vermelding dat het dagboek 'in de loop der jaren meer en meer als jeugdboek is gaan functioneren'. Inhoudelijk zegt Brems nergens iets over de tekst van Anne Frank. Binnen de veel bescheiden ruimte die Grüttemeier ter beschikking stond, weet hij wel een zeer informatieve tekst te schrijven – met, in het licht van Brems' observatie, misschien wel als meest opmerkelijke waarneming dat *Das Tagebuch der Anne Frank* in de tijd dat het in Nederland nog louter gezien werd als historisch document 'bereits einer der Schlüsseltexte der Auslandsniederlandistik [war]. Dabei gerieten zunehmend auch die literarischen Qualitäten des Tagebuchs ins Blickfeld'.

Deze twee voorbeelden geven aan wat je als Nederlandse lezer van een Nederlandse literatuurgeschiedenis makkelijk uit het oog verliest vanuit je vanzelfsprekende referentiekader, namelijk dat zelfs de meest integere, afgewogen, partijloze literatuurhistoricus voortdurend door tijd en plaats bepaalde keuzes presenteert. Leuker en Grüttemeier stellen

dass gerade der Blick von Außerhalb der Niederlande und Flandern auf die niederländische Literatur andere Akzente setzen kann und soll, weil darin eine Bereicherung der Diskussion im Zentrum des Sprachgebietes gesehen wird.

Wat dat betreft is het spijtig dat de *Niederländische Literaturgeschichte* binnen neerlandistieke kringen zo relatief geruisloos ontvangen werd en geen katalysator werd in een theoretisch debat over de positie van de literatuurgeschiedschrijver.

Jos Joosten, Nijmegen

Noot

1. Zie http://taalnieversum.org/taalunie/niederlandische_literaturgeschichte/ en <http://www.neder-l.nl/newindex.html?http://www.neder-l.nl/bulletin/2006/12/061212.html>, laatst geraadpleegd 20 mei 2012.

Brems, H., *Altijd weer vogels die nesten beginnen. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur, 1945-2005*. Groningen, 2005.

2007

Mona Arfs: *Rood of groen?*

Göteborg, Göteborger germanistische Forschungen/Acta Universitatis Gothoburgensis 49

Een halve eeuw hoofdbreken over de eindgroep.

Het verschijnen in 2007 van het proefschrift van Mona Arfs, *Rood of groen?* illustreert niet alleen hoe de neerlandistiek *intra muros* en *extra muros* naar elkaar zijn toegegroeid, het markeert ook het punt waarop de studie van een weerbarstig, typisch Nederlands verschijnsel is gekomen nadat talloze taalkundigen van verschillende theoretische komaf zich hierover hebben gebogen gedurende een halve eeuw (en eigenlijk langer – zie het proefschrift van Arfs voor een overzicht). De taalkundige hoofdbreken die Nederlandse werkwoordelijke eindgroepen opleveren, hebben zelfs buiten de neerlandistiek carrière gemaakt, al moet je je daar ook weer niet al teveel bij voorstellen. Toen onlangs (14 maart 2011) Noam Chomsky, ongetwijfeld de meest gezichtsbepalende taalkundige van deze tijd, na een lezing in Leiden gevraagd werd hoe het gezien zijn zojuist gepresenteerde nieuwe inzichten nu verder moest met de Nederlandse werkwoordelijke eindgroep, keek hij met een gezicht dat leek uit te drukken: nog *nóóit* van gehoord.

Wat is het probleem met die Nederlandse werkwoordelijke eindgroepen? Eigenlijk gaat het om meerdere problemen, waarbij ruwweg twee grote vragen spelen. De eerste draait om het verschijnsel dat de werkwoorden aan het einde van de Nederlandse zin ogenschijnlijk niet op een logische wijze gekoppeld zijn aan de erbij horende subjecten en objecten. Neem een zin als (1a), waarin *de dirigent* het subject is van *liet*, terwijl *de mannen* het subject is van het na *liet* komende werkwoord *zingen*. Ook het object *deze partij* staat voor *liet*, terwijl het bij *zingen* hoort. Hoe anders in een taal als het Engels, waar keurig bij elkaar staat wat bij elkaar hoort. Sprekers van het Nederlands lijken geen last lijken te hebben van dit gekluts en de vraag is hoe dat kan en wat dat zegt over menselijke taal.

- (1) a. (Ik denk) dat de dirigent de mannen deze partij liet zingen
b. ... that the conductor let the men sing this part

Zeer veel onderzoekers hebben zich met deze vraag bezig gehouden, waarbij het werk van de briljante taalkundigen Evers en Huybregts richtingbepalend is geweest. De eerstgenoemde heeft sinds zijn proefschrift uit 1975 zo ongeveer zijn hele carrière als onderzoeker aan dit verschijnsel gewijd, de tweede publiceerde nauwelijks (zie echter Huybregts 1976), maar zijn inspirerende ideeën bereikten desalniettemin veel onderzoekers.

Je kunt er van mening over verschillen of dit onderzoek geleid heeft tot antwoorden die even groot zijn als de oorspronkelijke vragen. Sommigen zeggen dat het voor zulke grote antwoorden nog veel te vroeg is. In ieder geval valt niet te ontkennen dat dit onderzoek geleid heeft tot een toename van de kwaliteit en de kwantiteit in de beschrijving van de Nederlandse werkwoordelijke eindgroep, in al zijn varianten, in diverse talen en dialecten, synchroon en diachroon. Daardoor sloot dit werk aan bij een beschrijvende traditie die al bestond voor 1975, óók voor de werkwoordelijke eindgroep. De gevonden variatie brengt ons bij een tweede cluster van problemen: wat zit er achter deze variatie? Een standaardvoorbeeld daarvan is de afwisseling van zogenaamde rode volgorde (participium achter de persoonsvorm) en groene volgorde (participium voor de persoonsvorm) in respectievelijk (2a) en (2b).

- (2) a. (Ik denk) dat de dirigent het koor *heeft geleid*
(rode volgorde)
b. ... dat de dirigent het koor *geleid heeft*
(groene volgorde)

Waarom bestaan deze volgordes, die voor veel sprekers equivalent zijn, naast elkaar? Waarom kunnen we niet met één volgorde toe, zoals bijvoorbeeld de Friezen, de Duitsers en de Engelsen (in hun standaardvarianten)? Zitten we wellicht in een overgangsstadium, en is een van de twee de 'oude' volgorde en de andere de 'nieuwe'? Hebben de twee volgordes voor sprekers van het Nederlands toch een andere gebruikswaarde, al kunnen zij dat zelf niet zo makkelijk omschrijven? Gedigitaliseerde corpora maken het mogelijk het taalgebruik met moderne statistische technieken te onderzoeken. Mona Arfs laat zien dat in het door haar onderzochte corpus van geschreven teksten de rode volgorde verreweg het vaakst wordt gebruikt, en dat de afwijkingen van het gemiddelde gerelateerd lijken aan verschillende factoren, waaronder met name prosodie.

Ook in het onderzoek naar de variatie is de vooruitgang enorm, maar toch eerder descriptief dan dat we nu écht weten wat er aan de hand is. En alweer, misschien is het daarvoor ook nog te vroeg. Dat doet de vraag rijzen hoe het nu verder moet. Welke elementen ontbreken en kunnen helpen de grote vragen te beantwoorden? Wat mijns inziens een beetje uit het oog is geraakt, is dat de Nederlandse variatie in (2) bij uitstek het patroon laat zien dat zich voordoet in tal van andere eigenschappen, en dat als zodanig door Van Haeringen (1956) is beschreven, namelijk dat het Nederlands tussen het Engels en het Duits inzit. Waar het Engels de vaste volgorde finiet werkwoord-participium heeft, geldt het omgekeerde voor het Duits. En geheel volgens het Van Haeringen-patroon zit het Nederlands daar met de variatie in (2) tussen in. Ik heb eerder gesuggereerd (namelijk in Weerman 2006) dat dit patroon in ieder geval voor veel andere verschijnselen begrepen zou moeten worden als een effect van de rol van taalcontact (en daarmee 'tweede' of eigenlijk 'late' verwerving) in de geschiedenis van de

betrokken talen: zeer groot bij de wording van het Engels, relatief gering bij het Duits, het Nederlands er tussenin.

Als we deze gedachte verder volgen is er behalve meer aandacht voor een gedetailleerde historische vergelijking onderzoek nodig naar hoe eerste- en tweedetaalleerders constructies met een finiet werkwoord en participium verwerven. Een schot voor de boeg: mijn indruk is dat late verwervers de ‘Engelse’ volgorde in (2a) prefereren, terwijl Nederlandse kinderen (althans voor zover zichtbaar in CHILDES-corpora) aanvankelijk juist vaker de ‘Duitse’ volgorde van (2b) gebruiken. Dat zou aansluiten bij de veronderstelling in De Sutter (2009) dat voor sprekers van het Nederlands de volgorde in (2b) basaal is. (2a) is zo bezien een extra-tje, maar wel een versiering die we zeer frequent gebruiken. Zou deze combinatie van historische taalkunde en onderzoek naar eerste- en tweedetaalverwerving niet een aardig programma vormen voor de internationale neerlandistiek van de komende jaren?

Arfs, Mona, *Rood of groen? De interne woordvolgorde in tweeledige werkwoordelijke eindgroepen met een voltooid deelwoord en een hulpwerkwoord in bijzinnen in het hedendaags Nederlands*. Göteborg, 2007.

Fred Weerman, Amsterdam

Evers, Arnold, *The transformational cycle in Dutch and German*. Dissertatie, Utrecht, 1975.

Haeringen, C. B., *Nederlands tussen Duits en Engels*. Tweede druk. Den Haag, 1956.

Huybregts, Riny, ‘Overlapping dependencies in Dutch’. *Utrecht Working Papers in Linguistics* 1, 1976, 24-65.

Sutter, Gert de, ‘Towards a multivariate model of grammar: the case of word order variation in Dutch clause final verb clusters’. A. Dufter, J. Fleischer & G. Seiler (red.), *Describing and modeling variation in grammar*. *Trends in linguistics. Studies and monographs*. Berlin, 2009, 225-254.

Weerman, Fred, ‘It’s the economy, stupid! Een vergelijkende blik op men en man’. M. Hüning, U. Vogel, T. van der Wouden & A. Verhagen (red.), *Nederlands tussen Duits en Engels*. Leiden, 2006, 19-47.

2008

Voltooiing Dialectatlassen *FAND*, *MAND* en *SAND*

In haar overzicht van de ontwikkeling van de dialectcartografie beschrijft Nicoline van der Sijs (2011, 2011a) dat en hoe er in de negentiende eeuw onder taalkundigen voor het eerst belangstelling ontstond voor de dialecten. Een van de eerste studies over dit onderwerp was het *Dialecticon* van Johan Winkler uit 1874, waarin hij (becommentarieerde) vertalingen gaf van de gelijkenis van de verloren zoon in 186 Nederduitse, Nederlandse en Friese dialecten. Nog iets later werd er voor het eerst gewerkt met dialectenquêtes om een beter beeld te krijgen van de variatie binnen het Nederlandse taalgebied. Op basis van de gegevens die op deze manier beschikbaar kwamen, ontstonden er twee nieuwe taalkundige vakken, de dialectgeografie en de dialectcartografie. ‘De eerste kaart van een Nederlands taalkundig verschijnsel werd in 1899 getekend door de taalkundige Jan te Winkel’, aldus Van der Sijs (2011a, p. 246). Te Winkels kaarten gingen over de regionaal bepaalde uitspraak van klanken. De eerste woordkaart werd volgens Van der Sijs getekend door Jos Schrijnen in 1917. Het was een kaart met de verschillende benamingen voor ‘vlinder’ in een aantal Nederlandse dialecten.

Er volgden in de twintigste eeuw diverse kaarten en atlassen; ook grotere projecten konden worden gerealiseerd, zoals de *Reeks Nederlandse dialectatlassen* (RND), waarvan zestien delen verschenen tussen 1925 en 1982. Ook vanuit huidig perspectief zijn dit grote prestaties, mijlpalen in het dialectologisch onderzoek. Een recent hoogtepunt is het verschijnen van het drieluik van atlassen die bekend staan onder de acroniemen *FAND*, *MAND* en *SAND*.

Het begin werd gemaakt door de *FAND*. Onder leiding van Jan Goossens en Johan Taeldeman verschenen er tussen 1998 en 2005 vier delen van deze *Fonologische atlas van de Nederlandse dialecten*. In 2005 verschenen ook de eerste delen van de *MAND*, de *Morfologische atlas van de Nederlandse dialecten*, en de *SAND*, de *Syntactische atlas van de Nederlandse dialecten*. Drie jaar later, in 2008, verscheen van beide atlassen het tweede deel, weer bij *Amsterdam University Press*. De atlassen bestaan telkens uit een gebonden kaartdeel (tweetalig, Nederlands en Engels) en een gebrocheerd commentaardeel. Van dit laatste is er naast een Nederlandstalige telkens ook een Engelstalige versie. Door deze tweetalige opzet komen de resultaten van het dialectologisch onderzoek in Nederland en Vlaanderen ook beschikbaar voor een breed internationaal publiek van geïnteresseerde taalkundigen.

Deel I van de *MAND* bevat onder andere kaarten over de vorming van het meervoud van zelfstandige naamwoorden, over de distributie van verschillende diminutiefsuffixen en over het genus van zelfstandige naamwoorden (af te lezen bijvoorbeeld aan de vorm van het lidwoord). In deel II volgen dan gegevens over de

vorming van comparatief en superlatief in de dialecten, over diverse pronomina en over de vorming van werkwoordstijden. Hier vinden we bijvoorbeeld ook kaarten over de aan- of afwezigheid van het prefix *ge-* bij voltooid deelwoorden.

In deel I van de SAND worden vijf grotere onderwerpen behandeld: voegwoorden, subjectpronomina, subjectverdubbeling en subjectclitisering na *ja* en *nee*, reflexieve en reciproke pronomina en vooropplaatsing. In deel II, uit 2008, gaat het om werkwoordclusters en de zogenoemde ‘doorbreking’ ervan. Daarnaast wordt in de kaarten aandacht besteed aan hulpwerkwoorden en de plaatsing van werkwoorden in de zin. Ten slotte presenteert dit deel van de SAND zeventien kaarten over negatie en kwantificatie. Hier vindt men dus onder andere informatie over het gebruik van enkele versus tweeledige negaties.

In tegenstelling tot de MAND werken de samenstellers van de SAND-kaarten niet met verschillende symbolen om aan te geven waar een bepaalde variant is aangetroffen, maar met gekleurde blokjes. Dat maakt de kaartjes heel mooi, maar soms ook moeilijk leesbaar (althans voor mij). Kleurenblind mag je in elk geval niet zijn als je met deze syntactische atlassen wilt werken.

De atlassen zijn heel goed gerecipeerd en besproken, zowel nationaal als ook internationaal. Uiteraard zijn er echter ook kritische opmerkingen gemaakt. Zo bekritiseert Hoekstra (2007) dat er nauwelijks informatie te vinden is over de selectie en de achtergrond van de informanten in de MAND. Bovendien vindt hij dat er wel heel veel historische kennis wordt verondersteld omdat de kaarten worden gepresenteerd en geïnterpreteerd vanuit een diachroon Germaanse invalshoek. Toch zijn de kaarten volgens hem ‘also useful for the linguist doing synchronic research, though they are not always easily accessible.’ En Van der Wouden (2008) wijst in zijn (verder wel degelijk zeer positieve) bespreking van deel I van de SAND onder andere op onevenwichtigheden bij de keuze van de behandelde verschijnselen en op een aantal problemen met de kwaliteit van de verzamelde data. Desondanks zijn de recensenten het eens: de atlassen geven een prachtig beeld van het Nederlandse en Vlaamse dialectlandschap. Ze zijn uitstekend geschikt als naslagwerken en ze leveren buitengewoon veel en interessant materiaal voor verder onderzoek.

Damaris Nübling (2006, p. 104) heeft in haar bespreking van de MAND voorgesteld om ‘eine populäre Kleinausgabe des MAND zu verfassen’. In zekere zin kunnen we de nieuwe *Dialectatlas* van Nicoline van der Sijs (2011) zien als zo’n ‘kleine populaire editie’ van de drie grote wetenschappelijke atlassen. Voor deze atlas is er gekozen voor een andere cartografische methode en de kaarten zijn daarom nieuw getekend. De kaarten over fonologische, morfologische en syntactische verschijnselen berusten echter bijna allemaal op de gegevens van FAND, MAND en SAND. Voor het taalkundig onderwijs is de compacte nieuwe dialectatlas in veel opzichten beter geschikt dan de grote uitgaven, maar zonder deze grote wetenschappelijke projecten zou ook de nieuwe dialectatlas niet mogelijk zijn geweest.

- Barbiers, Sjef, Hans Bennis, Eefje Boef, Gunther de Vogelaer & Margreet van den Ham, SAND – Syntactische atlas van de Nederlandse dialecten. 2 delen. Amsterdam, 2005/2008.
- De Schutter, Georges, Ton Goeman, Thera de Jong & Boudewijn van den Berg, MAND – Morfologische atlas van de Nederlandse dialecten. 2 delen. Amsterdam, 2005, 2008.
- Goossens, Jan, Johan Taeldeman & G. Verleyen, FAND – Fonologische atlas van de Nederlandse dialecten. 4 delen. Gent, 1998-2005.

Matthias Hüning, Berlin

- Blancquaert, Edgard & Willem Pée (red.), Reeks Nederlandse dialectatlassen. 16 delen. Antwerpen/Malle, 1925-1982.
- Hoekstra, Eric, 'Bespreking van MAND (2005)'. *It Beaken. Tydskrift fan de Fryske Akademy* 69, (1) 2007, 62-67.
- Nübling, Damaris, 'Bespreking van MAND (2005)'. Sjef Barbiers & Johan Taeldeman (red.), *Drie nieuwe atlassen van de Nederlandse dialecten*. Themanummer 18 van *Taal en Tongval*. Gent, 2006, 93-105.
- Schrijnen, Jos, 'Vlindernamen. Proeve van dialectgeografie'. *De Beiaard* 2, (1) 1917, 26-37.
- Sijs, Nicoline van der (red.), *Dialectatlas van het Nederlands*. Amsterdam, 2011.
- Sijs, Nicoline van der, 'Dialecten in kaart gebracht. De ontwikkeling van de dialectcartografie'. *Onze Taal* 80, (9) 2011a, 246-247.
- Winkler, Johan, *Algemeen Nederduitsch en Friesch dialecticon*. 2 delen. 's-Gravenhage, 1874.
- Wouden, Ton van der, 'De Syntactische atlas van de Nederlandse dialecten. Deel 1'. *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 124, 2008, 81-95.

2008

Joop van der Horst: *Geschiedenis van de Nederlandse syntaxis*

Leuven, Leuven University Press

De taalkundige Joop van der Horst publiceerde in het jaar 2008 twee belangrijke boeken: *Het einde van de standaardtaal* en *Geschiedenis van de Nederlandse syntaxis*. Het eerste boek, een spraakmakend essay van bijna vierhonderd bladzijden, is aanleiding geweest voor soms heftige discussies. Uit dit boek blijkt dat Joop van der Horst over een complexe aangelegenheid toegankelijk en gericht op een breed publiek kan schrijven. Voor deze vaardigheid heeft hij in 2006 de populariseringsprijs van de LOT (Landelijke Onderzoeksschool Taalwetenschap) ontvangen. Een paar maanden na *Het einde van de standaardtaal* verscheen bij de Universitaire Pers Leuven de *Geschiedenis van de Nederlandse syntaxis*, een indrukwekkend werk van 2014 bladzijden, verdeeld over twee dikke delen. Dit boek is – ook al is het weer helder en duidelijk geschreven – op een wetenschappelijk, deskundig publiek gericht.

Joop van der Horst oftewel J.M. (Johannes Maria) van der Horst is al heel lang bezig met de geschiedenis en de syntaxis van de Nederlandse taal. Al in 1981 verscheen een *Kleine Middelnederlandse syntaxis*, in 1989 publiceerde hij samen met Fred Marschall de *Korte geschiedenis van de Nederlandse taal*. Joop van der Horst werkte mee in de redactie voor de *Geschiedenis van het Nederlands* (samen met M.C. van den Toorn, W. Pijnenburg en J.A. van Leuvensteijn) en schreef voor dit boek meerdere stukken over de syntaxis. In 1999 publiceerde hij samen met zijn broer Kees van der Horst de *Geschiedenis van het Nederlands in de twintigste eeuw*.

De volgende geschiedenis, de *Geschiedenis van de Nederlandse syntaxis*, heeft Joop van der Horst alleen geschreven. Om greep te houden op meer dan tweeduizend bladzijden is een heel duidelijke structuur, een vast stramien nodig. Daarom is de GNS in twee opzichten gerubriceerd: ten eerste is het werk in zeven delen verdeeld die elk een bepaalde periode in de tijd beslaan, ten tweede worden negentien thematische aspecten in telkens dezelfde volgorde besproken. De chronologische indeling is vrij traditioneel: Oudnederlands (boek I), Middelnederlands 1200-1350 (boek II), Middelnederlands 1350-1500 (boek III), de zestiende eeuw (boek IV), de zeventiende eeuw (boek V), de achttiende eeuw (boek VI) en de negentiende en twintigste eeuw (boek VII). Meer dan honderd bladzijden heeft Joop van der Horst gewijd aan een uitvoerige literatuurlijst. De basis voor de GNS zijn niet theoretische aspecten van taal maar het talige materiaal zelf, het gaat echter niet om een kwantitatief onderzoek, maar om een puur kwalitatieve beschrijving: Van der Horst gebruikt zijn voorbeelden om syntactische verschijnselen te illustreren, om aan te geven in welke periode in welke regio een bepaald fenomeen aangetroffen wordt. Hij gebruikt dan ook geen tabellen of grafieken om de resultaten te pre-

senteren. Omdat het om een kwalitatieve aanpak gaat, zou de GNS in principe nog met andere voorbeelden aangevuld kunnen worden.

De thematische indeling is op morfosyntactische aspecten gegrond, waarbij de woordsoorten (en niet de syntactische functies) het uitgangspunt vormen. De hoofdstukken gaan over naamwoorden (zelfstandig en bijvoeglijk), naamvallen, verschillende soorten pronomina, telwoorden, preposities, bijwoorden en voegwoorden. Het werkwoord dat uiteraard een belangrijk onderdeel binnen de syntaxis vormt, krijgt ook in dit boek veel aandacht. Het gebruik van tijden, het passief en de conjunctief, maar ook deelwoorden, infinitieven, de *Infinitivus-pro-participio*-constructie (bijvoorbeeld *zij heeft kunnen helpen*) en koppelwerkwoorden komen aan bod. Omdat het bij syntaxis om de opbouw van zinnen gaat, krijgen natuurlijk ook volgordeverschijnselen aandacht. Daarbij kijkt Joop van der Horst naar de volgorde van zinsdelen, maar ook naar de volgorde in nominale constituenten – zoals de positie van lidwoorden, genitieven, voorzetselgroepen – en de positie van de werkwoordelijke elementen in de zin als ook hun onderlinge volgorde (de zogenaamde ‘rode en groene volgorde’).

Alle zeven delen zijn door de negentien thematische hoofdstukken helemaal parallel opgebouwd. Deze absoluut parallelle structuur heeft voor- en nadelen. Nadelig is dat veel informatie herhaaldelijk voorkomt en onderwerpen besproken dienen te worden – zij het in het kort – hoewel ze in een bepaald tijdvak nog niet of niet meer van belang zijn voor die periode. Om een bepaalde ontwikkeling diachroon na te gaan, is helaas veel bladerwerk nodig. Als men bijvoorbeeld wil weten wanneer de constructie ‘ik zit te lezen’ ontstaan is en hoe deze constructie zich heeft ontwikkeld, moet men hoofdstuk 9.5.1.2 in zeven delen opzoeken, dat wil zeggen op de bladzijden 223, 418, 644, 879, 1166, 1437 en 1756. Een onderwerp zoals ‘de ontwikkeling van infinitiefconstructies’ vormt daarmee niet één samenhangend hoofdstuk, maar is onderdeel van zeven hoofdstukjes. Dit diachrone lezen is door het vele bladerwerk niet echt aangenaam.

Voordelen van de parallelle structuur zijn dat het überhaupt mogelijk is de syntaxis van de Nederlandse taal synchroon én diachroon te bekijken: je krijgt een idee hoe de Nederlandse taal in een bepaalde periode opgebouwd was, welke talige fenomenen in hetzelfde tijdvak opduiken of in onbruik raken en je kunt de ontwikkeling van de syntaxis door de eeuwen heen volgen, zoals bijvoorbeeld de ontwikkeling van de constructies ‘ik zit te lezen’ en ‘ik heb zitten lezen’. Omdat het boek zeer helder gestructureerd is en omdat op het schutblad een overzichtelijke indeling van alle hoofdstukken met de paginanummers staat, is alle informatie – het vele bladerwerk ten spijt – goed te vinden.

De verwachtingen over de *Geschiedenis van de Nederlandse syntaxis* waren zo groot dat de redactie van het tijdschrift *Nederlandse taalkunde* niet minder dan vijf experts om een recensie van de GNS heeft gevraagd. Natuurlijk hebben de recensenten minpunten gevonden – dat hoort onder andere bij de taak van de recensent. Het grootste kritiekpunt lijkt echter te zijn dat het boek in oude stijl is ontworpen en

voltooid, dus als boek en niet als elektronische databank. Niet onterecht spreekt Joop van der Horst in deze context van ‘een zekere wijsneuzigheid’ van sommige commentatoren; volgens hem is de GNS ‘veeleer een slotakkoord dan een ouverture’. De GNS wordt echter ook geprezen om haar systematiek, de heldere structuur, en de omvattende literatuurverzameling. Voor iedereen die met historisch onderzoek naar de syntaxis bezig is, is de GNS een ‘fantastische inspiratiebron’, een ‘standaardwerk’, ‘een onmisbaar referentiewerk’, een boek ‘dat in geen enkele bibliotheek mag ontbreken’, om uit enkele recensies te citeren.

Aan de *Geschiedenis van de Nederlandse syntaxis* heeft Joop van der Horst meer dan 25 jaar gewerkt, in z’n eentje, zonder onderzoeksteam, zonder medeauteur(s), zonder mederedacteur(s), zonder databanken. Het resultaat is een boek weliswaar in ‘oude stijl’, maar wel een monumentaal naslagwerk, dat zonder meer onder de mijlpalen in de geschiedenis van de internationale Neerlandistiek valt.

Er blijft een grote wens: een digitale versie van de GNS. Maar zo’n project is (te) duur. Tot nu toe zijn alleen Belgische instanties bereid geweest om geld in dit project te investeren. In Nederland is er blijkbaar geen geld voor ‘buitenlandse projecten’, zoals verschillende potentiële subsidiegevers de GNS benoemden. Joop van der Horst gaat er zelf niet van uit dat er zo snel een tweede versie van de GNS zal verschijnen. Maar misschien kan door dit jubileumnummer van de *IN* duidelijk worden dat zo’n mijlpaal meer dan alleen maar respect verdient: deze *Geschiedenis van de Nederlandse syntaxis* zou voor alle Neerlandici op een optimale manier ter beschikking moeten staan.

Ute K. Boonen, Duisburg-Essen

2009

De historische woordenboeken van het INL online

In 2009 zijn uiteindelijk ook het *Oudnederlands woordenboek* (ONW) en het *Middelnederlands woordenboek* (MNW) in het digitale tijdperk aangekomen zodat nu alle vier grote historische woordenboeken van het Nederlands, als het ware het geheugen van deze taal, online ter beschikking staan. De woordenboeken maken deel uit van de Geïntegreerde Taalbank (GTB) van het Instituut voor Nederlandse Lexicologie (INL) en beschrijven zestien eeuwen Nederlandse woordenschat. Naast het ONW en het MNW gaat het daarbij ook om het *Vroegmiddelnederlands woordenboek* (VMNW) en het grootste woordenboek ter wereld, het *Woordenboek der Nederlandsche taal* (WNT).

Digitaal of in boekvorm – de woordenboeken vormen geen homogeen geheel, maar ze verschillen in meerdere opzichten van elkaar (zie Mooijaart 2010). Terwijl met het werk aan het MNW en het WNT al in de negentiende eeuw begonnen werd, zijn het ONW en het VMNW vrij recent ontstaan en meteen als elektronisch woordenboek uitgewerkt. Het MNW en het WNT bieden vooral uitgebreide semantische beschrijvingen, terwijl in het ONW en het VMNW ook spelling- en flexievarianten aan bod komen. Verder zijn er ook qua bronmateriaal (interne verhouding van tekstsoorten, herkomst van het materiaal enzovoort) en omvang een aantal grote verschillen waarmee in onderzoek rekening moet worden gehouden.

Desondanks is nu met de via het internet toegankelijke woordenboeken historisch taalonderzoek aanzienlijk gemakkelijker geworden. Dit heeft natuurlijk in eerste instantie te maken met voordelen die typisch zijn voor elektronische producten, namelijk het (snelle) opzoeken niet alleen van trefwoorden, maar ook van woorden binnen een artikel of een citaat. In tegenstelling tot een cd-rom zijn ze overal beschikbaar, wat het werken met de woordenboeken nog veel flexibeler maakt.

Niet alleen voor het opzoeken van woorden, maar ook voor onderzoek naar taalverandering heeft de digitale versie van de woordenboeken wat te bieden: met een gecombineerde zoekopdracht in alle woordenboeken is het mogelijk om een snel overzicht te krijgen over de semantische ontwikkeling van een woord (zie Mooijaart 2010). In principe kun je met een paar muisklikken op de webinterface van de GTB een soort chronologisch overzicht oproepen van de verschillende betekenissen van een woord in de afzonderlijke woordenboeken (een dergelijk overzicht is sinds kort overigens ook direct via de recent vernieuwde INL website www.inl.nl beschikbaar). Op die manier kun je bijvoorbeeld gemakkelijk de betekenisontwikkeling van een woord als *groen* van de vroegste dagen van het Nederlands tot vandaag de dag volgen:

ONW	1. groene kleur hebbend
VMNW	1. groene kleur hebbend
	2. (fig.) onrijp, jong
MNW	1. groene kleur hebbend; onrijp
	2a. jeugdig, bloeiend, frisch
	2b. vers (vooral van spijzen)

In het WNT worden dan zelfs zeven verschillende betekenissen van *groen* in letterlijk en/of figuratief gebruik behandeld (onder andere 1. de kleur van planten, 2. van planten die onrijp zijn, 3. van allerlei levende wezens, voorwerpen, collectieven, stoffen enz. die een groene kleur hebben, 4. van zaken die, groen van kleur of niet, vers zijn). Je zou dus kunnen stellen dat *groen* er in de loop van de eeuwen steeds meer betekenisnuances bij heeft gekregen. Mooijaart (2010, p. 15) laat voor schalk zien hoe goed zo'n soort overzicht een eeuwenlange ontwikkeling in één klap kan afbeelden, maar al voor een voorbeeld als *groen* kun je je afvragen hoe bruikbaar het is. Er is namelijk tussen de woordenboeken bij de betekenisstructurering geen afstemming geweest (zie ook Mooijaart 2011, pp. 144-145), dat wil zeggen de afbakening van de betekenissen en de gedetailleerdheid van beschrijving verschillen per woordenboek. ONW, VMNW en MNW zijn hier minder nauwkeurig dan het WNT dat een uitgebreide semantische beschrijving van alle gedocumenteerde betekenissen van *groen* biedt. Het hoeft niet per se te betekenen dat bepaalde gebruikswijzen pas in de door het WNT beschreven periode (vanaf 1500) ontstonden. De vergelijkbaarheid tussen de woordenboeken is dus relatief.

De trefwoorden in alle (elektronische) woordenboeken zijn voorzien van een extra vorm in de moderne spelling – het is niet nodig om te weten dat *tafel* in het ONW alleen als *tavala* te vinden is. Verder zijn de artikelen met hetzelfde trefwoord aan elkaar gelinkt zodat men probleemloos over kan schakelen van *tavala* in het ONW naar *tafel* in het WNT. In opbouw zijn ook links binnen de artikelen die naar andere bronnen verwijzen (het *Etymologisch woordenboek van het Nederlands*, dialectkaarten enzovoort; zie bijvoorbeeld het woord *aronskelk* en Mooijaart 2010, p. 9).

Naast de semantische informatie zijn ook de citaten die in de woordenboeken zijn opgenomen een rijke bron van authentiek taalmateriaal voor historisch onderzoek. De citaten zijn doorzoekbaar en kunnen als tekstbestand worden geëxporteerd.

Voor wat de citaten betreft kunnen de zoektechnieken op de internetversie volgens mij nog uitgebreid worden om de waarde van de woordenboeken voor taalkundig onderzoek te verhogen. Ten eerste zijn de citaten helaas niet gelemmatiseerd. Voor een zoekopdracht naar trefwoorden met een eigen ingang die de string *groot* bevatten, voldoet het intikken van *groot* (eventueel met behulp van *wildcards*). Om echter alle mogelijke resultaten in de citaten te vinden, moet men rekening houden met de verschillende spellingen en flexievormen die voor *groot* door de eeuwen heen aangetroffen worden, dus *grōt*, *gruoz*, *groz*, *grot*, *groet*, *grad*,

groit, groed, grood, ghrot, groyt enzovoort. Eveneens ingewikkeld is het zoeken naar complexe woordvormingen die tegenwoordig wel een geheel vormen, maar vroeger misschien nog niet aan elkaar werden geschreven (bijvoorbeeld *menscheliker wijs* > *menselijkerwijs*). In beide gevallen kunnen reguliere expressies bij de zoekopdrachten worden gebruikt, maar ze leveren nog steeds te veel ruis op die met de hand verwijderd moet worden (voor het zoeken naar morfologische patronen, zie ook Van Santen 2011).

Ook het zoeken op abstracte syntactische patronen kan (nog?) niet. De woorden binnen de citaten zijn niet morfo-syntactisch geannoteerd, dat wil zeggen voorzien van informatie over woordsoort, syntactische functie enzovoort. Het is dus niet mogelijk om zomaar naar algemene patronen als *een N van een N* te zoeken (bijvoorbeeld *een kast van een huis*). Ook hier kan alleen een zoekopdracht met een specifieke string van letters gebruikt worden, wat het aantal resultaten echter zal beperken omdat originele gebruikswijzen niet ontdekt kunnen worden. De annotatie van de citaten zou dus het nut van de woordenboeken nog eens enorm vergroten.

Op internet vindt men overigens ook de grote historische woordenboeken van het Duits en het Engels: Het *Oxford English dictionary* (OED) waarvan de uitgebreide versie in tegenstelling tot de woordenboeken van de Geïntegreerde Taalbank niet gratis is en het *Wörterbuchnetz* inclusief het *Deutsche Wörterbuch* (DWB) waarvan de zoekmogelijkheden nog ver verwijderd zijn van wat het INL heeft gerealiseerd (zie ook Gärtner 2011).

Het verschijnen van de historische woordenboeken van het Nederlands op internet heeft hun nieuw leven ingeblazen en ze staan weer volop in de belangstelling. Recent verscheen zelfs een themanummer van het tijdschrift *Nederlandse Taalkunde* (zie Mooijaart 2011a) met bijdragen over de meerwaarde en de grenzen van de elektronische woordenboeken voor onderzoek in de diachrone semantiek, dialectologie, morfologie, taalgeschiedenis en de relatie Duits-Nederlands. Naar een aantal artikelen heb ik hierboven al verwezen. Het is duidelijk dat de woordenboeken als geheugen van de Nederlandse taal zowel voor neerlandici binnen als buiten het Nederlandse taalgebied van onschatbare waarde zijn.

Historische Woordenboeken van het Nederlands: <http://gtb.inl.nl/>

Oxford English dictionary: <http://www.oed.com/>

Wörterbuchnetz (inclusief Deutsches Wörterbuch): <http://www.woerterbuchnetz.de/>

Saskia Schuster, Berlijn

Gärtner, Kurt, 'Over de Nederlandse historische woordenboeken op internet vanuit germanistisch standpunt'. *Nederlandse Taalkunde* 16, (2) 2011, 232-241.

Mooijaart, Marijke, 'Doorlopende lexicografie: vier historische woordenboeken van het Nederlands in één databank'. *Neerlandica Wratislaviensia* XIX, 2010, 5-17.

- Mooijaart, Marijke, 'Van acht (507) tot zwangerschap (1851): historische lexicografie van boek tot internet'. *Nederlandse Taalkunde* 16, (2) 2011, 141-151.
- Mooijaart, Marijke (red.), 'Discussie "Historische woordenboeken op internet"'. *Nederlandse Taalkunde* 16, (2) 2011a, 141-241.
- Santen, Ariane van, 'De (synchrone) morfologie in het WNT en daarna'. *Nederlandse Taalkunde* 16, (2) 2011, 193-205.

2010

Roel Vismans, Matthias Hüning & Fred Weerman: 'Dutch between English and German'

Journal of Germanic Linguistics 22, special issue 04

In 2010 verscheen een speciale aflevering van het *Journal of Germanic Linguistics*, met als gastredactie Roel Vismans, Matthias Hüning en Fred Weerman. Het thema was 'Dutch between English and German', waarmee teruggegrepen werd op *Nederlands tussen Duits en Engels* van de Utrechtse hoogleraar C.B. van Haeringen uit 1956. In het tijdschrift vinden we onder meer bijdragen over frisismen, sterke werkwoorden, modale partikels en de relatie tussen letters en klanken.

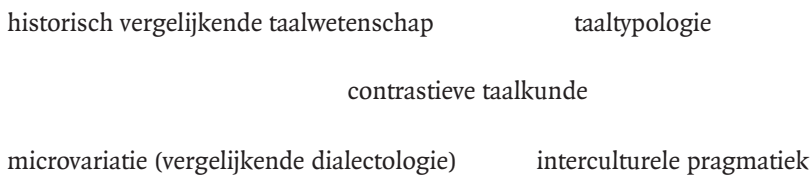
Volgens Van Haeringen was de bedoeling van zijn *Nederlands tussen Duits en Engels* 'de drie germaanse talen naast elkaar te houden met het oog op hun tegenwoordige structuur, ze met elkaar te vergelijken naar het materiaal waarvan ze zich bedienen en de grammatische middelen waarover ze beschikken' (p. 5). Je zou denken dat het boek ter sprake gekomen moet zijn op het eerste colloquium van hoogleraren en lectoren in de neerlandistiek aan buitenlandse universiteiten, dat vijf jaar na het verschijnen van het boekje, in 1961, plaatsvond in 'Het oude Hof' (tegenwoordig weer Paleis Noordeinde) te 's-Gravenhage. In de door mij geraadpleegde bronnen is daarover echter niets terug te vinden. Pas in het verslag van het derde colloquium (1967, eveneens in Den Haag) komt Van Haerengens boek expliciet (en dan nog maar terloops) ter sprake, in een voordracht van de Groningse hoogleraar K.H. Heeroma over 'Het taalhistorisch apparaat'.

Het vergelijken van het Nederlands met de verwante vreemde talen komt vanzelfsprekend ook regelmatig terug in de latere edities van de colloquia en in bijdragen aan NEM, als dat eenmaal van een 'clubblad' tot een wetenschappelijk tijdschrift is uitgegroeid. En recentelijk staat dit thema ook centraal op een serie conferenties, waarvan de eerste werd gehouden in het najaar van 2005 in Berlijn. Kennelijk voldeed deze eersteling aan een behoefte, want hij heeft een vervolg gekregen in 2008 (Sheffield) en in 2010 (Oldenburg), terwijl aan de organisatie van een volgende bijeenkomst alweer gewerkt wordt. Was de eerste bijeenkomst nog Nederlandstalig, met als titel *Nederlands tussen Duits en Engels*, de bijeenkomsten in Sheffield en Oldenburg waren vooral in het Engels, en de titel was nu *A Germanic sandwich. Dutch between English and German*. De lezingen van Berlijn zijn gebundeld in Hüning, Vogel, Van der Wouden en Verhagen (2006), die van Sheffield in de tijdschriftaflevering waar ik deze bijdrage mee opende, en een bundel met Oldenburgse lezingen is in productie.

Hoewel deze wetenschappelijke bijeenkomsten formeel weinig met de IVN of *Neerlandica Extra Muros / Internationale Neerlandistiek* te maken hebben, blijken ze bezocht te worden door een opvallend groot aantal extramurale neerlandici – mis-

schien ook omdat die vanaf het begin bij de organisatie betrokken waren. De algemene thematiek van de hier besproken conferentiereeks is steeds vergelijkende taalkunde, en dan toegespitst op Duits, Engels en Nederlands. Eén vorm van vergelijkende taalkunde, ontstaan in de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw, is contrastieve taalkunde. Het voornaamste doel daarvan was het vreemdetalenonderwijs efficiënter te maken, met als achterliggend idee dat je een vreemde taal het best leert door je te concentreren op de verschillen tussen vreemde taal en moedertaal. We zien daar ook wel iets van terug in vroege bijdragen aan IVN-colloquia. Na een hoopgevend begin – aanzetten tot contrastieve grammatica's en dergelijke – bleek het genoemde doel echter niet (langs deze weg) bereikt te kunnen worden, en rezen er twijfels over de achterliggende filosofie. Daarna hebben we geruime tijd weinig meer van die contrastieve taalkunde vernomen.

De laatste tijd zien we evenwel een hernieuwde aandacht voor vergelijkende taalkundes – in het meervoud, want er zijn tegenwoordig verschillende, duidelijk onderscheiden deelgebieden van de taalkunde die zich op de een of andere manier bezighouden met taalvergelijking, en al die deelgebieden zien we terug op de conferenties. Het volgende plaatje is naar König (2010):

De historisch vergelijkende taalwetenschap, de oudste soort vergelijkende taalkunde, gaat over historische ontwikkelingen en genetische relaties tussen talen en taalfamilies. In vergelijking daarmee is contrastieve taalkunde puur synchroon, en houdt die zich slechts bezig met overeenkomende subsystemen van twee, of in elk geval een klein aantal, talen. Juist het tegenovergestelde vinden we in de taaltypologie, een vakgebied dat zich primair bezighoudt met het zoeken naar taaluniversalia. In theorie worden daarbij alle talen van de wereld onderzocht, in de praktijk beperkt men zich tot een representatieve steekproef met maximale spreiding. Het omgekeerde daarvan zien we dan weer in het microvariatieonderzoek, dat zich vooral richt op de verschillen tussen dialecten van één taal, terwijl contrastieve taalkunde zich in principe met standaardtalen bezighoudt. In de interculturele pragmatiek ten slotte gaat het niet zozeer om vergelijking van taalsystemen, maar van taalgebruik: hoe functioneren de vergeleken talen in de bijbehorende sociaal-culturele contexten.

De titel van Van Haeringens boek is programmatisch, maar ook open voor meer dan één interpretatie: het Nederlands wordt (vooral) gesproken in een gebied dat (grotendeels) tussen Duitstalige en Engelstalige regio's ligt, maar als je bijvoorbeeld naar de historische ontwikkelingen in de morfologie kijkt, dan neemt

het Nederlands ook een tussenpositie in: het Duits heeft nog het rijkste systeem van verbuiging en vervoeging, het Engels het armste, en het Nederlands zit daar een beetje tussenin. Matthias Hüning, de voornaamste initiatiefnemer van de eerste bijeenkomst, gaat daar in zijn inleiding uit 2006 nader op in:

Het was de organisatoren erom te doen de verschillende dimensies van tussen in Nederlands tussen Duits en Engels centraal te stellen: de ruimtelijke dimensie en de daarmee verband houdende vraag naar taalcontact en wederzijdse beïnvloeding, de taalstructurele dimensie en de daarmee corresponderende vraag naar het synchrone functioneren van de drie talen, en de historische, diachrone dimensie die gericht is op het onderzoek naar convergentie en divergentie in de ontwikkeling van de nauw verwante talen.

In de inleiding tot de tweede verzameling zien Vismans, Hüning en Weerman (2010) overeenkomsten én verschillen met de aanpak van Van Haeringen. Waar de laatste zich nog concentreerde op traditionele grammatica, en dan met name de morfologie, constateren zij een verbreding van de benadering van de ‘tussenpositie’ van het Nederlands, met (naast uit de historisch-vergelijkende taalkunde bekende morfologische thema’s als deflectie en sterke werkwoorden) aandacht voor taalverwerving, afasie, beleefdheid, taalcontact en grammaticalisering.

Ton van der Wouden, Amsterdam

Haeringen, Koenraad van, *Nederlands tussen Duits en Engels*. Den Haag, 1956. Ook beschikbaar via http://www.dbnl.org/tekst/haer001nede01_01/, geraadpleegd op 20 mei 2012.

Hüning, Matthias, ‘Nederlands, Duits, Engels: tussen-dimensies’. Hüning, Matthias, Ulrike Vogel, Ton van der Wouden en Arie Verhagen (red.), *Nederlands tussen Duits en Engels. Handelingen van de workshop op 30 september en 1 oktober 2005 aan de Freie Universität Berlin*. Leiden, 2006, 9-18.

Hüning, Matthias, Ulrike Vogel, Ton van der Wouden & Arie Verhagen (red.), *Nederlands tussen Duits en Engels. Handelingen van de workshop op 30 september en 1 oktober 2005 aan de Freie Universität Berlin*. Leiden, 2006.

König, Ekkehard, ‘The place of contrastive linguistics in language comparison’. *6th International Contrastive Linguistics Conference*, 30-09 tot 02-10, Berlin, 2010. Beschikbaar via http://www.personal.uni-jena.de/~mu65qev/e-g-contrasts/papers/koenig_2011.pdf, geraadpleegd op 20 mei 2012.

Vismans, Roel, Matthias Hüning & Fred Weerman, ‘Guest Editors’ Preface’. *Journal of Germanic Linguistics* 22, 2010, 297-299.

2011

Journal of Dutch Literature

Amsterdam, Amsterdam University Press

Tijdens de woelige overgangperiode in Zuid-Afrika aan het begin van de jaren negentig van de vorige eeuw gaf Edward Said in Kaapstad een lezing over literatuur en kolonialisme in de negentiende eeuw. Hij zei onder meer dat hij geen belangrijke Europese schrijver uit de negentiende eeuw kende die zich kritisch had uitgelaten over het kolonialisme. Ik heb hem hierop een brief geschreven waarin ik hem attendeerde op de *Max Havelaar* van Multatuli. Mogelijk op basis van deze brief heeft hij zijn bewering voor publicatie in *Culture and imperialism* aangepast. In de wat omslachtige Said-stijl werd dat nu:

During the nineteenth century, if we exclude rare exceptions like the Dutch writer Multatuli [cursivering SH], debate over colonies usually turned on their profitability, their management and mismanagement, and on theoretical questions as whether and how colonialism might be squared with laissez-faire or tariff policies; an imperialist and Eurocentric framework is implicitly accepted' (Said 1994, p. 241).

Een bibliografische verwijzing ontbreekt. Ik denk niet dat Said Multatuli's boek nog heeft gelezen.

Vreemd is deze verwaarlozing van Multatuli niet. Zelfs de beroemdste Nederlandse schrijvers zijn over het algemeen onbekend in het buitenland en evenmin bestaan er voldoende Engelstalige studies over Nederlandse literatuur. Daarbij moeten die studies ook nog aansluiten bij internationaal onderzoek om door buitenlandse academici de moeite waard gevonden te worden. Ook daar wringt de schoen omdat de meeste neerlandici zich lang geïsoleerd hebben van ontwikkelingen in het buitenland. Terwijl men zich daar verdiepte in poststructuralistische, postkoloniale en feministische literatuur- en cultuurstudie werkten neerlandici aan literatuurgeschiedenissen en tekstedities, onderwerpen die internationaal van marginaal wetenschappelijk belang zijn. Er werd door neerlandici dan ook weinig internationaal gepubliceerd.

In de 21e eeuw lijkt er verandering in deze situatie te komen. In 2004 publiceerde TNTL een themanummer over de 'Toekomstperspectieven in de studie van de Nederlandse letterkunde' waarin het provincialisme in de neerlandistiek in Nederland en Vlaanderen aan de kaak gesteld werd. De medewerkers aan het nummer constateerden inteelt bij het personeelbeleid en een gebrek aan theoretische fundering van het onderzoek. De problemen werden in elk geval benoemd. Ook nieuwe hoogleraren in de neerlandistiek drongen aan op meer aandacht voor vak-

ontwikkelingen in het buitenland. Hierbij heeft ongetwijfeld meegespeeld dat het onderzoeksklimaat in Nederland en Vlaanderen veel internationaler is geworden. Om een onderzoekssubsidie te kunnen binnenslepen is internationale uitstraling en theoretische diepgang van een project inmiddels een vereiste geworden en Engelstalige artikelen mogen niet meer ontbreken op een academisch cv. Om als onderzoeksgebied te kunnen overleven moest de neerlandistiek daarom dringend verbouwd worden. Het opmerkelijkste resultaat van deze beweging is voorlopig de oprichting van *Journal of Dutch Literature* (JDL), waarvan het eerste nummer begin 2011 verschenen is. Het blad verschijnt evenals *Internationale Neerlandistiek* zowel op papier (zij het als *printing on demand* optie) als vrij toegankelijk op het internet, wat een maximale verspreiding garandeert. Het publiceert artikelen waarin een interdisciplinaire benadering gevolgd wordt en Nederlandse literatuur binnen een internationaal theoretisch perspectief behandeld wordt.

Het eerste nummer bevat vijf artikelen en een recensieartikel. Saskia Pieterse geeft de buitenlandse lezer de belangrijkste literairkritische informatie over Max Havelaar, naast een eigen visie op Multatuli's boek. Said had er zijn voordeel mee kunnen doen. Geert Buelens vergelijkt de reacties van twee Britse dichters op de Britse oorlogsfilm *The battle of the Somme* (1916) met die van een inwoner van het tijdens de Eerste Wereldoorlog neutrale Nederland, Jacobus van Looy. Liesbeth Minnaard biedt een postkoloniaal gemotiveerde interpretatie van de relatief onbekende roman *Blank en geel* (1894) van Lodewijk van Deyssel, terwijl Timothy de Paepe de architectuur van Antwerpse schouwburgen in de zeventiende en achttiende eeuw beschrijft. Gaston Franssen bespreekt de auteurssubjectiviteit van Menno ter Braak en Jan Cremer. Alle artikelen hebben met elkaar gemeen dat onderwerpen uit de neerlandistiek binnen een internationaal referentiekader geplaatst worden. Voor de neerlandicus veroorzaakt dit vaak een verfrissend vreemdingseffect.

Ik wil wel enkele kanttekeningen plaatsen bij deze lovenswaardige onderneming. De redactie van JDL bestaat overwegend uit Nederlandse en Belgische leden en alle auteurs in het eerste nummer zijn verbonden aan Nederlandse en Vlaamse universiteiten. Het internationale profiel van het tijdschrift is daarom vooralsnog beperkt. Natuurlijk heeft dat te maken met de kleine omvang van de neerlandistiek die zijn zwaartepunt binnen het Nederlandse taalgebied heeft, maar ik ken wel een paar 'extramurale' neerlandici die ook iets hadden kunnen bijdragen.

De internationale statuus van het blad had ook groter kunnen zijn indien men de studie van het Afrikaans tot de neerlandistiek had gerekend. Tijdens de discussies die voorafgingen aan de samenstelling van de nieuwe Nederlandse literatuurgeschiedenis werd voor de zoveelste keer vastgesteld dat de Afrikaanse literatuur erg verschilt van de Nederlandse en dat ze daarom buiten de neerlandistiek gehouden moest worden. Wat hiervan ook waar mag zijn en of verschil een reden moet zijn voor uitsluiting, benadeelt deze opvatting in elk geval de internationale draagwijdte van de neerlandistiek, aangezien Zuid-Afrika als deel van de Engels-

talige wereld een veel prominentere culturele rol op het wereldtoneel speelt dan Vlaanderen en Nederland. Niet voor niets leidt Gaston Franssen zijn artikel over Menno ter Braak en Jan Cremer voor de Engelstalige lezer in met een anekdote over J.M. Coetzee. Vanuit een internationaal perspectief bezien zijn de verschillen tussen Afrikaans en Nederlands in elk geval verwaarloosbaar klein. In universiteitsbibliotheken in Engelstalige landen staan Afrikaanse en Nederlandse boeken daarom altijd onder dezelfde classificatienummers. Door een minder star, postkoloniaal concept van 'Nederlands' te gebruiken dat aansluit bij internationale ontwikkelingen in de cultuurstudie (sleutelwoorden 'creolisering' en 'verschil'/'difference'), had JDL bovendien kunnen putten uit een wat grotere pool van potentiële auteurs die niet alleen goed Engels kunnen schrijven, maar in veel gevallen ook werken vanuit het gewenste internationale perspectief.

Siegfried Huigen, Wrocław

2012

A.J. Gelderblom & A.M. Musschoot (red.): *Geschiedenis van de Nederlandse literatuur. 8 delen*

Amsterdam, Bert Bakker

In het verleden werd het schrijven van een literatuurgeschiedenis nogal eens gezien als het hoogst bereikbare binnen de literatuurwetenschap. Of dat vandaag de dag nog altijd zo is, weet ik niet, maar het lijkt nog steeds algemeen aanvaard dat een vakbeoefening zónder literatuurgeschiedenissen hoogst problematisch is. Tegen deze achtergrond wekt het enige verbazing dat de neerlandistiek zo lang op een alternatief heeft moeten wachten voor het handboek van Knuvelder. Dertig jaar geleden al, tijdens mijn studie aan de toen nog Rijksuniversiteit Utrecht, oordeelden mijn docenten dat het hopeloos, maar dan ook HOPELOOS verouderd was. Er zijn zeker verklaringen te bedenken voor het feit dat niemand zich tijdens de afgelopen zestig jaar – de eerste druk van ‘de Knuvelder’ verscheen in de jaren 1948-1953 – aan een omvattende geschiedenis van de literatuur in Nederland en Vlaanderen gewaagd heeft. Heel praktisch geredeneerd zou men kunnen stellen dat het bezuinigingsregime aan de Nederlandse en Vlaamse universiteiten sinds grofweg de jaren tachtig van de vorige eeuw het moeilijk maakte de noodzakelijke menskracht te genereren. En op een meer principieel vlak kan men wijzen op de post-structuralistische theorievorming, die niet alleen twijfel aantekent bij het samenhangende verhaal dat een literatuurgeschiedenis traditioneel karakteriseert, maar zich ook distantieert van hoe dan ook ideologisch verankerde selectiemechanismen en het proces van canonvorming. Als enige heeft in 1993 M.A. Schenkeveld-van der Dussen zich binnen de Nederlandse en Vlaamse neerlandistiek tegen de geest van de tijd gericht. Met meer dan honderd auteurs gaf zij het door haar geredigeerde *Nederlandse literatuur. Een geschiedenis* het licht. Het is het typische product van de postmoderne jaren negentig geworden, want de bijna 1000 pagina’s vormen nu juist géén gesloten narratief en de canon is, zoals onder meer blijkt uit het ontbreken van de *Beatrijs* – niet langer het vanzelfsprekende uitgangspunt.

Op initiatief van de Nederlandse Taalunie heeft een auteurscollectief onder leiding van Arie Jan Gelderblom en Anne Marie Musschoot voor het eerst ná Knuvelder een literatuurgeschiedenis geschreven die de traditie van de monumentale overzichtswerken zoals we die uit de *Nationalphilologien* kennen weer oppakt. De voltooiing van alle acht delen – zeven chronologisch geordende delen (waarvan deel 1 in twee afleveringen) en een afsluitend deel met een uitgebreide verantwoording van het hele project – was oorspronkelijk voor 2012 gepland, maar op dit moment wordt het verschijnen van de delen 1b, 4, 6 en 8 verwacht in 2013. De reeds verschenen delen hebben aanleiding gegeven tot heel wat discussie in de

vaktijdschriften. Het is interessant voor de stand van ons vak dat recensenten steeds weer kernproblemen aanspreken die teruggrijpen op structurele ontwikkelingen binnen de recente literatuurwetenschap. Die is niet alleen internationaler geworden, maar ook in direct contact getreden met aanpalende vakdisciplines. Internationaliseren en interdisciplinariteit – het zijn niet alleen de *Leitmotive* van veel hedendaags literatuurwetenschappelijk onderzoek, maar het blijken onmiskenbaar ook criteria bij de beoordeling van de Taalunie-Literatuurgeschiedenis.

Jaap Grave, die het deel over de periode 1945-2005 van Hugo Brems voor het TNTL beoordeeld heeft, pleit er bijvoorbeeld voor de Nederlandstalige literatuur in een breder, Europees kader te plaatsen. Hij toont zich in dat verband overigens teleurgesteld over Brems, die naar zijn mening te weinig verbanden met ontwikkelingen buiten het Nederlandse taalgebied benoemt. Ook Bernd Bastert, die voor *Queeste Frits van Oostroms'* beschouwingen over de periode tot 1300 gelezen heeft, toont zich een voorstander van grensoverschrijdend literatuuronderzoek. Het eerste deel van de Taalunie-Literatuurgeschiedenis heeft hij in dat verband vooral ook als 'ein Plädoyer für eine simultane Berücksichtigung der mittelalterlichen deutschen und niederländischen Literaturtraditionen' opgevat. De disciplinaire grenzen van de literatuurwetenschap worden vooral ook gethematiseerd naar aanleiding van de delen over de late middeleeuwen van Herman Pleij en de 'lange' zeventiende eeuw van Karel Porteman en Mieke Smits-Veldt. Zo stelt Bart Ramakers zich in *neerlandistiek.nl* op het standpunt dat Pleij vooral ook als cultuurhistoricus gezien kan worden. Als literatuurwetenschapper beweegt hij zich daarmee op een van de traditionele domeinen van de geschiedwetenschapper, maar het resultaat is in zijn ogen overtuigend:

De literatuurhistorici hebben zich genesteld in het hart van de cultuurgeschiedenis om dat nooit meer te verlaten. Gelukkig heeft de bemoeienis van beide disciplines naast gezonde concurrentie ook geleid tot vruchtbare samenwerking (*neerlandistiek.nl* 9, 2009, p. 2).

Wanneer men zich op de uitgangspunten en de werkwijze bezint die aan de Taalunie-Literatuurgeschiedenis ten grondslag liggen, dan denk ik dat de acht delen een goede indruk (zullen) geven van het huidige onderzoek naar de literaire erfenis van Nederland en Vlaanderen. Literatuur wordt nadrukkelijk niet als een geïsoleerd, autonoom functionerend fenomeen gezien, maar steeds weer geduid in de maatschappelijke kaders waarbinnen zij een rol speelt. Daarbij gaat het vooral ook om literaire communicatie en het concept van het zogenaamde literaire veld blijkt een constante te vormen in de reeds verschenen inhoudelijke delen. Steeds weer gaat de aandacht uit naar de spelers en de teksten die het veld beheersen. Welke wereld spiegelt de literatuur, probeert zij die wereld te beïnvloeden, welke standpunten worden er in een tekst uitgedragen en hoe verhouden die zich tot het maatschappelijke debat op een bepaald moment in de tijd? Er is belangstelling

voor netwerken, instituties en sociale structuren. Maar ook gaat het om de vraag welke lezers worden aangesproken en hoe schrijvers de posities die ze op een zeker moment verworven hebben proberen te verdedigen. Op die manier is een literatuurgeschiedenis ontstaan die dicht in de buurt komt van wat in het Duits omschreven wordt als een *Sozialgeschichte der Literatur*, een literatuurgeschiedenis dus die het ontstaan, de distributie en de receptie van literatuur centraal stelt. En dat de Taalunie-Literatuurgeschiedenis in dat licht bezien kan worden, is denk ik geen toeval, want een sociaalhistorisch paradigma lijkt kenmerkend voor veel van het literatuurwetenschappelijk onderzoek dat sinds de jaren tachtig van de vorige eeuw aan Nederlandse en Vlaamse universiteiten verricht is.

Jan Konst, Berlin

Colofon

Internationale Neerlandistiek

Tijdschrift van de Internationale Vereniging voor Neerlandistiek (IVN).

Tot en met jaargang 45, 2007, verschenen onder de naam *Neerlandica Extra Muros*.

Drie afleveringen (2012)

Jaargang 50, jubileumnummer augustus 2012

www.internationaleneerlandistiek.nl

Hoofdredacteur

Prof.dr. Ralf Grüttemeier, Carl von Ossietzky Universität Oldenburg

e-mail: ralf.gruettemeier@uni-oldenburg.de

Redactie

Dr. Marion Boers-Goosens, Universiteit Leiden; Prof.dr. Dirk de Geest, Katholieke

Universiteit Leuven; Dr. Arie J. Gelderblom, Universiteit Utrecht; Prof.dr. Philippe Hi-

ligsmann, Université catholique de Louvain; Prof.dr. Esther Ruigendijk, Carl von Os-

sietzky Universität Oldenburg; Dr. Ariane J. van Santen, Universiteit Leiden

Redactieraad

Dr. Mona Arfs, Stockholm, voor Noord-Europa; Dr. Widjajanti Dharmowijono, Sema-

rang, voor Azië; Prof.dr. Wilken Engelbrecht, Olomouc, voor Midden- en Oost-Eu-

ropa; Prof.dr. Siegfried Huigen, Stellenbosch, voor Zuid-Afrika; Prof.dr. Jeannette

Koch, Napels, voor Zuid-Europa; Dr. Henriette Louwse, Sheffield, voor het Verenigd

Koninkrijk; Prof.dr. Jelica Novaković-Lopušina, voor Midden- en Oost-Europa; Sugeng

Riyanto MA, Jakarta, voor Azië; Prof.dr. Tom Shannon, Berkeley, voor Canada en

de Verenigde Staten.

Redactiesecretariaat

Tjits Roselaar

Internationale Vereniging voor Neerlandistiek

p/a Universiteit van Tilburg

Postbus 90153

5000 LE Tilburg, Nederland

telefoon 013 466 3571

fax 013 446 2892

e-mail bureau@ivnnl.com

website: www.ivnnl.com

Internationale Neerlandistiek is het wetenschappelijk tijdschrift van de Internationale Vereniging voor Neerlandistiek dat tot en met 2007 (jaargang 45) de naam *Neerlandica Extra Muros* droeg.

Het bevordert de dialoog tussen alle wetenschappers die werkzaam zijn op het gebied van de internationale neerlandistiek. De focus ligt daarbij op taalkunde en letterkunde in een brede zin. IN is een *peer reviewed* wetenschappelijk tijdschrift. Artikelen worden beoordeeld door twee of meer (anonieme) beoordelaars uit de redactie en/of uit een groep van externe adviseurs. Op basis van de evaluaties besluit de redactie een ingediend artikel ofwel af te wijzen, ofwel te accepteren voor publicatie onder de voorwaarde dat eventuele opmerkingen en suggesties van de beoordelaars worden verwerkt.

Een register van de jaargangen 1 tot en met 40 is te raadplegen via ivnnl.com.

Vanaf jaargang 48 (2010) verschijnt IN eveneens als *open access journal*, zie: www.internationaleneerlandistiek.nl.

Enkele jaargangen van *Internationale Neerlandistiek/Neerlandica Extra Muros* zijn als PDF-bestand beschikbaar via ivnnl.com. Leden van de IVN kunnen een wachtwoord aanvragen voor toegang tot dit niet publiek toegankelijke deel van de site.